

GRONINGSCHE VOLKSALMANAK.

GRONINGSCHE VOLKSALMANAK.

De vice-admiraal Rudolph Coenders.

GRONINGSCHE VOLKSALMANAK

VOOR HET JAAR

1900.

JAARBOEKJE

VOOR

GESCHIEDENIS, TAAL- EN OUDHEIDKUNDE
DER PROVINCIE GRONINGEN.

ONDER REDACTIE

VAN

Mr. J. A. FEITH,
RIJKSARCHIVARIS IN GRONINGEN.

GRONINGEN, ERVEN B. VAN DER KAMP.
1899.

Gedrukt bij Erven B. van der Kamp, Groningen.

Een enkel woord vooraf.

De Groningsche Volksalmanak heeft uiterlijk twee kleine wijzigingen ondergaan. Band en titel zijn een weinig veranderd.

De hoofdtitel „Groningsche Volksalmanak" is gebleven, aangezien deze eene historische beteekenis heeft gekregen, minder omdat daardoor volkomen juist de inhoud van het boekje wordt weergegeven. De tweede titel is echter gewijzigd; voor het woord „letterkunde" is „oudheidkunde" in de plaats gesteld, meer in overeenstemming met den inhoud der tien laatste jaargangen.

Die wijzigingen vallen samen met het begin van eene nieuwe serie. Immers het overzicht van den inhoud en de index van namen en zaken in jaargang 1899 *hebben als het ware eene serie van tien jaargangen afgesloten.*

Zal de nieuw aangevangen serie het wederom tot tien jaargangen brengen?

Gebrek aan medewerking schijnt vooreerst nog niet een der kwalen te zijn, waaronder het jaarboekje zal

gaan lijden, immers wederom moesten eenige stukken blijven liggen tot den volgenden jaargang. De redactie vermeldt dit met groote erkentelijkheid aan alle inzenders. Gebrek aan belangstelling in den vorm van minder groot debiet, ook deze ziekte is nog niet op ourustbarende wijze te voorschijn getreden. Evenwel de oude inteekenaren, door den dood weggerukt, worden niet altijd door nieuwen vervangen. Toch is dat in hooge mate wenschelijk, wil men de volgende jaargangen in even ruime mate als tot dusverre met „printverbeeldingen" zien opgesierd.

Met de beste wenschen en verwachtingen voor het succes, mede ten bate van de lezers zelve, gaat jaargang 1900 *de wereld in.*

De Redactie.

Januari.

1 Maandag. *N.M.*
Nieuwjaarsdag.
2 Dinsdag.
3 Woensdag.
4 Donderdag.
5 Vrijdag.
6 Zaterdag.

7 ZONDAG. 1.
8 Maandag. *E.K.*
Koppermaandag.
9 Dinsdag.
10 Woensdag.
11 Donderdag.
12 Vrijdag.
13 Zaterdag.

14 ZONDAG. 2.
15 Maandag. *V.M.*
16 Dinsdag.
17 Woensdag.
18 Donderdag.
19 Vrijdag.
20 Zaterdag.

21 ZONDAG. 3.
22 Maandag.
23 Dinsdag.
24 Woensdag. *L.K.*
25 Donderdag.
26 Vrijdag.
27 Zaterdag.

28 ZONDAG. 4.
29 Maandag.
30 Dinsdag.
31 Woensdag. *N.M.*

Februari.

1 Donderdag.
2 Vrijdag.
3 Zaterdag.

4 ZONDAG. 5.
5 Maandag.
6 Dinsdag. *E.K.*
7 Woensdag.
8 Donderdag.
9 Vrijdag.
10 Zaterdag.

11 ZONDAG. 6.
12 Maandag.
13 Dinsdag.
14 Woensdag. *V.M.*
15 Donderdag.
16 Vrijdag.
17 Zaterdag.

18 ZONDAG. 7.
19 Maandag.
20 Dinsdag.
21 Woensdag.
22 Donderdag. *L.K.*
23 Vrijdag.
24 Zaterdag.

25 ZONDAG. 8.
26 Maandag.
27 Dinsdag. *Vastenav.*
28 Woensdag.

Maart.

1 Donderdag. *N.M.*
2 Vrijdag.
3 Zaterdag.

4 ZONDAG. 9.
5 Maandag.
6 Dinsdag.
7 Woensdag.
8 Donderdag. *E.K.*
9 Vrijdag.
10 Zaterdag.

11 ZONDAG.
12 Maandag.
13 Dinsdag.
14 Woensdag.
15 Donderdag.
16 Vrijdag. *V.M.*
17 Zaterdag.

18 ZONDAG.
19 Maandag.
20 Dinsdag.
21 Woensdag.
22 Donderdag.
23 Vrijdag.
24 Zaterdag. *L.K.*

25 ZONDAG. 12.
26 Maandag.
27 Dinsdag.
28 Woensdag.
29 Donderdag.
30 Vrijdag. *N.M.*
31 Zaterdag.

April.

1 ZONDAG. 13.
2 Maandag.
3 Dinsdag.
4 Woensdag.
5 Donderdag.
6 Vrijdag. *E.K.*
7 Zaterdag.

8 ZONDAG. 14. *Palmz.*
9 Maandag.
10 Dinsdag.
11 Woensdag.
12 Donderdag.
13 Vrijdag.
14 Zaterdag.

15 ZONDAG 15. *V.M.*
[*1e Paaschdag.*
[*Isr. Paschen.*
16 Maandag.
[*2e Paaschdag.*
[*2e Isr. Paaschd.*
17 Dinsdag.
18 Woensdag.
19 Donderdag.
20 Vrijdag.
21 Zaterdag. *Einde*
[*Isr. Paschen.*

22 ZONDAG. 16. *L.K.*
23 Maandag.
24 Dinsdag.
25 Woensdag.
26 Donderdag.
27 Vrijdag.
28 Zaterdag.

29 ZONDAG. 17. *N.M.*
30 Maandag.

Mei.

1 Dinsdag.
2 Woensdag.
3 Donderdag.
4 Vrijdag.
5 Zaterdag.

6 ZONDAG. 18. *E.K.*
7 Maandag.
8 Dinsdag.
9 Woensdag.
10 Donderdag.
11 Vrijdag.
12 Zaterdag.

13 ZONDAG. 19.
14 Maandag. *V.M.*
15 Dinsdag.
16 Woensdag.
17 Donderdag.
18 Vrijdag.
19 Zaterdag.

20 ZONDAG. 20.
21 Maandag. *L.K.*
22 Dinsdag.
23 Woensdag.
24 Donderdag.
[*Hemelvaartsdag.*
25 Vrijdag.
26 Zaterdag.

27 ZONDAG. 21.
28 Maandag. *N.M.*
29 Dinsdag.
30 Woensdag.
31 Donderdag.

Juni.

1 Vrijdag.
2 Zaterdag.

3 ZONDAG. 22. *Pinkst.*
[*Isr. Pinksteren.*
4 Maandag.
[*2e Pinksterdag.*
5 Dinsdag. *E.K.*
6 Woensdag.
7 Donderdag.
8 Vrijdag.
9 Zaterdag.
[*Begin Gron. kermis.*

10 ZONDAG. 23.
11 Maandag.
12 Dinsdag.
13 Woensdag. *V.M.*
14 Donderdag.
15 Vrijdag.
16 Zaterdag.

17 ZONDAG. 24.
18 Maandag.
19 Dinsdag.
[*Einde Gron. kermis.*
20 Woensdag. *L.K.*
21 Donderdag.
22 Vrijdag.
23 Zaterdag.

24 ZONDAG. 25.
25 Maandag.
26 Dinsdag.
27 Woensdag *N.M.*
28 Donderdag.
29 Vrijdag.
30 Zaterdag.

Juli.

1 ZONDAG. 26.
2 Maandag.
3 Dinsdag.
4 Woensdag.
5 Donderdag. *E.K.*

Prinses Marie verjaart.

6 Vrijdag.
7 Zaterdag.

8 ZONDAG. 27.
9 Maandag.
10 Dinsdag.
11 Woensdag.
12 Donderdag. *V.M.*
13 Vrijdag.
14 Zaterdag.

15 ZONDAG. 28.
16 Maandag.
17 Dinsdag.
18 Woensdag.
19 Donderdag. *L.K.*
20 Vrijdag.
21 Zaterdag.

22 ZONDAG.
23 Maandag.
24 Dinsdag.
25 Woensdag.
26 Donderdag. *N.M.*
27 Vrijdag.
28 Zaterdag.

29 ZONDAG. 30.
30 Maandag.
31 Dinsdag.

Augustus.

1 Woensdag.
2 Donderdag.

H.M. de Koningin-Moeder verjaart.

3 Vrijdag. *E.K.*
4 Zaterdag.

5 ZONDAG. 31.
6 Maandag.
7 Dinsdag.
8 Woensdag.
9 Donderdag.
10 Vrijdag. *V.M.*
11 Zaterdag.

12 ZONDAG. 32.
13 Maandag.
14 Dinsdag.
15 Woensdag.
16 Donderdag.
17 Vrijdag. *L.K.*
18 Zaterdag.

19 ZONDAG. 33.
20 Maandag.
21 Dinsdag.
22 Woensdag.
23 Donderdag.
24 Vrijdag.
25 Zaterdag. *N.M.*

26 ZONDAG. 34.
27 Maandag.
28 Dinsdag. *Opheffing [beleg van Gron.*
29 Woensdag.
30 Donderdag.
31 Vrijdag.

H.M. de Koningin verjaart.

September.

1 Zaterdag.

2 ZONDAG. 35. *E.K.*
3 Maandag.
4 Dinsdag.
5 Woensdag.
6 Donderdag.
7 Vrijdag.
8 Zaterdag.

9 ZONDAG. *V.M.*
10 Maandag.
11 Dinsdag.
12 Woensdag.
13 Donderdag.
14 Vrijdag.
15 Zaterdag. *L.K.*

16 ZONDAG. 37.
17 Maandag.
18 Dinsdag.
19 Woensdag.
20 Donderdag.
21 Vrijdag.
22 Zaterdag.

23 ZONDAG. 38. *N.M.*
24 Maandag.
25 Dinsdag.
26 Woensdag.
27 Donderdag.
28 Vrijdag.
29 Zaterdag.

30 ZONDAG. 39.

October.

1 Maandag. *E.K.*
2 Dinsdag.
3 Woensdag.
4 Donderdag.
5 Vrijdag.
6 Zaterdag.

7 ZONDAG. 40.
8 Maandag. *V.M.*
9 Dinsdag.
10 Woensdag.
11 Donderdag.
12 Vrijdag.
13 Zaterdag.

14 ZONDAG. 41.
15 Maandag. *L.K.*
16 Dinsdag.
17 Woensdag.
18 Donderdag.
19 Vrijdag.
20 Zaterdag.

21 ZONDAG. 42.
22 Maandag.
23 Dinsdag. *N.M.*
24 Woensdag.
25 Donderdag.
26 Vrijdag.
27 Zaterdag.

28 ZONDAG. 43.
29 Maandag.
30 Dinsdag.
31 Woensdag. *E.K.*
[*Gedenkdag der*
[*Hervorming.*

November.

1 Donderdag.
2 Vrijdag.
3 Zaterdag.

4 ZONDAG. 44.
5 Maandag.
6 Dinsdag. *V.M.*
7 Woensdag.
8 Donderdag.
9 Vrijdag.
10 Zaterdag.

11 ZONDAG. 45.
12 Maandag.
13 Dinsdag
14 Woensdag. *L.K.*
15 Donderdag.
16 Vrijdag.
17 Zaterdag.

18 ZONDAG. 46.
19 Maandag.
20 Dinsdag.
21 Woensdag.
22 Donderdag. *N.M.*
23 Vrijdag.
24 Zaterdag.

25 ZONDAG. 47.
26 Maandag.
27 Dinsdag.
28 Woensdag.
29 Donderdag. *E.K.*
30 Vrijdag.

December.

1 Zaterdag.

2 ZONDAG. 48.
3 Maandag
4 Dinsdag.
5 Woensdag.
6 Donderdag. *V.M.*
7 Vrijdag.
8 Zaterdag.

9 ZONDAG. 49.
10 Maandag.
11 Dinsdag.
12 Woensdag.
13 Donderdag. *L.K.*
14 Vrijdag.
15 Zaterdag.

16 ZONDAG. 50.
17 Maandag.
18 Dinsdag.
19 Woensdag.
20 Donderdag.
21 Vrijdag.
22 Zaterdag. *N.M.*

23 ZONDAG. 51.
24 Maandag.
[*1e Kerstdag.*
25 Dinsdag.
[*2e Kerstdag.*
26 Woensdag.
27 Donderdag.
28 Vrijdag.
29 Zaterdag. *E.K.*

30 ZONDAG. 52.
31 Maandag.

KORTE KRONIEK
van
provincie en stad Groningen.

1 November 1898—31 October 1899.

1898.	
27 December.	† D. L. Broekema te Pieterburen, lid van de Prov. Staten.
1899.	
31 Januari.	† Ds. J. B. F. Heerspink, em. predikant en theol. schrijver te Groningen.
3 Februari.	† De 110jarige G. A. Boomgaard, oudste bewoner van Groningen en Nederland.
4 Februari.	De raad der gemeente Groningen besluit tot het aanleggen van een tram door de stad van het oosten naar het westen.
13 April.	† Prof. Dr. W. A. Enschedé, em. hoogleeraar en bibliothecaris der universiteits-bibliotheek te Groningen.
22 April.	Opening van het nieuwe Botanisch Laboratorium in de Rozenstraat te Groningen.
26—28 Mei.	Internationale hondententoonstelling te Groningen.
Mei.	De Provinciaal Groninger Bond voor werkverschaffing, gevormd door officieele commissiën, besturen, vereenigingen en andere corporatiën, die zich met werkverschaffing bezighouden, opgericht 24 Nov. 1896, ontbonden.
1—3 Juni.	Landbouwtentoonstelling te Appingedam.
6 Juni.	H. M. de Koningin vergunt aan de gemeente Zuidhorn het voeren van een kroon boven haar wapen.
21 Juli.	H. M. de Koningin verleent een wapen aan de gemeente Slochteren.
30 Juli.	† Jhr. Mr. R. M. A. de Marees van Swinderen van Allersma, notaris te Ezinge, oud-lid der Prov. Staten enz.
24 Aug.	† Mr. M. Rutgers van der Loeff, advocaat en lid der Prov. Staten te Groningen.
15—30 Aug.	Driejaarlijksche Synode van de Gereformeerde kerken in Nederland, gehouden te Groningen.
28 Aug.	Herdenking van de opheffing van het beleg van Groningen in 1872. Keuring, zomerkermis, harddraverij, vuurwerk.
30 Aug.	Feestelijke herdenking van het 300jarig bestaan van Pekela.
18 September.	Begin der feesten ter eere van het 57e lustrum der Groninger hoogeschool. Reunie van oud-studenten. Feestrede van Mr. A. W. Romkes in de Martinikerk.

19 September. Overdracht van het rectoraat der Rijksuniversiteit door Prof. Mr. J. Domela Nieuwenhuis aan Prof. Dr. H. Haga. Eerstgenoemde houdt eene redevoering getiteld: »Het wezen der straf.«

Het gerestaureerde Olde Rechthuis (een tijd lang hoofdwacht) van zijne schuttingen ontdaan.

»Avont van sanc ende rhetorijke« in de schouwburg door de studenten gegeven.

20 September. De maskerade der studenten, voorstellende: »De jaarlijksche ommegang van het schuttengilde »Sint Sebastiaan« en de rederijkerskamer »het bloemken Yesse« te Middelburg omstreeks het jaar 1480« wordt door regen, storm en onweer zeer geschaad. De verlichting der stad mislukt des avonds geheel.

19 October. † H. Bouman te Amsterdam, vroeger hoofd der normaalschool te Beerta, bekende specialiteit op onderwijsgebied.

INLICHTINGEN

omtrent enkele openbare inrichtingen te Groningen, welke den beoefenaar of liefhebber van geschiedenis, oudheid-, taal- en letterkunde van de stad en prov. Groningen van dienst kunnen zijn.

Bibliotheek der Rijksuniversiteit te Groningen.

Bibliothecaris: J. W. G. van Haarst.
Conservator: Dr. T. J. de Boer.
Amanuensis: J. W. Wijndelts.
Custos: H. J. Kars.
1e *Bediende:* A. Nienhuis.
2e » J. Niewold.

De bibliotheek is gevestigd in het gebouw in de Zwanestraat en is het geheele jaar door geopend, uitgezonderd des Zondags en op de burgerlijke en academische feestdagen, van 10—4 uur, doch gedurende de groote en kleine vacantiën dagelijks des namiddags van 1—3 uur.

Rijks- of Oud-Archief in Groningen.

Rijks-Archivaris: Mr. J. A. Feith.
Commies-Chartermeester: Mr. C. P. L. Rutgers.
Bode: P. Mekkes.

Het Archief is gevestigd in het gebouw achter het Provinciehuis, ingang in de Snor, en is, uitgezonderd Vrijdags, Zaterdags, Zon- en feestdagen, voor het publiek geopend elken dag van 's morgens 10—3 uur.

Inlichtingen omtrent het gebruik worden door den Archivaris verstrekt.

Bibliotheek van het genootschap »*Pro Excolendo Jure Patrio*« te Groningen.

Bibliothecaris: Mr. J. A. Feith.

Deze Bibliotheek bevat handschriften en boeken voornl. betrekking hebbende op rechtswetenschap (bovenal oud-vaderlandsch recht, beklemrecht enz.), oudheidkunde en taalkunde en is geplaatst in de Bibliotheek der Rijksuniversiteit en op de dagen en uren als deze geopend. Men vervoege zich bij het personeel der bibliotheek van de Rijksuniversiteit.

Bibliotheek van het Statistiek Bureau van de provinciale griffie te Groningen.

Commies, chef der afdeeling *Statistiek enz.:* Mr. A. W. Wichers Hoeth.

Deze bibliotheek bevat werken, voornl. betrekking hebbende op de statistiek van Nederland en andere landen, en op de geschiedenis van de provincie Groningen.

Het bureau is geopend elken werkdag van 9—4 uur.

Museum van Oudheden voor de stad en provincie Groningen, aan den Praediniussingel te Groningen.

Geopend alle dagen van 1—4, alsmede Dinsdags en Vrijdags van 10—12 uur.

Entrée 25 cts. 's Zondags van 1—4 uur 10 cts.

Voor het gebruik van de aan het Museum verbonden bibliotheek betreffende de provincie en de stad Groningen wende men zich tot den Conservator.

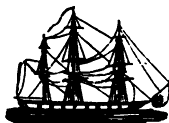
De commissie van administratie over genoemd museum bestaat uit de H.H.:

Jhr. Mr. J. Æ. A. van Panhuijs, *Beschermheer*.

Jhr. G. Alberda van Menkema.
Jhr. Mr. W. C. A. Alberda van Ekenstein.
W. F. A. Elsen.
Mr. J. A. Feith, *secretaris en conservator*.
Mr. R. Feith.
Mr. E van Loon, *voorzitter*.
Mr. S. M. S. Modderman.
Prof. Dr. J. Reitsma.
W. J Roelfsema Hz.
H. J. Stratingh, *penningmeester*.
Jhr. Mr. O. Q. van Swinderen.
Jhr. A. A. J. M. Verheijen.
Jan de Waard.
Mr. A. Nap.
Mr. J. A. Tellegen.
} *Commissarissen vanwege de gemeente Groningen.*

Concierge: J. de Boois.

MENGELWERK.

De vice-admiraal Rudolph Coenders. [1])

De tweede helft der 17ᵉ eeuw is de tijd onzer groote zeehelden. De Ruijter, Tromp, Evertsen, de Witt zijn namen bij ieder Nederlander bekend en door hem met zekeren trots genoemd. Naast deze coryphaeën vermelden onze geschiedboeken eene breede rij van luitenant-admiraals, vice-admiraals en kapiteins, mannen, die zich hebben onderscheiden in den zeeoorlog om het ontzag voor vlag en vloot der Republiek van de Vereenigde Nederlanden te handhaven. In onderscheidene steden van Holland en Zeeland herinneren standbeelden, praalgraven of marmeren gedenktafels aan de glorierijke daden van Piet Hein, Wassenaar-Obdam, Cortenaer, Abr. van der Hulst, van Galen, Heemskerck, de Liefde en anderen. In Groningen en Ommelanden zoekt men te vergeefs naar eene dergelijke herinnering. Onwillekeurig rijst de vraag, of ons gewest, welks

1) De bronnen voor deze schets zijn in hoofdzaak: de Jonge, Geschiedenis van het Nederl. Zeewezen, dl. II 2; S. Haagsma, Eenige bladzijden uit Frieslands zeegeschiedenis, in Vrije Fries, dl. 18 en derde reeks dl. 6, en Lieuwe v. Aitzema. Saken van Staet en Oorlogh, dl. V, alsmede de op blz. 15 en vlg. vermelde lijkzangen.

bewoners in alle tijden en ook nog heden ten dage groote neiging gevoelen voor het zeemansleven, geene mannen heeft opgeleverd, die zich in de geschiedenis van het Nederlansche zeewezen hebben onderscheiden. Het tegendeel is waarheid, en men moet het aan den minder geestdriftigen aard der bewoners dezer noordelijke streken toeschrijven, dat, evenmin als in Friesland aan Tjerk Hiddes de Vries, in onze provincie eenig gedenkteeken in metaal of steen de herinnering levendig houdt, noch aan den grooten zeevaarder en landontdekker Abel Jansz. Tasman van Lutjegast, noch aan de in hun tijd bekende zeehelden Rudolph Coenders en Enno Doedes Star. Wellicht zijn er meer redenen te vinden, welke hebben veroorzaakt, dat de namen der beide laatstgenoemde zeeoversten minder bekend zijn geworden en gebleven dan die van mannen, wier daden voor hen een gedenkteeken hebben doen verrijzen. Allerlei omstandigheden en toevalligheden hebben bij het oprichten van gedenkteekenen dikwijls invloed uitgeoefend. Zoo is voor Aert van Nes, een onzer grootste zeehelden, geen praalgraf verrezen, vermoedelijk omdat hij niet in het gevecht is gesneuveld, doch in dagen van vrede een gewonen dood is gestorven. [1]) En toch had deze Aert van Nes een zeemansleven achter zich, langduriger en roemrijker dan menig zeeoverste, wiens sneuvelen voor het vaderland hem reeds daardoor een aureool van dapperheid bezorgde. Men bedenke bovendien, dat de belangen der Friezen en Groningers bij het welslagen der zee-

1) Zie Navorscher 1856, blz. 322.

oorlogen zich minder sterk deden gevoelen dan die van de bijna uitsluitend handeldrijvende gewesten Holland en Zeeland. Bovendien stonden beide zeeoversten, Coenders en Star, in dienst der Admiraliteit te Harlingen, meermalen door de vier machtiger admiraliteiten van Amsterdam, Rotterdam, Zeeland en het Noorderkwartier overvleugeld. Voor de officieren in dienst der Friesche admiraliteit was het moeilijk eene plaats op de Hollandsche of Zeeuwsche schepen te bekomen, nog moeilijker een der hoogste commando's van 's lands vloot te verwerven. Ook in dezen deden nepotisme en esprit du clocher zich gelden, de Gecommitteerden zorgden wel, dat aan geene personen uit andere als de door hen vertegenwoordigde gewesten of steden de hooge en voordeelige posten werden opgedragen.

Als kapiteins van het Collegie ter Admiraliteit in Vriesland, die de uit de Groninger subsidiën uitgeruste schepen van oorlog hebben gecommandeerd, worden in de 17e eeuw, behalve Coenders en Star, nog genoemd: Reinier Sekema, Laurens Degelencamp, Willem Canter, Kornelis Allartsz. van Oostrum, Jr. Joost Herman Clant, Christiaen Ebelsz, Roelof Jansz. Ketelaer en .... Coenders met onbekenden voornaam, wier namen meerendeels op afstamming uit Stad en Lande wijzen.

Zonder twijfel zijn van den vice-admiraal Enno Doedes Star, een Oostfries van geboorte, doch die bijna zijn gansche langdurig leven in dienst van Stad en Lande heeft gestaan en die ook in dagen van vrede

zijn rust nam op een buitenverblijf in de Ommelanden, de meeste wapenfeiten mede te deelen. Er wordt dan ook door den kenner en schrijver van Frieslands zeegeschiedenis, den heer S. Haagsma, eene levensbeschrijving van hem bewerkt om in dit jaarboekje te worden geplaatst. Onmiddellijk na Star dient evenwel Coenders te worden herdacht.

Jonker Rudolph of Roelof Coenders stamde uit het aan het einde der 18ᵉ eeuw uitgestorven oude geslacht Coenders van Helpen, dat meer dan eenig ander adellijk geslacht van Stad en Lande tal van eminente mannen heeft opgeleverd. [1]) De aanzienlijkheid zijner afstamming moge blijken uit achterstaanden stamboom. Hij zelf was in 1638 [2]) geboren als zoon van den luitenant Jr. Johan of Jan Coenders „tot Hooghkerck ende Grootegast hoveling" en Jonkvrouwe Allegunda of Aeltien Hillebrandes, uit welk huwelijk negen kinderen zijn geboren.

Van der Aa [3]) noemt als plaats zijner geboorte Harlingen. Zeer zeker is dit eene vergissing. Immers een onderzoek in de doopboeken der Gereformeerde gemeente te Harlingen over de jaren 1637 en 1638 heeft aangetoond, dat noch zijn naam noch die van een anderen Coenders daarin wordt vermeld. Trouwens diezelfde schrijver meent in dezen Rudolph Coenders

1) Zie Historische Avonden. Gron. 1896, blz. 305.

2) Dit blijkt uit de lijkzangen, zie blz. 15 en vlg. Een fout in het Nobiliarium Groninganum van Wilhelm Coenders (Uitg. Mr. H. O. Feith, 's Grav. 1886, blz. 84) heeft de meening doen ontstaan, dat hij in 1605 zou zijn geboren. Zie o.a. Haagsma t. a. p. blz. 390 en 579.

3) Biographisch Woordenboek III blz. 589.

denzelfden persoon te zien als den kapitein Coenders, die in den zeeslag van 12 Juni 1653 onder Maarten Harpertsz. Tromp tegen de Engelschen streed. Coenders zou toenmaals dus 15 jaren oud zijn geweest, een leeftijd zeer onwaarschijnlijk voor een in werkelijken dienst zijnden kapitein ter zee. Vermoedelijk bestaat hier eene verwarring van gelijknamige personen.

Immers in het doopregister der Hollanders in Brazilie [1]) wordt op 23 December 1648 vermeld de doop van eene dochter van Rudolph Coenders en Maria Harckmans. Ook deze is ongetwijfeld een andere Rudolph Coenders, doch kan zeer goed dezelfde zijn als de in 1653 vermelde.

Dit staat evenwel vast, Jr. Rudolph Coenders werd in 1638 te *Groningen* geboren, als een telg uit de verbinding van twee Groninger burgemeestersgeslachten. [2]) Zijn vader stond in dienst van de Staten van Stad en Lande, ook zijne jongere broeders en zusters werden te Groningen geboren. [3]) Buiten allen twijfel wordt dit gesteld door deze regels in een der op hem gemaakte lijkzangen. [4])

»Ach Groningen roept uyt: mijn Croon is afgevallen!
»Mijn muyr is sonder muyr, mijn wallen sonder wallen!
»Mijn zee-fors is aen 't eynd, nu mijn Geboortelingh
»Door een vervloeckte schoot sijn Heldekracht ontgingh«.

1) Algem. Nederl. Familieblad VI, blz. 4.

2) Allegunda Hillebrandes was zeer waarschijnlijk eene achterkleindochter van den bij het verraad van Rennenberg in 1580 zoo bekend geworden burgemeester Jacob Hillebrandes. Hare ouders waren Jr. Jacob Hillebrandes en Bawe Entens.

3) De doopboeken der Gereformeerde gemeente te Groningen zijn niet ouder dan van 1640 af bewaard. Egbert Coenders o.a. werd 14 December 1641 in de Akerk te Groningen gedoopt.

4) In den lijkzang van Tuydema, blz. 19.

Terwijl twee der vijf zonen van Jan Coenders het beroep huns vaders kozen en in den krijgsdienst te land traden, koos jonker Rudolph de zee. Van de eerste jaren van zijn zeemansleven, hetwelk hij als „klauw'-rende matroos" [1]) begon, is echter niets bekend.

Bij het uitbreken van den zoogenaamden tweeden Engelschen zeeoorlog in den winter van 1665 bekleedde Rudolph Coenders den rang van kapitein, tot welken post hij eenige maanden tevoren, 7 November 1664 [2]) was benoemd. Toen met het oog op den uitgebroken oorlog de zeemacht sterk werd uitgebreid en er daardoor tevens behoefte aan scheepsbevelhebbers ontstond, werden in Maart 1665 eenige kapiteins tot hoogere ambten geroepen. Men moet wel een goeden dunk van Coenders hebben gehad, dat men den 26- of 27-jarigen, zoo kort geleden tot kapitein verheven, jongen man het vice-admiraalschap dorst opdragen, en zulks met voorbijgang van andere en langer in dienst zijnde kapiteins en met overspringing van den rang van schout bij nacht. Bezwaarlijk kan hierbij ook aan een vrucht van nepotisme worden gedacht, immers, hoewel de Staten van Stad en Lande of hunne Gedeputeerden het recht bezaten den vice-admiraal der Friesche Admiraliteit te benoemen, staat bij uitzondering in de resolutiën dier Staten omtrent deze benoeming niets aangeteekend, en het is genoeg bekend, dat de Admiraliteit van Harlingen weinig Groningschgezind was. Evenwel snel handelen was een eisch door de tijds-

1) Lijkzang van Tuydema.
2) Friesche Volks-Alm. 1891, blz. 29.

omstandigheden opgelegd en zoo schijnt de Admiraliteit, overtuigd dat de benoeming van dezen Groninger bij de Staten van dat gewest geen ergernis zou opwekken, de benoeming buiten die Staten om te hebben gedaan.

Aan het einde van April 1665 lagen de schepen der Nederlandsche vloot te Texel. Na een aantal voorbereidende maatregelen en eene inspectie van het Friesche smaldeel door de luitenant-admiralen Tromp en Cortenaer, liep de vloot den 13en Mei in zee. Het was de grootste vloot, welke de Republiek tot dusverre had bezeten, zij telde 103 schepen, 7 jachten, 11 branders en 12 galjoten, bewapend met 4869 stukken geschut en met ruim 21000 matrozen en soldaten. Het opperbevel berustte bij den admiraal-generaal, den luitenant-admiraal Van Wassenaer—Obdam. Het Friesche eskader bestond uit 18 schepen, voerende 700 kanonnen en 3115 koppen, onder bevel van den luitenant-admiraal Stellingwerff. Onmiddellijk onder dezen stond de vice-admiraal Coenders, tevens commandeerende het schip *Groeningen*, bewapend met 40 kanonnen en 199 manschappen.

Na enkele schermutselingen, waarbij ook Coenders een rol vervulde, raakte de vloot in den vroegen morgen van 13 Juni 1665, op eenige mijlen afstands van de Engelsche kust bij Lowestoft, met de Britten slaags. Reeds van den beginne af heerschte er verwarring in de rangschikking der Nederlandsche eskaders. Uitvoerig zijn elders [1]) de redenen opgegeven, welke den uitslag van dezen zeeslag voor de Nederlandsche

1) de Jonge, II blz. 181—200.

vloot noodlottig hebben gemaakt. Evenwel waar het gedrag van onderscheidene bevelhebbers van schepen in dezen zeeslag wordt gelaakt, wordt Coenders met eenige anderen met name genoemd onder hen, die den vijand moedig het hoofd wisten te bieden en die bij de vlucht van velen zoo lang mogelijk stand hielden om de vluchtenden tot staan te brengen en zoo mogelijk een eervollen aftocht te bezorgen. Het mocht hun niet gelukken, de schepen geraakten van elkaar en elk moest zijn eigen weg huiswaarts zoeken. Drie luitenant-admiraals, Wassenaer, Cortenaer en Stellingwerff, waren het vaderland ontvallen. De deerlijk gehavende schepen vielen in den avond van 15 Juni Texel binnen. Het schip van Coenders werd aanvankelijk vermist, doch volgde eenige dagen later.

Er rees groot misnoegen in den lande over den afloop van dezen zeetocht. Doch, zegt Lieuwe van Aitzema,[1]) „men roept terstond van hangen en worgen, als er geen victorie bevochten wert, ende die de minsten schade aen 't schip ende volck ontfanghen, moeten terstont schult hebben van wandevoir, sonder te considereren, dat tegen Godt, weer en wint niet is te doen."

Er werd terstond een streng onderzoek ingesteld naar de oorzaken van de nederlaag, in het bizonder naar de beweerde plichtverzaking van een aantal scheepsoversten. Dat aan Coenders door Hunne Hoogmogenden, de Algemeene Staten, eene plaats in den scheepskrijgsraad, welke hierover zou moeten oordeelen, werd aangewezen, is wel een bewijs, dat zijn

1) L. v. Aitzema V, blz. 447.

dapper gedrag boven alle verdenking was verheven.

Inmiddels was het geen tijd voor treuren en stilzitten. Terstond werd met kracht aan het herstel der vloot gearbeid; van de Friesche schepen waren wel onderscheidene zwaar gehavend, doch geen was in den zeeslag ten onder gegaan. Ook werd zoo spoedig mogelijk een nieuwe luitenant-admiraal aan het hoofd van het Friesche eskader gesteld. Men mocht verwachten, dat de vice-admiraal Coenders daartoe zou worden benoemd, hij was de naaste in rang, een telg uit een oud aanzienlijk geslacht en had zich bovendien in den laatsten zeeslag waardig onderscheiden. Wie echter aldus oordeelt, houdt geene rekening met den sterk provincialistischen geest der 17[de] eeuwsche Nederlanders, der bewoners van zeven slechts door eene Unie verbonden, overigens op zich zelf staande gewesten. Coenders was een Groninger en de Gedeputeerde Staten van Friesland bezaten het recht van benoeming van den luitenant-admiraal. Reeds het recht, dat de Gedeputeerde Staten van Stad en Lande bezaten, den vice-admiraal te kunnen kiezen en als „betaalsheeren" invloed te kunnen uitoefenen op de benoeming der kapiteins van de op hunne kosten uitgeruste schepen, was der Harlinger Admiraliteit een doorn in het oog. Nooit, zelfs in nog treffender omstandigheden, is een Groninger bij de Friesche Admiraliteit, waarin toch ook Stad en Lande een groot aandeel bezat, tot opperbevelhebber van haar eskader benoemd. En de oude naijver der twee noordelijke gewesten werkte wederkeerig.

Intusschen werd het luitenant-admiraalschap aan geen onwaardige opgedragen. Den 29en Juni 1665 werd de nieuwbenoemde, kapitein Tjerck Hiddes, welken rang hij nog korter dan Coenders had bekleed, als luitenant-admiraal beëedigd. Naast zijn onvervalscht Friesche afkomst zullen echter zijne buitengewone verdiensten in den laatsten zeeslag hem het groote vertrouwen der Gedeputeerden van Friesland hebben bezorgd. Het is genoegzaam bekend, hoe uitstekend de keuze ditmaal is geweest; Tjerk Hiddes de Vries is de kundigste en roemrijkste der Friesche vlootvoogden, een der meest bekende figuren uit den Engelschen zeeoorlog.

Den 14en Augustus 1665 stak de vloot der Nederlandsche Republiek, thans onder het opperbevel van de Ruyter, opnieuw in zee. Zij was verdeeld in vier eskaders; het 4e eskader, waartoe alle schepen der Friesche Admiraliteit behoorden, stond onder bevel van den nieuw benoemden luitenant-admiraal en was gedeeld in drie smaldeelen. Van het 2e smaldeel, groot tien schepen, waaronder de *Stadt en Lande*, de *Groeningen* en de *Omelandia*, was de leiding bij den vice-admiraal Rudolph Coenders, die het grootste der Groninger schepen, de *Stadt en Lande* [1]), bewapend met 215 matrozen, 42 soldaten en 54 stukken, commandeerde.

Het doel van dezen tocht was zoowel de uit Oost-Indië terugkeerende Hollandsche, rijk beladen koop-

---

1) Dit schip was in 1653 te Groningen gebouwd. (zie Bijdr. v. Gesch. en Oudhk., dl. VI, blz. 239).

vaardijschepen naar de vaderlandsche havens een veilig geleide te bezorgen, als zoo mogelijk de Engelsche vloot aan te tasten. Het eerste doel werd bereikt, tot het tweede is het niet gekomen. Het geheele najaar bleef de vloot, nu eens in haar geheel, dan weder in gedeelten op de wateren der Noordzee kruisen en kwam het slechts tot enkele schermutselingen.

Op 2 November, de vloot lag ter hoogte van den Theemsmond, liet de Ruyter de witte vlag van de voorsteng waaien en drie kanonschoten geven, de luitenant-admiralen gaven elk een saluut van zeven, de vice-admiralen van vijf, de schouten-bij-nacht van drie schoten, de opperbevelhebber beantwoordde hen allen met een contra-saluut van negen schoten uit halve kartouwen, de vloot ging uiteen. Twee dagen later vielen de schepen der Friesche Admiraliteit het Vlie binnen.

Coenders zal wel als de meeste hoofdofficieren de vloot hebben verlaten en, ongetrouwd als hij was, den winter in het ouderlijk huis in de Boteringestraat [1]) te Groningen bij zijne moeder, die weduwe was, [2]) hebben doorgebracht.

Inmiddels werden de schepen der Friesche Admiraliteit terdege hersteld, versterkt, bewapend, uitgerust en van proviand voorzien. In het begin van Juni kwam Tjerk Hiddes met een kranig eskader voor den dag en voegde hij zich bij de nabij Texel liggende vloot. Het schip van Coenders heette *Groeningen* en

1) Dit blijkt uit het Doopboek bovengenoemd.

2) In eene oorkonde van 1658 (Huisarchief van de Nienoord, no. 554) komt zij reeds als weduwe voor.

was bewapend met 300 matrozen en 70 stukken geschut. Zijn vorig schip *Stadt en Lande* stond thans onder bevel van een anderen Groninger, den kapitein Joost Herman Clant. De Friesche en Zeeuwsche schepen, samen 35 in getal, werden tot één eskader vereenigd onder bevel van Cornelis Evertsen. Het opperbevel over de geheele vloot was wederom in handen van den grooten de Ruyter.

Weldra liep de geheele vloot uit en reeds enkele dagen later, op Vrijdag 11 Juni 1666, geraakte men met de Britten slaags tusschen Duinkerken en het Noordvoorland.

Het ligt buiten het bestek van deze bijdrage eene uitvoerige beschrijving te geven van den nu volgenden roemrijken vierdaagschen zeeslag. Genoeg zij het hier mede te deelen, dat vooral het eskader der Friezen en Zeeuwen een levendig aandeel in het behalen der overwinning heeft gehad. Algemeen wordt erkend, dat aan Tjerk Hiddes, die na het sneuvelen van Cornelis Evertsen op den eersten dag, het bevel over het geheele eskader kreeg, voor een groot deel de zege moet worden toegeschreven. En naast Tjerk Hiddes wordt telkens Coenders genoemd. Hij was het, die met eenige anderen op den vierden dag in 's vijands slaglinie dorst te breken en aldus verwarring onder de Engelsche schepen wist te stichten. Hij was het, die het in het vorige jaar aan de Nederlanders ontnomen schip *de Nagelboom*, voerende 62 stukken, op de Engelschen wist te heroveren en te Texel binnen te brengen. Trotsch op zijne overwinning zond Coen-

ders de vlag en den wimpel van het veroverde schip naar Groningen, waar men deze aanstonds van den ouden St. Maarten liet uitwaaien. [1])

Men rustte niet op de verworven lauweren. Onvermoeid werd alle man aan het werk gesteld om de door den vierdaagschen strijd gehavende schepen (op het schip van Coenders waren twee kanonnen geborsten, 30 dooden en 24 gekwetsten) zoo spoedig mogelijk weder zeewaardig te maken, men wilde den vijand voor zijn. Dit gelukte en reeds 4 Juli, dus 19 dagen na den hardnekkigen zeeslag, liep de vloot, thans 117 oorlogsbodems, opnieuw uit. De verdeeling der vloot was ongeveer als eenige weken tevoren, de vice-admiraal Coenders commandeerde zijn reeds meermalen door hem bereden zeepaard *Groeningen*.

Het duurde lang voordat de Engelschman zich liet zien. Eindelijk, in den vroegen morgen van 4 Augustus 1666, zeilde de Engelsche vloot de Theems uit en stevende recht aan op de Hollandsche vloot, die in volle zee niet ver van Duinkerken lag. In den middag raakten de Engelschen slaags met de voorhoede der onzen, die werd gevormd door het tweede eskader, dat der Friezen en Zeeuwen. De ingevallen windstilte verhinderde onze schepen te manoeuvreeren en weldra was de voorhoede geheel door den vijand omringd, afgesloten van het overige gedeelte der vloot. Meer dan drie uren lang streden de Friezen en Zeeuwen onversaagd, doch allerlei omstandigheden werkten saam tot een ongunstigen afloop. Reeds spoedig kreeg

1) Lijkzangen van Tuydema en S. V.

Tjerk Hiddes een gevaarlijk schot in zijn been, waardoor hij buiten gevecht werd gesteld en waaraan hij twee dagen later te Vlissingen overleed. Zijn vice-admiraal Coenders neemt het bevel over, doch ontvangt weldra eenige kogelwonden, welke ook hem nopen het commando aan een ander over te laten. Toen het schip van den vice-admiraal Banckert begon te zinken en in brand geraakte en het Friesche schip *Sneeck* hetzelfde lot onderging, toen ook de luitenant-admiraal Johan Evertsen zwaar getroffen neerzeeg en nog meer rampen het eskader troffen, begon de moed velen te ontzinken en trachtten deze, om een gewissen dood te ontgaan, hun heil in de vlucht te zoeken. Op de *Groeningen*, waar de doodelijk gewonde Coenders niet meer vermocht zijne manschappen te bezielen en te beheerschen, begon het volk zelfs te muiten en wendde een hunner tegen den wil der officieren den steven. Slechts door het zeldzame beleid van den opperbevelhebber de Ruyter is voorkomen, dat de nederlaag nog niet grooter is geworden; de terugtocht der vloot is een zijner meesterstukken.

Coenders stierf nog dienzelfden dag aan boord van zijn schip. Twee dagen later, 6 Augustus, bracht de *Groeningen* het lijk aan land, waarop het naar zijn vaderstad werd vervoerd. Volgens de gewoonte dier dagen, vooral bij de aanzienlijken, bleef het lijk nog eenige dagen boven de aarde staan. Eerst veertien dagen na zijn overlijden, op 19 Augustus 1666, werd de 28-jarige zeeheld plechtstatig te Groningen begraven.

Er waren destijds in deze streken nog geene nieuwsbladen, die uitvoerig tot in de kleinste bizonderheden

eene beschrijving hebben gegeven van den uitvaart van den Groningschen zeeheld. Toch mag men aannemen, dat zijn dood een diepen indruk op velen in zijn vaderstad heeft gemaakt. Een weerklank althans vindt men in een drietal lijkzangen op hem vervaardigd, welke bewaard zijn gebleven.

Het eerste gedicht, „gedruckt tot Groningen by Frans Bronckhorst, ordinaris Stadts Boeck-Drucker, Anno 1666", voert tot titel: „Droeve Lycktraenen, Uytgeſtort oover het alte onverwachte, doch Ridderlijcke ooverlijden van den Hoogh-Edelgebooren ende ſeer manhaften Krijghs-heldt Rudolph Conders, Capiteyn ende Vice-Admiraal ter zee, onder de vlagge van Vrieſlandt, op het hooghſte Eerenbedde, voor 't Vaderland, ſeer glorieus geſtorven, op den 4 Auguſti, naedat hy gelevet hadde 28 jaeren, ende heel truyrſtaetigh tot ſijn ruſtplaetſe opgedragen den 8 des ſelven Maents 1666. Oude ſtyl". Het luidt [1]):

„Daer is geen grooter lof op aerden te verwerven,
„Als in het oorlоogh-veldt, voor 't Vaderlandt, te ſterven,
„Daer is geen grooter roem, daer is geen hooger eer
„Als voor 't gemeene beſt in 't veldt te vallen neer.
„'t Welck heden, wel te recht aen *Conders* is gebleecken,
„Die nimmer, in den ſtrijdt den moedt heeft ooyt [beſweecken.
„Maer die ſtaegh vroegh en laet voor ons de ſorge [droegh,
„En op het woeſte-meer ons Vyanden verſloegh;
„Maer, wanckelbaer *Fortuyn*, hoe los zyt ghy op heden
„Dies *Conders*, die altijt plaght nae den ſtrijdt te treden

1) De interpunctie is getrouw naar het origineel gevolgd.

„Verheught en welgemoedt, heel onverſaeght van [geeſt,
„En janckte naer 't gevecht daer 't prijckel dreyghde [meeſt,
„Een rechten ſoon van *Mars*, die nimmer plaght te [schroomen,
„Met d' eerſten van de Vloot den Vyandt aen te koomen,
„Die 't ſtaal noch 't loot ontſagh; maer als een [*Hector* koen
„Den ſteertman klampt aen boordt vaeck tegens ſijn [vermoen.
„Ach! deſe *Rudolph* leydt, op heden, hier verſlagen,
„Helaes! dies *Conders* wordt nu heden opgedragen,
„Het trootze lichaem van des Vyandts grooſten [dwanck,
„Was *Conders*, onſe borgh, tot Engelandts onderganck.
„Ay! *Conders* doot, ay my! ach hemels oppergooden,
„Wie heeft dien Coonen Heldt, wie heeft hem konnen [dooden?
„Of meent ghy nu te zijn heel meester van het veldt,
„Nu ghy hebt neer geleydt dies Edlen Coonen Heldt?
„'k Sweer, *Stuart*, by den Haegh, ghy ſult hem duyr [bekoopen,
„Ick ſal den eenen steen gaen op den and'ren hoopen,
„Ick ſweer ghy ſult niet eer ontkoomen onſe handt
„Voor dat u ganſche Vloot tot aſſchen is verbrandt:
„Dies *Conders*, die noch korts u zeemacht dede vreſen,
„Wiens naem dat haer altijt een blixem placht te weſen,
„O *Conders!* daer ons hoop, ten deel mee op beſtondt,
„Koomt ghy nu weer, uyt zee tot ons, aldus gewondt?

„Waer zijn de oogen nu daer *Mars* fcheen in te leven,
„En 't vlammende geficht dat *Stuart* felfs deed' beven?
„Waer is den ftarcken arm, die 't fy met lans of [fweerdt,
„Al wat hem quam aenboordt, deed' deynfen nae [de eerdt.
„De handt die menigh heldt ten afgrondt heeft doen [daelen,
„Komt een vervloeckten bal hier uytte werelt haelen,
„Doch dit is, kloecken Heldt! dit is den meeften fpijt
„Dat ghy, tot fchae van 't landt, dus jonck geftor- [ven zijt.
„Doch *Conders*, elck de fal u doot op 't hoogfte [wreecken,
„Dat daer de gantfche zee fal wieten van te fpreecken,
„Hoewel dat *Stadt* en *'t Landt* de fmert aen 't herte [knaeght,
„En defen Heldt niet kan genoeghfaem zijn beklaeght.
„Die hier noch vuyr, noch vlam of cogels plaght te [mijden,
„Om ftaegh, voor defen ftaet, tot in den doot, te ftrijden,
„*Mars* had hem feer befint, en hielt hem voor fijn [kindt
„En heeft hem in fijn hert en ziele ftaegh bemindt,
„Omdat hy vroegh en laet fich toonde onverdroten,
„Tot dat hy ach! ach! ach! is met een loodt door- [fchoten,
„En altijt, in den noodt, fich vroom gequeten heeft,
„Dus fijn onwelckbaer lof tot aen de wolcken fweeft.
„Maer Engelandt, ghy fult u felven noch verfoeyen,

„Dat ghy *d' Hollandtschen-tuyn* gefocht hebt uyt te
[roeyen,
„En omdat ghy foo langh dit *Neerlandt* hebt ge-
[queldt,
„Sult ghy, met Godt, oock haeft ftaen onder fijn
[geweldt.
„Ha trotz vermetel rijck, wat gaet ghy doch beginnen?
„Tot Vreed' foo vaeck vermaent, dorft ghy u onder-
[winnen
„Te breecken Woordt en Eedt gedaen voor Menfch
[en Godt,
„Die d' ongeftuyme zee houdt onder fijn gebodt?
„Wel *Neerlandt* t' is genoegh, dies stelt u nu te vreeden,
„En met een nedrijgh-hert gaet voor u Schepper treden,
„Laet niet verlooren gaen den koftelijcken tijt,
„Gedenckt eens in wat ftaet ghy nu, op heden, zijt,
„Gaet heen en laet het volck wel op haer wachten paffen,
„Dat u den Vyandt niet bedrieghlijck komt verraffen,
„Ghy kent fijn ergen lift, ghe kent fijn fnooden aerdt,
„Waermet hy menighmael ons *Neerlandt* hebt be-
[fwaert,
„Gaet met een nieuwen moet den zeeftrijdt weer beginnen,
„Laet alle weerftandt doen van buyten en van binnen,
„Doet toonen dat wy voor haer macht niet zijn bevreeft,
„Schon of wy driemael bent met haer ten ftrijdt
[geweeft.

De titel van het tweede gedicht is niet minder verheven:

„Tritons rampfnicken, uytgeafemt over 't droevige, doch Godtfalige zielfcheyden van den Hoogh Edel

Gebooren couragieufe, en door-dapperen Zeeheldt, Heer, Heer Rudolph Conders, vice-admirael van West-Vrieslandt. In de Zee-Batalie voorgevallen tusschen de Hoogh. Moogh. Heeren Staten-Generael, en de Coningh van Groot-Brittaingen den 24 Julii, Anno 1666. De Helde-leden zijn tot haer Hoogh-Ad'le rustplaetfe, nae 't verfcheyden van fijn ftaet, opgedragen op Woenfdagh den 8 Augufti 1666 binnen Groningen. Tot Groningen gedruckt by Jan Cöllen, Boeckdrucker ende Boeckverkoper, Anno 1666."

Dan volgt een lang vers van zwaar kaliber, waarin de dichter de Ruyter als „Zee-Mars" aanduidt, waarin van Tromp wordt gezegd: „hy toont, dat in een Ad'laers borst geen duyvenherte woont," waarin Cromwell voortdurend als „de Staertman" (zijn gewone titel in de pamfletten en spotprenten dier dagen), optreedt, waarin Coenders den eeretitel „Brit-fchrick" ontvangt. De dichter beschouwt het als een bijzondere gunst van God, dat aan Coenders naast zoovele andere vaderlandsche helden eene plaats in den hemel is beschoren, evenwel

„Daertoe konde Hy niet gaen door ftrijdt van glaf-
[canonnen,
„Een Heldt wort op het wiel van Vier en Vlam ge-
[fponnen.
„Hij moft dan daertoe gaen door Zabelklingh ende
[Loot;
„Door 't dringhen in het Hert des flags; door de
[Heldendoot.

. . . .

„En 't heetste van den ſtrijdt ſijn zeeghſieck hert ver-
[koos.
„Daer vocht hy als een Leeuw, als een verwoede Tijger :
„Daer blonck den Oorlooghs Deught in dees manhafte
[krijger,
„Daer toonde Hy Stuarts rot, dat een recht manne-
[borſt
„Niet nae des afkoms eer, nae de eer der wap'nen
[dorst.
„Daer ſwaeyd' ſijn handt den klingh totdat, elaes!
[het ſtampen
„Van een verwoede kloot uyt Hem dreef levens dampen.
„Waerdoor Hij wiert gevoert nae 't Heldekabinet,
„Waer Heyn, waer Galen, Tromp, de Witte sijn geſet
„By Waſſenaer, Hiddes, twee Everts, en meer Grooten.
„Vandaer ſiet hy beneen hoe 's Cooninghs Croonen stooten
„Aen Ruyters yſdre borſt, en Tromps metalen erm.
„Hij hoort 't gepreſte Volck uytberſten in gekerm.
„Ach Neerlandt! indien noch ſoo'n Paerl wordt wegh-
[gedragen
„Uyt uwen Zeecroon! wie ſal u meer onderſchragen,
„En ſtutten 't heel gewelf van uw praelrijcke ſtaet?

. . . .

„Aloudt geſlacht, waeruyt dees Zee-Heldt is geſproten,
„Dees neerlaegh gaet uw faem en groote naem ver-
[grooten,
„Soo langh als Neerlants kloot ſich op ſijn pinſpits
[draeyt,
„Soo langh ſy d' wimpel van Heer Conders Heldheydt
[ſwaeyt.

. . . . De Zee-mars sal uwe hayr
„Met onverderfflijck groen, onsterfflijck lofkruijdt
[vlechten,
„In 't voorhooft van de tijdt uwe Held gerught sal
[hechten
„Een nooyt vergaende zerck met dese lettersier:
„Heer Conders waer een schrick en blixem voor den Yr.

De dichter eindigt met dit grafschrift:

Zarckletteren.

„Die neervalt in den strijdt, die valt niet neer, maer
[staet.
„Die sterft voor 't Vaderlandt, die sterft niet, maer
[die leeft.
„Heer Conders boven 't graf en grafs verrotten gaet
„En als een Phoenix op verjonghde ved'ren sweeft."

Van het derde gedicht luidt het pompeuse opschrift:

„Eer- en Rouw-basuyn,
uytgeblasen

op het haestige, ongeluckigh, doch Godtsalige Kuygelschieten van den woedenden Brit in de Lendenen van d'Edel Gebooren, Gestrengen, Manhaften Zeehelt, Mijnheer Jr. Rudolph Conders, vice-admirael van de Provincie van Stadt Groningen ende Ommelanden, naedat hij hem heldadelijck heeft gequeten in de Bataille voorgevallen tusschen den Coningh van Groot-Brittaingen ende de Staten-generael, in welcker hy den 14 Augusti Nieuwe stijl [1]) is overleden naedat

1) De dichter is in de war met den stijl. De datum van Coenders' sneuvelen volgens nieuwen stijl is 4 Augustus.

hy omtrent 28 Jaren hadde geleeft. En tot ſijn Ruſtplaetse gants Rouwſtatigh gedragen den 8 Augusti Oude ſtijl Anno 1666." Ook deze lijkzang is gedrukt bij Jan Cöllen.

Als proeve van dit 80 versregelen groote dichtproduct mogen deze aanhalingen voldoende zijn:

„Ghij die hier ſterft, ſterft niet, want ghij ſult eeuwich
[leven,
„U ſnel gewichte ſaem ſal eeuwich ſijn gedreven
„Door d'aerde, heen en weer, ſoo lang de werelt ſtaet
„Leeft Coenders overal door ſijn Manhafte daet.
„Dit was dees moedich Helt ſijn aldermeeſt vernoegen,
„Den wijden Oceaen Heldadich te doorploegen.
„Met vaertuygh ſwart gepeckt, en maſten hemelhoogh,
„En om den zetel in te dringhen waer ſijn oogh,
„Een zetel die van eer geſmeet waer in elckander
„Met faem, want eer en ſaem die blijven bij den ander,
„Schoon 't Donderd' ſlach op ſlach en blixemd' reys
op reys.
„Door 't bald'ren van 't Canon ende moorſelen van 't vleys,
„Hij waer hem niet tevreen, dat hij bevocht Victori
„Voor d' eerſte maal, maar ſtack nae veele grooter glori
„En ſtont nae grooter faem, maer toen hem dit ont-
ſchoot
„Door 't golven van ſijn bloedt lach hij, Ach lazi,
[doot."

Hooge poëzie geven de lijkzangen niet. Integendeel, omne nimium nocet, de bombast is zoo zwaar, dat hij het gevaar doet ontstaan, de verdiensten van den bezongene er door in een belachelijk daglicht te stellen.

Wie waren de dichters? Wij ontmoeten daaronder in de eerste plaats den reeds vroeger als poeët in dit jaarboekje [1]) vermelden Johannes Schoyerus. Toen gold het een „ſeker veers gemaect op de incomſte van de Princeſſe binnen Groningen" in 1659. Gevoelde Dr. Worp in 1893 zich gedrongen uit te roepen: „Arme Johan Schoyerus Poëta! Zijn werk is te gronde gegaan, zijn naam is niet onsterfelijk geworden!", die geachte schrijver zal zich wellicht nog eenmaal genoodzaakt zien de laatste woorden van dien uitroep te herroepen of te wijzigen. Schoyerus is geen onbekende meer. Hij schijnt in zijne dagen de gelegenheidsdichter te Groningen te zijn geweest, een kunstbroeder van den vermaarden en vermakelijken Lucas Helding in Ferdinand Huyck, misschien zelfs een Groningsche „poëta laureatus."

Vereerden Burg. en Raad van Groningen hem in 1651 met *f* 10 voor zijn „veers op de incomſte der Princeſſe", de heeren Staten van Stad en Lande waren scheutiger, immers bij resolutie van 16 September 1647 besloten zij aan Johannes Schoyerus, die aan de vergadering had „gepreſenteert ſeker gedicht bij hem gemaeckt over het accoord ofte verdrach tuſſchen de leden deſer provincie van Stad Groningen en Ommelanden", daarvoor eene belooning van 50 car guldens te vereeren. De dichter, hierdoor aangemoedigd, greep opnieuw naar de lier en bood eenige jaren later wederom eenige zijner verzen aan de Staten aan. Deze waren, naar het schijnt, er niet op gesteld voortdurend als

1) Gron. Volks-Alm. 1893, blz. 95.

Maecenaten te fungeeren, immers eene resolutie van 7 Maart 1651 luidt: „Joannes Schoijer wegens enige voor desen gemaeckte dichten ende alhijr ingelevert, daervoor tot een recompens vereert met 100 car. glds., met restrictie nochtans, dat hij voortaen giene diergelijcke wederomme sal vermogen in te langen."

Schoijerus was geboortig uit Borger, zooals blijkt uit de resolutiën der Staten van Drenthe, die aan hem, als een hunner alumni, in 1620 en 1621 telkens een jaargeld van *f* 30 vereerden tot ondersteuning in zijne studiën.

Ook de familie Coenders zal ongetwijfeld 's dichters „Droeve Lijcktranen" niet onbeloond hebben gelaten.[1]) Doch 's mans naam is ook in edel metaal gegrift bewaard gebleven. Er berust in het museum te Groningen [2]) een sierlijke zilveren miskelk, op welks zeskantigen voet staat gegraveerd: „In honorem Dei et ordinis divi Augustini Johannes Schoyerus me dedit ac fierri fecit A° 1644".

Van den tweeden dichter, Egbertus Tuydema, weten wij enkel, dat hij een geboren Groninger was en negen jaren te voren, 2 Juli 1657, als student in de philosophie te Groningen was ingeschreven. Hij had

1) Het waren echter niet de eenige lijktranen, welke Schoyerus in 1666 stortte. In datzelfde jaar verscheen te Groningen van zijne hand: »Droevige lijcktranen uytgestort oover het subyte ende noch al te onverhoopte ooverlijden van de eer- en deughdenrijcke vrouwe, vrouw Rudolpha Gebhardus", dochter van prof. Gebhard en echtgenoote van den provincialen rekenmeester Sicco Eissinghe. Nog is van hem bewaard gebleven: »Uytvaerts-, Eer- en Rouwdicht over het al te onverwachte ende subijtlijcke overlijden van den heer Hugo van Nyeveen tot Eendrum, Petersbuyren, Westernyelandt ende Grijpskerke, op de Ruygewaerdt hovelinck, oud-burgemeester van Groningen, afgevaardigde ter Staten-Generaal." Groningen 1646. Deze gedichten, alsmede de ronwdichten op Rudolph Coenders, worden bewaard in de bibliotheek van het Museum van Oudheden voor de provincie en stad Groningen.

2) Het voorwerp is bruikleen der gemeente Groningen. Hoe deze corporatie eigenaar is geworden is vooralsnog onbekend.

blijkens de onderteekening van het gedicht na negen jaren studie het in 1666 gebracht tot S(acro) S(ancti) Minist(erii) candidatus.

De initialen S. V. van den dichter van de „Eer- en Rouwbasuyn" zijn nog niet opgehelderd. Getuigen zij van bescheidenheid of van zeltkennis? Immers dit is zeker, dat van de drie zangers S. V. het verst van den top van den Parnassus verwijderd is gebleven.

Rudolph Coenders werd aanvankelijk niet vergeten, zijn naam bleef nog lang in zijn vaderstad in eere voortleven. Quintijn Pabus, die 75 jaren later den „Lof der Stadt Groningen" zong, liet ook Coenders niet onvermeld. Hij deed zulks met deze woorden: [1])

„De stadt is opgepropt van Gronings ouden adel,
„Die voor de mastboom fijr, zoowel als in den zadel
„Ganſch eedelmoedig zit, gegeſpt in 't blinkent ſtaal,
„Het zy Heldt Sickinghe, of den dappren admiraal
D'heer Coenders, d'een te Lande, en d'ander voor de [vlooten
„Des vijands is een ſchrick . . .".

Evenwel „een eeuwgedenck-Pylaer, vercierd met ſijnen Beeldt", zooals Tuydema die voor hem wilde oprichten, is niet verrezen en weldra geraakte Coenders' naam in zijn vaderstad in de vergetelheid.

Alleen zijn goed geschilderd portret, eerst in de familie Coenders en later door vererving in de familie van Harinxma bewaard, vormt eene blijvende herinnering aan de kortstondige doch roemrijke loopbaan van den Groninger vice-admiraal. Het geeft Coenders

1) Quintijn Pabus, Lof der stadt Groningen. Gron. 1741, blz. 32.

weer in zijne uitrusting van vice-admiraal, den commandostaf in de rechterhand, op den achtergrond zijn schip *Groeningen*, kenbaar aan het Groninger wapen in den spiegel en de vice-admiraalsvlag in top.

De tegenwoordige eigenaar, Mr. B Ph. Baron van Harinxma thoe Slooten, commissaris der Koningin in Friesland, had de welwillendheid mij van het fraaie portret eene photographie ter reproductie aan te bieden tot begeleiding van deze korte levensschets en aldus mede te werken tot het opnieuw in eervolle herinnering brengen van dezen te vroeg vergeten Groninger.

MR. J. A. FEITH.

STAMBOOM VAN JR. RUDOLF COENDERS.

Coert Coenders van Helpen, [1]) ridder,
leefde ± 1400, × Oede Lichtevoet.

|

Johan Coenders van Helpen, burgemeester van
Groningen (1472—1481), × Stijne Horenken.

|

Ludolf Coenders van Helpen, burgemeester
van Groningen (1507—1515), stadhouder over
Groningen en Ommelanden in 1536,
× Hermanna Reberch.

|

Johan Coenders van Helpen, burgemeester van
Groningen, × Truyda Ayckema.

|

Mello Coenders, burgemeester van Groningen
(1594 — 1600), × Habbetien Rolteman.

|

Johan Coenders, overleed in 1605,
× Anna Schatters.

|

Jan Coenders, luitenant, geb. in 1605 na den dood
zijns vaders, × Allegunda Hillebrandes.

|

Roelof of Rudolph Coenders.

---

1) Reeds in de 13e eeuw komt een burgemeester Derk van Helpen, uit het latere geslacht Coenders van Helpen, te Groningen voor. De opvolging van hem tot Coert Coenders is niet juist op te geven.

Het uitspreken der H in Groningen en elders.

Niet zelden wordt er ons Groningers een verwijt van gemaakt, dat wij de letter *h* niet de nodige attentie bewijzen, al behoort die evengoed in 't alphabet te huis als elke andere letter. Meermalen is er door de schrijvers over ons dialect op gewezen, dat een Groninger met zeer veel koelbloedigheid spreekt van zijn rechter *haarm*, als hij rechter *arm* bedoelt, en een meisje haar geliefde met laive *Aarm* betitelt, ofschoon dit jongmensch met alle formaliteiten als *Harm* in het doopboek is ingeschreven. [1]) Te ontkennen is deze eigenaardigheid zeker niet; bijna elken dag zijn we in de gelegenheid uitdrukkingen te hooren als:

'tIs 'n *h*eerste 'eld, *h*as 't op 't *h*eten *h*aankomt.

'Eere mien tied, wat 'n mooie 'oud 'eb *h*ie op.

Te ver zou men evenwel gaan, hieruit te besluiten, dat het misplaatsen van de achtste letter van 't abc

1) Zie o.a. Hoogenkamp. De Groningsche volkstaal in Gron. Volksalmanak 1894.

een kenmerk is speciaal van het Groningsche dialect. Tot geruststelling van vele gewestgenooten moge dienen, dat niet alleen hier, maar in vele andere streken dit euvel wordt aangetroffen.

Slaan wij de groote verzamelwerken op voor Nederduitsche tongvallen: het *Dialecticon* van Dr. Winkler en *Van de Schelde tot de Weichsel* van Leopold, dan merken we het verschijnsel vooreerst bij de Zeeuwen, van wie gezegd wordt, dat ze onmogelijk de *h* kunnen uitspreken, en — worden ze ertoe gedwongen — er een soort van *g* van maken, d.i. in plaats van *h*oed *g*oed zeggen. 't Verkeerd plaatsen komt verder nog voor in de meeste Hollandsche kustplaatsen, in Schiedam, Vlaardingen, Leiden, Gouda, op de eilanden Marken, Urk, Vlieland. Ja, de vroegere bewoners van Ens op Schokland loopen niet vrij. In de Overijselsche volksalmanak van 1847 lezen we: Met de *h* springen de Enzers om als in het Zeeuwsch, Schiedamsch, plat Deventersch; hout is 'out en hond is 'ond. Ook in Noordbrabant komt het voor. De Oosterhouters spreken de *h* niet uit, waar 't wezen moet, maar juist daar, waar zij weggelaten moet worden. — Het noorden van Overijsel doet al eveneens mee. De Zwollenaars, die van Hasselt, Zwartsluis, Genemuiden, Vollenhove, Giethoorn, Steenwijk, staan er voor bekend. — Drenthe lijdt minder, al zijn enkele plaatsen o.a. Hoogeveen er erg mee behept. Voegen we er nog bij, dat het Nederlandsch sprekende Frankrijk (Duinkerken, St. Winoksbergen) aan hetzelfde euvel mank gaat en België ermee is besmet — voornamelijk

Oost- en Westvlaanderen, het Westelijk deel van Antwerpen en Zuidbrabant, de steden Brussel, Mechelen, Antwerpen, Leuven, Gent — dan zal ieder. al is 't ook met leedwezen, erkennen dat de *hziekte* zich niet bepaalt tot de provincie Groningen, maar zich voordoet in alle gewesten, waar Nederlandsch wordt gesproken.

Staan we hier dus voor een eigenaardigheid, die de *Nederlandsche taal* aankleeft? Ook al niet. Enkele aanhalingen mogen dit bewijzen.

De Noor Karl Larssen verhaalt van de bewoners van het Spreewoud bij Berlijn: — Mijn bootsman verstaat Duitsch en spreekt het vloeiend, maar men kan terstond aan de uitspraak hooren, dat het zijne moedertaal niet is. Ik merk alras, dat hij — evenals de boeren in sommige streken van Noorwegen — de *h* bij het begin van een woord wegwerpt, en die letter laat hooren, waar het geen pas geeft. Hij spreekt over *h*ausländische 'Errschaften en over de 'arte *H*arbeit. Mijn vraag of hij een echte Wend is, beantwoordt hij bevestigend. [1])

Hieruit blijkt, dat de *Wenden* en tevens de boeren in *Noorwegen* ermee hebben te kampen.

In een opstel in *Das neue Blatt* lezen we:

Het Londensch volksdialect is een geheel ander Engelsch dan dat der beschaafde standen. Ze zeggen b.v. *happle* in plaats van *apple*, *'im* in plaats van *him*. [2])

In een zijner romans laat Urban een messenverkoo-

1) Karl Larssen. Der Spreewald.
2) Meine Erfahrungen in Londen. Das neue Blatt, 1893, No. 29.

per uit Florence optreden: — Sehen sie, meine 'Erren, schrie er aus Leibeskräften, das sind *h*echt *h*afrikanische Messer. *H*ich selbst 'abe sie mitgebracht aus *H*afrika. *H*und wenn sie rostig geworden sind, so genügt ein wenig *H*asche, *h*und sie werden wieder wie neu.

In de aanteekening aan den voet zegt hij:

— Het Florentijnsch dialect kenmerkt zich erdoor, dat het een zeer willekeurig gebruik van de letter *h* maakt, deze plaatst, waar ze niet behoort, of weglaat waar ze noodzakelijk staan moet, soms ook de *c* door een *h* vervangt. [1])

Derhalve ook al in de wereldstad *Londen* en het schoone *Florence*.

In Engeland vooral ontmoet men de *h*-kwaal zeer veel. Verschillende Engelsche auteurs hebben haar gebezigd om in hunne typen den woud-be gentleman aan te duiden.

Zoo schetst Du Maurier in Peter Ibbetson zijn held op de volgende wijze:

— In zijn oogen is kolonel Ibbetson de type van een gentleman. Hij doet zijn werk heel goed, maar 's avonds drinkt hij meer dan hem past en pleegt in zijn geëxalteerde stemming weg te loopen met Shelley, zijn eenigen dichter. Dan reciteert hij soms „the Shylark" met onzekere h's en tamelijk plat accent:

'Ail to thee, blithe sperrit,
Bird thou never wert,
That from 'eaven or near it
Po'rest thy full 'eart
In profuse strains of *h*unpremeditated *h*art.

1) Urban. In Ewigkeit.

Ook bij Capt. Marryat vindt men iets dergelijks. Bijvoorbeeld in *Mr. Midshipman Easy* laat hij den ingebeelden Mr. Easthupp aldus spreken:

I *h*am willing, Captain Vilson, to make *h*any allowance for the 'eat of political discussion, but that is not *h*all, that I'ave to complain *h*of.

Bij Thackeray treft men verscheidene voorbeelden aan. Zoo zegt hij in zijn *Lotgevallen van Filips:*

— De drie dames wonden zich koortsachtig op van belangstelling in den heer *F*irmin. *M*ugford zei op zijn minder fraaie dan grappige wijze: een zeker heer *Hef* bracht hier aller hoofd op hol; dit deed hij, zoo waar als mijn naam met een *Hem* begint.

Op een andere plaats:

— Mevrouw Woolsey is wat uitgelaten: zij zet de *h*'s niet, waar zij behooren, en bij het eten is haar mes dikwijls op de verkeerde plaats. Elders:

— Ik merkte reeds op, dat Kleine Zus niet sterk in de taal was en altijd in de war zat met de plaatsing van de *h*'s.

Zooals men ziet, stellen de Engelsche schrijvers de slechte uitspraak der *h* op de rekening eener verkeerde opvoeding. Dit blijkt vooral uit een zin uit Ouida *Under two flags*, waar twee mannen van adel, maar aan lager wal geraakt, met elkaar beredeneeren:

— We zouden een college kunnen openen, waar kooplui beschaafde manieren konden leeren . . . . De wereld zou dan bespaard blijven voor de marteling haar aangedaan door menschen, die *ooi* in plaats van *hooi* en *ond* in plaats van *hond* zeggen en linksche buigingen maken.

Bovenstaande moge dienen als een korte bijdrage tot de kennis van de *h*-ziekte, of *h*-slordigheid. Voor de oprechte Groningers zij het tevens een troost, dat zij niet alleen zondigen. 't Is wel een ietwat schrale troost, maar: Wie zich aan een ander spiegelt, spiegelt zich zacht.

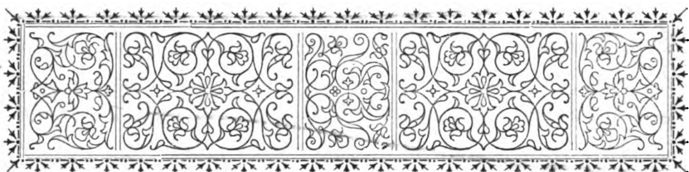
A. J. SMITH.

Oogheelkunde in de 18e eeuw.

Lunæ, 20 Janrii 1772. Op den requeste van Albertje Hesselink, huisvrouw van den koopman Jan Dijk, hoe met zeer groote kosten in het bezit is geraakt van eenige middelen, waardoor ontstokene, bevliesde of bestipte oogen met een gezegende uitkomst van die nadeelige gebreken konnen worden gezuiverd. Welke gesterkt door de ondervinding der Remonstrante om die middelen na de omstandigheden der lijderen gepast te kunnen gebruiken, de geneezing boven veeler verwagting heeft veroorzaakt, gelijk uit veele getuigschriften gebleek, schoon nu Supplte in die omstandigheid is geplaatst, dat zij niet uit insigt van gewin tot haar nodig onderhout haare moeite en geneesmiddelen heeft behoeven te besteeden, egter thans genoodzaakt door den grooten toeloop der lijderen, dat deze als een oeffening in de heelkunde zoude kunnen worden aangemerkt, dus daagelijks tegens de huishoudelijke wetten van Hun Ed. Mog. in te loopen, alzo niemand vermag zonder blijken van bekwaamheid toegelaten te worden, en daardoor de Supplte gestremt in haare applicatie van dit beproefde middel aan menschen welke te vergeefs anderen hulpe onderzogt hebben, waarom de Supplte verzogte, dat zij onder dispensatie van bovengemelde ordres de gemelte hulpmiddelen ten voorsz. einde onbekommert en zonder eenige inspraak mag gebruiken.

De HHren Borgemren en Raad permitteren de Remonstrante om onverhindert haare geneesmiddelen ter genezinge van ontstoken en bevliesde of bestipte oogen te mogen aanwenden tot des Raads wederzeggen.

Requestenboek der Stad Groningen.

Uit der Geuzen troebelen.

. . . . . . „Gueux de mer, bientôt si „redoutables, et qui, malgré leurs exces, „contribuèrent beaucoup à la délivrance „du pays." — Arch. d. l. m. d'Orange, „III, 257.

„God sij gelovet, nu hebben wij unse vrunden binnen gecregen!"

Zoo riep Agnes van Munster, de vrouw van den Spaanschgezinden luitenant der Hoofdmannenkamer Johan de Mepsche, uit, te midden van eene groote menigte burgers, toen op den 7 Februari 1569 de kolonel Caspar de Robles, heer van Billy, met zes vaandels Walen de stad Groningen was binnengetrokken en op de Groote-markt was aangekomen.

Moeilijke dagen zouden er voor de Stad en de Ommelanden aanbreken!

Er was zwaar gebeeldstormd in dit gewest, de Nassausche graven hadden, omringd van Groningers en Friezen, in deze streken den vijand bij Heiligerlee bestreden en hem overwonnen; de stadhouder Arem-

berg, een van 's Konings dapperste veldheeren, had het, zonder zijn schuld, tegen een handvol Geuzen moeten afleggen en hij zelf had er het leven bij ingeschoten!

Maar — Groningen was de voornaamste vesting in 't Noorden, goed bebolwerkt, onontbeerlijk voor de handhaving van 't Spaansche gezag in die streken, dat nu aangerand, spoedig diende hersteld te worden.

Daarom was Alva met zijn legertros den 15 Juni „gecomen binnen Groeninghen, ende is bij Heerepoort „'t bolwerck opgereden, ende sonder eten ende drincken „Ebbinghapoort uuytgereden, ende heeft die guesen „uuyt Selwert ende ter Hoegherbrugge verjaegt". En zes dagen later, 21 Juli, „heeft Don Fernando de „Toledo die guesen omtrent Jemminghen in Reiderlandt „verslagen." Dinsdag den 27 Juli kwam hij weder „binnen Groeningen, ende is innegehaelt van alle die „geestelicheyt sampt den eersamen Raedt der stadt „Groeningen", waar hij een week bleef en alzoo Dinsdag 3 Augustus weder vertrok „van Groeningen nae „Uuytrecht ende na s' Hertogenbossche in Brabant." [1])

Gedurende die week, — waarin Groningen de bedenkelijke eer had den Hertog binnen hare wallen te zien, — nam deze, naar men meent, [2]) zijn intrek in het „Huis met den Schoonen gevel", zuidzijde aan de Groote-markt gelegen. Hij liet een landdag uit-

1) Volgens de aanteekeningen van een tijdgenoot, Anthonius Joostz., destijds notaris te Leeuwarden; zie *De Vrije Fries*, IX, 437 en 438. In de *Gron Volksalm.* van 1897, blz. 109 en 111 wordt gezegd, dat Alva reeds den 28 Juli Groningen verliet.

2) Zie Gron. Volksalm. 1893, bl. 106.

schrijven, inmiddels den burgers hun geweer ontnemen, en, om er den schrik onder te brengen, deed hij een jongeling vierendeelen, daar deze onder graaf Lodewijk zou hebben gediend.

Maar dat was nog het ergste niet. Door zijn handlanger, Dr. Johan de Mepsche, liet de Hertog op den landdag aankondigen, dat eerstdaags de reeds lang aangestelde Bisschop naar Groningen zou overkomen en dat er een blokhuis zou worden gebouwd, teneinde elke hernieuwde poging van opstand of verzet onmiddelijk krachtdadig te onderdrukken. Zoo zou hij, gerugsteund door mannen als Johan de Mepsche, Karel Quarré en bisschop Knijff, de Groningers onder bloed en tranen, met pijnbank en schavot tot volkomen gehoorzaamheid en onderworpenheid dwingen aan den „Alregenedichsten Coninck van Hispangiën!" De Bisschop, in den persoon van Johan Knijff, kwam reeds 3 October [1]) in de stad. Op den laatsten dag dezes jaars zond de Hertog nog de minder aangename tijding, dat eerlang de kolonel Robles met eenige vendelen Walen in de stad in bezetting zou worden gelegd.

En hieraan werd reeds, zooals wij zagen, in Februari van 't volgende jaar gevolg gegeven. De Duitsche benden, waarover de Groningers steeds zoo geklaagd hadden, gingen heen, maar de woeste Walen kwamen in hunne plaats; dat was van de Scylla in de Charibdis! [2]) Veertien dagen na Robles' komst, 21 Februari,

1) Cf., Gron. Bijdr. IX, 106 en de m. s. aantt. voorn.

2) De Duitschers, 4 vendels sterk, onder Blasius Vegersheim, waren ongeveer anderhalf jaar te voren in de stad in bezetting gelegd, zie o.a. Gron. Bijdragen, IX, 100.

kwam Karel Quarré, raadsheer in den Hove van Braband, uit naam van den Hertog te Groningen, die als een „wreder commissarius" op eene krasse wijze de zaken aanpakte. Onderscheidene burgers werden gevangen genomen, eenigen op zeer wreede wijze gepijnigd en terecht gesteld, en de goederen van hen, die uitgeweken waren, verbeurd verklaard, terwijl vele voortvluchtigen bij vonnis van 10 Januari 1570 werden verbannen. Geen wonder, dat ook uit dit gewest, evenals elders, een aanzienlijk aantal lieden van allerlei rang, stand en leeftijd de wijk hadden genomen, voor 't meerendeel naar Oost-friesland, Bremen, Hamburg, het Bentheimsche enz., van welke velen, vervolgd als ze waren, beroofd van have en goed, zich ten doel stelden, om den vijand en zijne aanhangers, zoowel te land, als te zee, zooveel mogelijk afbreuk te doen.

Onder hen, die uit dit gewest hun leven door de vlucht trachtten te redden, behoorden o.a. de bekende en beruchte Barthold Entens van Mentheda, Dutmer en Harmen Ulgers, Tammo Gruys, leden uit de geslachten Starckenborgh, Ewsum, Coenders, Alberda, Horenkens, Rengers, Ripperda, enz.

Zoo weten we, dat een der Starckenborgh's in Januari 1573 te Bremen woonde, vermoedelijk Lambert Tjaerda van Starckenborgh, gehuwd met Aelcke Coenders, want Frederik Coenders noemt hem zijn „vedder". [1]) Voorts dat de familie Coenders zich in die dagen in 't Bentheimsche ophield, dat Entens, Ulgers en Gruys zich onder de Watergeuzen begaven.

1) Vedder of vetter = neef.

De kolonel Robles had in Groningen, en vervolgens ook in Friesland, de handen vol werk met die lastige „piraten", die zee en land onveilig maakten, kerken en kloosters plunderden, en — niet minder dan hunne vijanden, — de gevangenen mishandelden en zich op die wijze wilden wreken op hen, die hun de vrijheid „des vaderlands en der conscientie" hadden ontroofd en hen gedwongen hadden in den vreemde om te dolen.

De meest vermaarde der Groninger Watergeuzen is zeker wel de evengenoemde jonker Barthold Entens van Mentheda. Hij was de zoon van Barthold en Emerentiana van Holdinga, laatstgenoemde van Anjum in Friesland geboortig.

Deze echtelieden woonden op de burgt Mentheda, even ten zuidwesten van de kerk te Middelstum, in de Ommelanden gelegen, waar hun zoon Barthold omstreeks 1540 is geboren. [1])

Hij bereikte dus den leeftijd van slechts 40 jaren, daar hij den 27 Mei 1580 voor Groningen sneuvelde, bij 't beleg dier stad, dat plaats greep tengevolge van Rennenberg's verraad.

Bekend is zijn devies: „*Frolijch mit eeren*", waaraan hij zoo weinig beantwoordde. Immers, menige bladzijde uit de geschiedenis dier dagen is door hem met bloed gedrenkt; zoo menig verhaal getuigt van zijne wreedheid en woestheid, zij het dan ook, dat hij toch ook dikwijls blijken heeft gegeven van moed en dapperheid, — helaas! ook van brooddronkenheid,

1) De burgt *Mentheda* werd in 1738 afgebroken.

onder meer op den dag, dat hij van dit woelig aardsch tooneel werd weggenomen! [1])

En zijn antwoord aan den priester, die hem tot een beter leven aanmaande: „dat hij zijn vaderland „diende, en dus ook Christus, dat hij als een hage- „doorn was om den kruidtuin", was niet bij machte, om hem te zuiveren van hetgeen, waaraan hij zich schuldig had gemaakt.

Toch past het ons, kinderen *dezer* eeuw, den woesten banneling van voor drie eeuwen niet te hard te vallen.

We dienen hem en zijne medestrijders te beschouwen in de lijst van hun tijd; we moeten daarbij in aanmerking nemen, dat zij waren verdreven uit hun land, beroofd van have en goed, geprikkeld door de wreedheden van den vijand, in zekere mate gedemoraliseerd door het krijgsmansleven, een leven destijds woester dan ooit, een guerilla!

Wraak, innige wraak, hadden zij gezworen. „De bloethonden", zoo riep een zijner gezellen uit, „ende „paepisten sullen wij noch wel anders hebben; sij „hebben mij dus schandelijcken uit mijn goeden ge- „stoeten, soe dat mijn kinderkens nyet behouden en „hebben, dan de claederkens, de sij aen 't lijff drae- „ghen". Dat was de geest, die hen vervulde: weemoed en wraak! [2])

Voeg daarbij, dat de uitspanningen in den kring, waarin zij zich bewogen, niet van hooge beschaving

1) Zie 't een en ander over *Entens* en zijn geslacht in *Aanteekening* I.
2) v. Vloten, I, 307.

getuigden, allerminst bij deze woeste krijgers en „piraten”, zooals zij genoemd werden, wier daden over 't algemeen, — niet van allen, — veelmeer beantwoordden aan de leus: *de wijn*, *de wijn*, *de vrouwen en het spel!* — dan aan het devies: *frolijch mit eeren!*

Barthold Entens teekende op het Verbond der Edelen, streed bij Heiligerlee, en was toen „edelman bij sijn gnaden”, graaf Lodewijk van Nassau. [1]) Later begaf hij zich buitenslands, voegde zich vervolgens bij de Watergeuzen en nam ijverig deel aan hunne zwerftochten. Zoo vinden we hem in September 1569 met eenige schepen in den Scholbalch, tusschen Ameland en Schiermonnikoog, geankerd; in December van dat jaar schijnt hij de Spanjaarden van Ameland te hebben verjaagd, maar in de volgende maand werd hij door hen van daar verdreven, zoo haastig, dat hij zijn „sampten buxen” (fluweelen broek) er bij inschoot. In Maart daarna lag hij met 8 schepen onder Borkum geankerd, waarschijnlijk in gezelschap van den Frieschen edelman Douwe van Glins, die althans in de volgende maand voor de Eems kruiste. Den 25sten dier maand verschenen daar plotseling 7 vijandelijke schepen, die de geuzenschepen aanvielen, veroverden en 28 gevangenen maakten. Glins ontkwam, maar viel kort daarna in handen van eenige Oostfriesche boeren, die hem naar Berum voerden, terwijl de andere gevangenen op de rondom gelegene burchten werden gevangen gezet. Kort daarna werd hij vrij gelaten, of had hij gelegenheid tot ontvluchten.

1) Rengers, I, 326.

Doch 't was een korte vreugde, want, zooals wij zien zullen, werd hij een paar jaren later wederom gevangen genomen en toen was het uit met hem, daar hij spoedig daarop te Groningen werd „affgehouwen", zooals men zich destijds op slagers-manier uitdrukte. En zulk een einde was dan nog verre te verkiezen boven het lot, dat de meeste gevangenen hadden te ondergaan, onverschillig, of men den Spanjaard, dan wel den Geus in handen viel. De gruwelen, die in die dagen werden gepleegd, — ze waren met één woord: huiveringwekkend; hoe menige bladzijde, hoe menig document verhaalt ons, wat het lot was van hen, die aan 's vijands ongenade overgeleverd waren. Bij het lezen daarvan rijzen ons dikwijls de haren te berge!

Toch zijn niet alle verhalen even donker gekleurd; soms komt te midden van het een of ander woest tafereel een min of meer komisch geval, als de stralen van een waterzonnetje op buiig weder, het tooneel een weinig verlichten.

Zoo iets had b.v. plaats in September van meergemeld jaar 1570.

Er woonde destijds te Groningen een zeker koopman, wellicht een vreemdeling van oorsprong, Philips Abue genaamd. De kolonel Robles wenschte zich van hem als spion te bedienen, een vak, dat hij als koopman zeer goed kon waarnemen, en waarvoor hij zeker goed werd beloond, — al was het dan ook misschien met beloften, want, zooals zeker schrijver opmerkt, de grootste fout van de Spaansche regeering in die dagen bestond hierin, dat er steeds gebrek aan geld was.

Oostfriesland, het gewest, waar zoovele Geuzen voorloopig eene veilige schuilplaats zochten en vonden, bood een ruim veld voor spionnage aan.

Evenals Imele Lottrich, die door den Luitenant van den Groninger Hoofdmannenkamer, Johan de Mepsche, een paar jaren tevoren naar Emden was gezonden, om op het doen en laten der Geuzen te letten, zoo had ook Philips Abue die stad en hare omgeving tot het terrein zijner werkzaamheden uitgekozen.

In 't begin der maand September vereenigden zich een 15 tal geuzenschepen nabij 't Oostfriesche strand in de Oostereems en gingen onder Grietzijl ten anker. Barthold Entens en Hero van Hottinga bevonden zich onder de kapiteins dezer vloot, van welke de eerstgenoemde zijn kwartier te Norden opsloeg. De overige kapiteins en hunne familiën hielden zich voorloopig daar, en te Emden, Leer en omliggende plaatsen op. Er bestond destijds eene zeer goede verhouding tusschen de Geuzen en de Oostfriezen, maar thans dreigde er gevaar.

Harmen Ulgers en Tammo Gruys, twee Groninger edelen, hadden, zoo 't schijnt, de Lauwerszee bezocht in de richting van de Zoutkamp, want zij hadden zich de vrijheid veroorloofd, om van het „Ruge Sand" twee vermogende vrouwen en een maagdelijn mee te nemen en naar Norden te voeren.

Onze vriend Abue begaf zich onmiddelijk derwaarts, om in 't geheim te trachten deze gevangenen los te krijgen. En daar was veel kans op. Wel waren de inwoners van Norden den Geuzen zeer welgezind, zij

het dan ook uit hoop op eigen voordeel, daar zij groot gewin hadden bij de rooftochten dier zeehelden, door hun de geroofde goederen voor geringen prijs aftekoopen, om ze daarna weder duur van de hand te zetten, — maar wat de Geuzen nu hadden uitgevoerd, ging te ver!

Om zich zoo te vergrijpen aan een paar weerlooze vrouwen, dat stuitte den Norders tegen de borst, en wel in die mate, dat zij gingen samenrotten, de vrouwkens aan hunne roovers ontweldigden en ze op het raadhuis in veiligheid brachten. De Geuzen lieten dit echter niet zoo goedwillig toe. Integendeel, dreigende kwamen zij op het raadhuis los, met het doel hun roof terug te halen. De Norders lieten de stormklok luiden en den trommel roeren, de burgers grepen naar de wapenen, de geheele stad kwam in rep en roer, en 't gevolg van dit alles was, dat de Geuzen de stad werden uitgejaagd, terwijl Ulgers, Gruys en Hottinga werden gevangen genomen. In 't huis van Ulgers werd den 9en, waarschijnlijk op aandringen van Abue, huiszoeking gedaan en aldaar op onderscheidene geroofde goederen, die van Entens' schepen waren aangevoerd, beslag gelegd.

Abue wilde daarop naar Emden terugkeeren en scheepte zich dientengevolge den 12en dezer maand (September) te Norden in. Doch hij had buiten Entens en zijne makkers gerekend. Deze lag met zijn schip in de Ooster-Eems geankerd en had al lang op hem geloerd of hij hem kon te pakken krijgen. Zoodra hadden de Geuzen het ranke bootje niet in 't oog

gekregen of men stevende er op los, en weldra had men Abue gevangen, waarop hij aan boord van Entens' schip werd gebracht, waar hij, — dit is zeker, al staat het niet zwart op wit, — met geen zeer vriendelijke woorden zal zijn ontvangen. Althans hij werd onmiddellijk door Entens overgeleverd aan den provoost of gevangenbewaarder, Ulrich Hoijer, een Emder burger, die hem terstond in boeien sloeg en streng liet bewaken. Een „cannonnier" van Entens, Reÿnken geheeten, verzekerde Abue later, dat de ambtman van Norden aan Entens stevige handboeien had gezonden, om aan den gevangen Abue elke poging tot ontvluchting te ontnemen. Zeker ook niet tot zijne opvroolijking kreeg hij twee uren, nadat hij was gevangen genomen, een bezoek van een edelman, die, vrij wat beschonken hem uit naam van Entens kwam meêdeelen, dat men zeer goed wist, dat hij een spion was van kolonel Robles, en dat men om die reden besloten had, hem het hoofd van den romp te scheiden, daarna te vierendeelen en de vier stukken te plaatsen te Delfzijl, 't Uitlandt, [1]) Vlie en Tessel of voor Amsterdam, — een echt dronkemans-denkbeeld uit die dagen!

Toen Abue's vrouw vernomen had, wat haar man was overkomen, spoedde zij zich naar de Burgemeesteren van Groningen en smeekte hen, pogingen te willen aanwenden tot bevrijding van haar echtgenoot.

De Burgemeesteren voldeden aan haar verzoek en riepen daartoe de hulp in van de Oostfriesche overheden, waarvan het gevolg was, dat van hunnentwege

1) Aan de westkust der prov. Groningen gelegen.

Entens aangezocht werd, met hen over Abue's bevrijding te handelen.

Entens gaf daaraan gehoor en, hoewel er met dien woestaard gewoonlijk niet veel te handelen viel, zoo zal het uitzicht op een hoog losgeld, en de bij weigering te verwachten ontevredenheid van den Oostfrieschen graaf, hem toch tot eenige inschikkelijkheid hebben overgehaald.

Hoe het zij, den 18^{den} begaf hij zich, in gezelschap van Brederode en andere „piraten" naar Norden, waar hij Drost en Raad der stad Emden, de secretarissen van Griete, Norden, Werum en Aurich, benevens afgevaardigden van de oude Gravin van Oostfriesland zou vinden. Men trof elkander daar wel aan, maar er werd niet veel tot stand gebracht. Eindelijk kwam men overeen, dat de Oostfriezen Hero van Hottinga, die men eigenlijk voor onschuldig hield, zouden loslaten en dat Abue tegen een zeker losgeld zou worden vrijgelaten. Op Ulgers en Gruys werd, zoo 't schijnt, weinig gelet; zij stierven in de gevangenis. [1]).

Entens bleef acht dagen aan land en keerde daarop den 25sten naar boord terug, vergezelschapt van een oud, eerbiedwaardig man, behoorende tot het huis van de Gravin, maar die vroeger kapitein onder Graaf Lodewijk was geweest.

Onmiddellijk riep Entens al het scheepsvolk op het dek samen en belegde een scheepsraad. Hij liet

---

1) *Harmen Ulgers* had met zijn broeder *Dutmer* onder Graaf Lodewijk gediend, was bij vonnis van 10 Januari 1570 den lande uitgebannen en schijnt zich, evenals zijn gewestgenoot *Tamme Gruys*, van wien ons wijders niets bekend is, bij de Watergeuzen te hebben gevoegd.

den armen koopman uit zijn gevangenhok halen, dat zich zeker geheel onder in het schip zal hebben bevonden. Zoodra de ongelukkige voor hem was gebracht, nam Entens het woord, en hield deze vrij belachelijke aanspraak tot hem:

„Wij, adelborsten, hoplieden en voogd der oorlog-„schepen van zijne Hoogheid des Prinsen van Oranje, „die ons last heeft gegeven — als zijnde onder hem „de waarachtige pijlers van het christelijk geloof — de „goeden bij te staan en te helpen en de boozen te „straffen, en om hun, die 't verdienen, vergiffenis te „schenken; — wij belooven u, Philips, het leven te „laten, wanneer gij ons naar waarheid op de volgende „punten wilt antwoorden."

Toen Entens had uitgesproken, haalde hij twee brieven uit zijn zak te voorschijn, die hem uit Emden waren toegezonden, en las daaruit overluid voor: „hoe de gedaagde Alva had trouw gezworen, bisschop „en krijgsvoogd van Groningen van raad diende en „daarvoor geschenken aangenomen had, en hoe hij „vele nieuwgeloovigen in 't verderf gestort en voort-„vluchtigen had gelasterd".

Maar hiermede was het nog niet uit.

Hij had zich nog te verantwoorden „over een door hem voorgenomen verraad van Emden", alsmede over een brand te Norden, en was hij daartoe niet in staat, dan zouden zijne rechters hem „duizend dooden doen sterven", eene bedreiging, waarvoor Entens en de zijnen, als het er op aan kwam, volstrekt niet zouden terugdeinzen.

En toch schijnt de gevangene bij het hooren van deze twee geheel onverdiende beschuldigingen, en niettegenstaande die vreeselijke bedreiging, een glimlach niet te hebben kunnen onderdrukken.

Maar dat was olie in 't vuur!

Zoo iets kon Entens niet verdragen, hij zag er een spotlach in, — bij den gevangene was het misschien de flauwe hoop op eene spoedige bevrijding!

Bevrijd zou hij worden, maar voordat hij zijne boeien zou slaken, had hij nog iets vreeselijks te verduren.

Ziedend van woede bij 't zien van dien weerschijn der blijdschap, gaf Entens bevel, hem onmiddelijk optehangen aan de ra. Hij liet hem door den provoost en beul een dik touw om den hals slaan, gelastte al zijne manschappen daaraan te trekken en deed zelf hard daaraan meê. Zoo werd de ongelukkige opgeheschen, — geen wonder, dat hij al spoedig zijne bezinning verloor. Toen gelastte Entens hem te laten zakken, waarop men hem eenigen tijd voor dood liet liggen. Nadat hij weder eenigszins was bijgekomen, duwde Entens hem toe: „of hem 's Konings dienst niet goed dacht?" en deed daarbij een duren eed, dat hij met ieder der vijanden, die hem in handen viel, hetzelfde zou doen.

Evenwel, de man kwam met den schrik vrij, — al was die schrik ook niet gering geweest. Maar hij kwam dan toch vrij, echter niet zonder dat hem, als kwam hij uit een hedendaagsch hôtel, een nette rekening werd aangeboden, groot 395 gld., gespecificeerd als volgt:

Te betalen aan Barthold Entens . . .	200	gld.
aan denzelfde voor een vat? wijn . . .	24	„
aan het scheepsvolk.	60	„
aan den bootsman (?)	20	„
16 gld., die men bij hem gevonden had	16	„
tot afscheid 3 tonnen bier	9	„
voor een certificaat geschr. te Emden .	3	„
aan den secretaris van de Griet voor zwart laken en zilver	24	„
aan den hellebardier van de oude Gravin voor onkosten gedaan door hen, die zijne vrouw vergezelschapten, om zijne invrijheidstelling te bewerken, zoowel te Emden, Griete, als Norden . . .	9 / 30	„ [1])
Somma	395	gld.

In November van dit jaar 1570 waagden eenige Watergeuzen een aanval op de abdij te Hemelum, nabij Stavoren in Friesland, namen den abt gevangen en voerden hem mede naar Norden. Voor 6000 daalders wilden ze hem vrij laten; voorwaar! geen geringe som in die dagen.

Het was de woeste geuzenkapitein Egbert Wijbrandtsz., die hem gevangen had genomen, en die den beangsten kloosterlingen der abdij schreef, het geld binnen 14 dagen bij zijn broeder Andries Wijbrandtsz. in de Houtzagersstraat te Emden te betalen, — anders,

1) Van *Vloten*, Nederl. Opstand enz. (ed. 1858), dl. 1, blz. 161 en 311—314. Zie ook: »Ostfriesland und die Niederlande" enz. door Dr. A. Franz, Emder Jahrb. XI, 163 en 165.

zoo schreef hij, zou de abt hangen, al was er ook na hem in de geheele wereld geen abt meer te vinden.

De Oostfriesche graaf Edzard, die van deze daad vernomen had, liet door Haiko Manninga een groot getal Oostfriezen oproepen, om de 13 schepen der Watergeuzen te verdrijven.

Deze wilden zich naar de open zee spoeden, maar de voortdurende noord-westenwind en het ijs verhinderden dit. Toen verlieten zij heimelijk bij nacht over ijs hunne vaartuigen, welke daarop door Edzard's volk werden bezet en bewaakt. Vervolgens werd de abt uit zijne gevangenschap bevrijd en begaf hij zich zoo spoedig mogelijk naar huis.

Er bevonden zich op die schepen der Watergeuzen twee jonge Groninger edelen, Johan de Mepsche en Rempt Jensema. Vrij zeker kwamen zij van eene reis uit den vreemde terug met het plan huiswaarts te keeren, maar vernomen hebbende, wat er gaande was, bergden zij zich veiligheidshalve op de schepen der Watergeuzen, wier partij zij naar het schijnt dus aanhingen. Maar toen het bleek, dat zij er onschuldig waren ingeloopen, liet graaf Edzard hen trekken, waarheen ze wilden.

Dit ongeval schrikte hen niet af, want men vindt vermeld, dat zij met Frederik Coenders in September van 't volgend jaar (1571) eene groote reis naar Duitschland ondernamen, vanwaar zij eerst in Januari 1573 huiswaarts keerden. [1])

1) De Vrije Fries, XVI, blz. 499; Bijzonderheden uit de Gesch. der Herv. in Groningen, door N. Westendorp, (getrokken uit Kroniek Eppens) blz. 40 en Dr. Franz, in Emder Jahrb., XI, 177—179.

Nu ik den naam van Frederik Coenders noem, kan ik niet nalaten den lezer er aan te herinneren, wat deze man voor de zaak der vrijheid heeft gedaan, — in tegenstelling met zoovele anderen, — niets met het zwaard, maar veel met de pen.

Geboren op den Coendersborch, even buiten het gehucht Helpman bij Groningen, den 18 Februari 1541, werd hij door zijne ouders, Derck Coenders en Josina Gayckinga, in de hervormde leer opgevoed. Al spoedig gaf hij blijk, dat het krijgmansleven hem minder aantrok dan de wetenschap, om welke reden hij, naar de gewoonte dier tijden, reeds als jongeling in het jaar 1557, onder geleide van zijn leermeester Philippus Martius en in gezelschap van zijn broeder Everhard, eene reis naar het buitenland maakte, hetgeen hij later meer dan eens herhaalde. [1])

Maar hij vergat daarom zijn Vaderland niet.

Immers, door hem, zijn neef Bernhard Coenders en zijn gewestgenoot Reyner Horenken werd in 1570, namens de Groninger uitgewekenen, de beroemde „Supplication" opgesteld, in welk stuk hunne grieven worden opgesomd en verklaard en waarin met schrille kleuren de ontzettende toestand van het Vaderland, en speciaal van hun gewest, werd uiteengezet. Er werd in dat stuk eene beschouwing gegeven over de ondragelijke kwellingen en wreedheden, waaraan de

1) In Juni 1576 werd zijn broeder *Everhard* door zekeren struikroover Poster bij Rede, niet verre van Steinfurt, vermoord, en daarna in de kerk te Steinfurt begraven. Zijn neef Berent werd verwond en hun zwager Reint Alberda ontliep het gevaar. De moordenaar en zijn helper werden later »up een rath gesettet." Reisjournaal van Jr. Frederick Coenders, medegedeeld door mr. H. O. Feith en mr. J. A. Feith, in de Bijdr. en Meded. v. het Hist. Gen. te Utrecht, dl. XIV, bladz. 181.

inwoners voortdurend werden blootgesteld; er werd op gewezen, hoe land en volk op deze wijze onvermijdelijk moesten te gronde gaan.

Dit stuk werd op den Rijksdag, die den 28 Augustus van dat jaar te Spiers gehouden werd, door Cornelius Rhetius, „der beiden Regten Licentiatus van Emden", den Keizer aangeboden.

Maar, — 't was alles te vergeefs! [1])

Alva had dit voorzien en den meergemelden Luitenant Johan de Mepsche, den doodsvijand der ballingen, derwaarts gezonden, en deze wist het zoo ver te brengen, dat de Rijksdag het flauwhartig besluit nam, „dat het Rijk zich niet wilde mengen in hetgeen de „Koning van Spanje met zijne muitende onderdanen „verkoos te doen."

De Mepsche voegde hier nog eene klacht aan toe over de Graven van Oostfriesland, die, naar hij zeide, Spanje's vijanden en vooral den driesten Watergeus Barthold Entens in bescherming nemen. [2])

Dat de ballingen wel reden van klagen hadden over de hardheid en wreedheid hunner vijanden, dit kan genoegzaam blijken uit de groote menigte vonnissen, welke, zoowel te Groningen als elders, in die dagen werden voltrokken, en tengevolge waarvan zoovele Geuzen een wreeden dood moesten ondergaan.

1) In Tegenw. Staat v. Gron. I, bldz. 377, wordt 28 *Augustus* genoemd, maar Harckenroth, Oostfr., Oorspr., bldz. 370, noemt 17 *October*. (Wie heeft gelijk?)

2) Zie over die: »*Supplication*", o.a. Tegenw. Staat van Gron. I, bladz. 377, passim en o.a. eene aanhaling daaruit in de noot op bladz. 391; voorts Gron., Bijdr. IX, bladz. 111.

Daaruit is het dan ook te verklaren, dat van de zijde der „rebellen en piraten" eveneens meermalen wandaden en wreedheden werden begaan, die maar al te dikwijls een schaduw werpen op de schoone geschiedenis van den vrijheidsoorlog!

Zeer zeker mag de lectuur daarvan wel allerminst verkwikkelijk heeten, zij het dan ook, dat die vonnissen veel bevatten voor de kennis der geschiedenis en het karakter van tijden en personen uit die dagen.

En, hoewel ik mijne lezers geenszins wil vergasten op eene lange lijst dier vonnissen, met aanduiding van jaar, dag en personen, zoo zij het mij toch vergund, om met een enkel woord enkele daarvan, met het oog op de plaats der handeling, Groningen, hier te bespreken.

Zoo vindt men vermeld, dat in December 1570 door Sicko Panser, redger te Warffum, zeven Geuzen werden gevangen genomen en naar Groningen gevoerd, waar zij van den 16den tot den 19den in tegenwoordigheid van Robles een pijnlijk verhoor moesten ondergaan. Hunne namen waren: *Renke Eggens* uit Ulrum, *Junkbloet* of *Peter Jacobs* uit Wirdum (Gron.), *Derck Sluter* uit Bubbum bei Vastenouw, *Redke Jurgiens* uit Westernieland, *Tyarck Micheels* uit Tinallinge, *Derck Schomaker* uit Maastricht en woonachtig te Norden, *Gyse Luelkens* uit Westergeest bij Kollum.

Niet onwaarschijnlijk werd een vijftal hunner eene maand later ter dood veroordeeld. Althans er werd

den 15 Januari des volgenden jaars (1571) „Vijff zee-„roovers buiten Steentilpoorte gehangen." [1])

Korten tijd later nam men een Dirck Hendriks van Groningen gevangen, hij werd op „Co. Mat. blockhuyse „binnen Leeuwarden" in boeijen geklonken. In Maart legde hij daar eene „confessie" af, waarin veel belangrijks omtrent de Watergeuzen voorkomt. [2]).

Een jaar later, Maart 1572, was geheel Groningen getuige van eene dergelijke, maar meer huiveringwekkende executie dan die van Januari 1571. [3])

In 't begin van Maart bevonden zich eenige Watergeuzen met hunne schepen in het Vlie. Nauwelijks had men dit te Harlingen bemerkt, of er werden een 5tal schepen uitgerust en met Walen bemand, ten einde een aanval op de Geuzen te doen.

Den 5den Maart zeilden de vijandelijke schepen de haven van Harlingen uit, recht op het Vlie aan.

Dien dag had er echter geen aanval plaats, maar

1) Gron. Bijdragen, V, 332. Uit de *Rekeningen der stad Groningen* van die dagen blijkt, dat destijds zekere mr. Christopher het ambt van »schaerprichter" bekleedde. 's Avonds voor den dag der executie, of zooals het heet »verrechtveerdiging der misdadigers" werd er »upt nye zaall" behoorlijk wijn gedronken; ook de pastoors kregen dien dag extra wijn. In die rekeningen vindt men nog de volgende posten: »Coendert doethgraver dat hij II kulen gegraven up Broeder»kerckhoff, daer II vrybuyters so alhyr verrechtveerdiget ingelecht sint, betaelt »XX stuvers." »Johan Brouwer stelmaeker voer een troch ofte back, daerin de »gevangen edelsman van Apeldoren, so mede gewest up der vrybuyters schepen, »de de Hollanders gekregen ende veroevert, justificeert worde, want he kranck was »ende neet overende sitten kunde, betaelt I rider den XIII Julii." »Coendert »doetgraver gegraven buten Steentillpoerte II kulen thot een nye galge, daer »de hoeveden van de IX vrybuyters upgesettet sint, noch gegraven up de Brunne»kerckhoff ein kule, daer de lychamen ingelecht, hyr voer betaelt den XXIII »Maii vyf arens guldens." In Januari was eenzelfde som betaald voor de vrijbuiters op Ulsda (destijds een eiland in het Oldambt) gevangen. Begraven op Broerenkerkhoff: »V kulen." Medegedeeld door den heer archivaris mr. J. A. Feith.

2) Van Vloten, t. a. p. (ed. 1858) I, 325.

3) In het *Acteboek van B. en R.* van Groningen leest men, dat in December van dat jaar (nl. 1571) »etlyke vrybuiteren oder pyraten van het Ameland gevankelyk" overgebragt waren.

op den volgenden, toen de schepen der Geuzen door storm verstrooid werden, enterden de Spanjaarden met een zoogenaamd „smalschip" een der geuzenschepen, waarop een zekere Spiering het bevel voerde, die zich met de zijnen manmoedig verdedigde, maar eindelijk het onderspit dolf en genoodzaakt was zich over te geven. Wel begrijpende welk lot hem wachtte, als hij in 's vijands handen viel, dwong hij een zijner soldaten hem te doorsteken, waaraan deze, niet zonder tegenzin, voldeed. Zoo ontkwam hij aan de wreedheid der Walen, die nu echter hun woede aan zijn lijk koelden. Het hoofd werd van den romp gescheiden, en in een der ooren werd een merkteeken gemaakt. Van een 12 à 14tal zijner makkers, die „binnensboort „geschoten ende doorsteken" waren, werden insgelijks de hoofden „afgehouwen", en met dat van hun kapitein in een ton gepakt. Deze werd in bedoeld „smalschip" geladen, hetwelk „*buyten om*, mitten soldaten ende „gefangens", ten getale van 30, naar Groningen" voer.

Daar gekomen werd het schip van zijne vreeselijke lading ontlast, en hoe men daarmede verder handelde, wordt ons op de volgende wijze verhaald:

„Dertich piraten of vrijbuiteren van der Schellinge „hier gevankelijck binnen gebracht, boven de 12 à 14 „koppen albereets door de soldaten in pinnen ge- „slagen, welke sij over de merckt (Groote-markt) „door de straten ingedragen hebben, den 15 Martij „1572".

Zoo werden de eigen kameraden genoodzaakt, om de hoofden hunner strijdmakkers, op ijzeren pinnen

bevestigd, en aangezicht tegen aangezicht gekeerd, door Groningen's straten te dragen, om ze daarna, hoe weerzinwekkend ook, den kolonel Robles aan te bieden, die kort daarop de overige „piraten" liet martelen en ter dood brengen. [1])

Inmiddels was het smalschip wederom „binnendeur „naar Harlingen gefaren." [2])

Den 14^{en} Juni had er te Groningen wederom eene executie plaats van eenige gevangene piraten. Het waren er zes, „die reeds bekans jaer en dach hadden „geseten", destijds gevangen genomen, naar het schijnt, door den kolonel Robles.

De Luitenant van de Hoofdmannenkamer, Dr. Johan de Mepsche, stelde voor om die zes te doen „justificeren", maar dat werd „bij de Raedt, omdat sij buiten dese „Provintie gekregen sijn, afgeslagen", van meening zijnde, „hen 't selve ook niet te competeren", weshalve den Kolonel „tot antwoordt" werd gegeven, „dat hij „konde justitie doen laten, als hij sal bevinden te be„horen". Daarop werden, op last van den Kolonel, de 6 ongelukkigen „op 't merckt afgehouwen".

Bijna een jaar later had te dier plaatse wederom eene executie plaats, thans van den vroeger ge-

1) Van Vloten, Nederl. Opstand (ed. 1858), I, blz. 328 en Gron. Bijdr., V, blz. 332.
Dat martelen geschiedde, naar 't schijnt, gewoonlijk aan een wipgalg, staande op de Groote Markt. Robles zelf deed somtijds eigenhandig daaraan meê. Ernstige klachten daarover vindt men in de meergemelde »Supplication" en de Tegenw. St. van Groningen.

2) Wat men hier te verstaan heeft onder de uitdrukking: »*binnendeur*", is twijfelachtig; hetzij langs Zoutkamp, de Lauwerzee, Dockumer-ae, Leeuwarden naar Harlingen, of wel langs het, in dat geval, kort geleden gegraven, zoogen. *Kolonelsdiep*, ook geheeten: *Kolonel Caspar de Robles diep*, waarover men kan nazien mijn opstel in de N. Fr. Volksalmanak voor 1891, blz. 188.

noemden frieschen edelman Douwe van Glins met twee zijner metgezellen.

Glins was in 1567 voortvluchtig geworden, bevond zich in Januari van 't volgende jaar met velen zijner landgenooten in Emden en voegde zich vervolgens bij de Watergeuzen.

Menigen tocht met Entens ondernam hij tegen den gehaten Spanjool en met hem hielp hij, naar men meent, ook den Briel innemen.

Wij zagen boven, dat hij in April 1570 aan de Oostfriesche kust gevangen genomen, maar weldra weder losgelaten werd. Drie jaren mocht hij zijne vrijheid nog genieten. Toen onderging hij het lot van zoovelen zijner medestrijders.

Het was in de maand Mei van het jaar 1573, dat Glins zich om de een of andere reden op Rottumeroog bevond, welk eiland onder het redgerschap van Warfum behoorde, waar destijds de Spaanschgezinde Sicke Panser, zwager van den beruchten, meergemelden Johan de Mepsche, het rechterambt bekleedde.

Geen wonder, dat deze, op 't vernemen, dat Glins zich met eenige Geuzen op het eiland bevond, onmiddelijk alle pogingen aanwendde, om hen gevangen te nemen.

En dat gelukte hem maar al te zeer. Want den 15en Mei werd door de Hoofdmannenkamer aan genoemden Panser het volgende besluit uitgereikt: „Lieutenant ende Hooftmannen van wegen Kon. Mat. „gehoert hebbende den Erb. Sicko Panser, redger tho

„Warffum, op dat stuck der Justicien soe over den „gevangenen *Douwe Glins* ende synen medehulperen „mit sunderlinge vlijt van Rottumeroech gehaelt, „van rechtswegen tho gaen behoert, bevelen den ge„dachten Panser van Kon. Mat. onses alregen(edigsten) „Heren, die justicie tegens deselven alsoe anthovangen „ende tho vulenden, als he na rechte ende gebenheit „der saken bevinden sal tho behooren. Des to oerkunde „hebben wij Kon. Mat. segel in placcate upt spacium „deses gedruckt in Groningen den 15 May 1573."

Vijf dagen later werd aan Glims en zijne beide metgezellen dit vonnis voltrokken, zooals blijkt uit hetgeen onderaan op dat stuk staat aangeteekend:

„Op den 20 May anno 1573, wesende op avende „Sacramenti is Douwe Glins mit 2 van synen gesellen „onthovet, ende vermidts se sich onder der Catho„licsche religie begeven, sint se opt voerbidden des „hoichweerdigen Heeren Bisschops ende andere gode „frunden op den gewyede plaetsen ende kerckhoven „begraven ut supra." [1])

Men vindt elders vermeld, dat die onthoofding één dag eerder heeft plaats gehad, op deze wijze: „De „Lieutenant heft voor Sicco Panser begeert van drie „Zeeroveren op een schavot op 't merckt door des „stadts scherprichter te mogen laten justificeren, „dewelcke oock aldaer zijn afgehouwen. Den 19 Mei „1573." [2])

---

1) Oorkonde, aanwezig in 't Rijks-archief te Groningen; zie Register v. h. Archief, 1573, no. 30, waar in plaats van *Glins* abusievelijk: *Sluis* staat.

2) Gron. Bijdragen, V, bladz. 332. Zie: *Aanteekening II* hierachter.

Veel hebben zij geleden en gestreden, die „piraten", zoo geducht ter land en ter zee, de schrik van Spanje!

Heldhaftig waren zij, kloeke zeelieden, doch woest van aard en zeden, in voor- en tegenspoed losbandig en wreed. Dit valt niet te ontkennen. Maar toch, vrienden des vaderlands en verdedigers der vrijheid!

Velen hunner hebben er 't leven bij ingeboet; zij mochten de vruchten van hun werk en hun strijd niet aanschouwen.

Anderen ontkwamen aan het geweld des vijands en keerden later, in kalmer dagen, naar hunne haardsteden terug, om ook dan nog het vaderland ten dienste te zijn.

Maar zij allen hebben er het hunne toe bijgedragen, om, „met Oranje aan het hoofd, den gloed in de „zielen der radelooze Nederlanders" te ontsteken, om met inspanning van alle krachten te verwerven „de „vrijheit des Vaderlandts ende der Conscientie", van godsdienst en staat!

AANTEEKENINGEN.

Aanteekening I, betreffende *Barthold Entens.*

Reeds werd onderscheidene malen de pen opgevat, om het leven en de krijgsbedrijven te schetsen van den even heldhaftigen, als ruwen Ommelander edelman, den woesten Watergeus, *Barthold Entens van Mentheda.*

Zoo o. a. in den Almanak van het Departement Leens van 1836, in den Groninger Volksalmanak van

BARTOLT ENTENS
VAN MENTHENDA.
Frolych mit eeren.
1572

in

vers.

dat

eret

Hem

108,

Het

wij

kunne

goe

Hars

est welwill

t Is

de pl te

dat

s in d 29

rhaald. d ord.

ze een

sche ed

n, van

1838, terwijl ook van hem wordt gesproken in den Gron. Volksalmanak van 1846. Voorts bij Van Groningen, „De Watergeuzen", i. v.; bij Te Water, Verbond der Edelen, i. v.; Stamboek v. d. Frieschen adel, in 't Register, en bij de verschillende geschiedschrijvers, die handelen over het tijdvak, waarin hij leefde.

In den Gron. Volksalmanak van 1838 komt een portret van hem voor, waarop zijn devies: „*Frolijch mit eeren*" voorkomt, en waarvan het origineel in de familie Hora Siccama berust. Dit portret is volgens W. J. Hofdijk („Triomf der Piraten", bladz. 108, noot 30) „in misselijken steendruk uitgevoerd."

Het is ons aangenaam thans bij deze bijdrage eene naar wij hopen betere reproductie van deze schilderij te kunnen voegen. De tegenwoordige eigenaar van het goed bewaarde portret, Jhr. J. Hora Siccama van de Harkstede te Driebergen, stond ons hierbij op de meest welwillende wijze ter zijde.

Er heerscht bij sommige schrijvers nog al eenige verwarring over zijne moeder en zijne vrouw. 't Is hier minder de plaats om genealogische vertoogen te houden, en ik acht het dus voldoende, om te herinneren, dat Barthold de zoon was van Barthold, die, zooals in den Groninger Almanak van 1846, blz. 219, is verhaald, den 26 Juli 1546 te Bedum werd vermoord.

Deze Barthold (de oude) was gehuwd met een Friesche edelvrouwe, Emerentiana Wilcosdr. van Holdinga, van Anjum, die althans in 1552 nog in leven was.

Sommige schrijvers geven den zoon Barthold deze Emerentiana tot vrouw, maar dat is bepaald eene dwaling. Uit niets blijkt, dat de Watergeus is gehuwd geweest, noch dat hij kinderen heeft gehad.

Volgens sommigen hadden Barthold (de oude) en Emerentiana: 7, volgens anderen 11 kinderen, onder welke *Meio*, gehuwd met Teetke Clant, welke Meio zich in Augustus 1572 te Sneek bevond, waar hij met Doecke van Martna, Tzomme Rollema en Aucke van Unia deze stad tegen de aanvallen van den kolonel Robles moest verdedigen. Hij leefde nog in 1574.

Hij had een broeder, naar den grootvader van moederszijde *Wilco* geheeten, die vrij zeker eene reis naar het Heilige land ondernam, daar hij Ridder van Jeruzalem werd. Zijne vrouw heette Henrica van Haersolte.

Dan had hij eene zuster *Gratia* genaamd, naar de grootmoeder van moederszijde, Graets van Cammingha.

Hun broeder *Asinga* was in Mei 1568 vaandrig in Spaanschen dienst, maar werd in 't begin dier maand bij Haren nabij Groningen door zijn broeder Barthold gevangen genomen, waarop hij tot 's Prinsen leger overging. In de wapenzaal van het Emder raadhuis bevinden zich nog (zie Dr. Franz, t. a. p.) heden ten dage „die Gestalten der beiden streitenden". Hij komt ook voor in de Kroniek van Rengers, I, 325 en 326. Daar hij in April 1578 zekeren Joost van Cleve „in sijn eigen huis wolde doorsteken", werd hij gevangen genomen en in het zoogenaamde Schoenmakersgat, onder het raadhuis te Groningen geworpen, maar

later weder losgelaten, daar hij in 1584 sneuvelde.

Van hun broeder *Barthold*, den woesten Watergeus, hebben we in den tekst het een en ander medegedeeld. We kunnen er het volgende nog aan toevoegen.

Dat hij zich niet malsch tegenover zijne vijanden gedroeg, blijkt ook nog uit zeker getuigenis, waarin wordt vermeld, dat hij, toen zijn medestrijder, de geuzenkapitein Johan van Troijen, in Oct. 1570 te Amsterdam, op bevel van Alva, „om anderen een exempel ende schreck te maecken", aan de galg het leven liet, bij 't vernemen daarvan, vreeselijk te keer ging, vloekte, raasde en tierde en in zijne woede onmiddelijk een van de gevangenen, die op zijn schip waren, aan een strop over boord liet hangen, aan den boegspriet ophijschen, en daarna met een bas (klein kanon) op hem schieten, „maar hem missende schoten hem met roers dood." [1])

In Juli 1572 lag hij met 200 man in Dordrecht, werwaarts hij door zijn overste Lumey was gezonden, om die stad intenemen, hetgeen hem bij verdrag dan ook was gelukt. Maar hij schijnt zich kort daarna op eene zeer onbehoorlijke wijze tegenover de Staten te hebben uitgelaten, evenals zijn „Proviantmeester", die steen en been klaagde, „als dat de soldaten geen „gelt en kregen, en dat bovendien de Staten haar „geen proviande en sonden, scheldende deselve voor „verraders des lands." Entens zelf vorderde op onbeschoften toon geld van de Staten, om zijne soldaten te kunnen betalen.

1) Van Vloten, t. a. p., I, bladz. 158, 307 en 308.

Toen werd hij met zijn opperbevelhebber Lumey, die zich al even onhebbelijk gedroeg, naar Delft ter verantwoording geroepen. Daarop werd hij omstreeks de maand Februari van 't volgende jaar gevangen gezet, en waarschijnlijk werd hij gedreigd bij meerder verzet opgeknoopt te zullen worden, althans Morillon schreef aan den Kardinaal Granvelle in een brief van den 26[en] April van dat jaar, dat dit reeds was geschied. Maar, dat dit een onjuist bericht was, kan hieruit blijken, dat hij ruim zeven jaren later noodlottig om het leven kwam, toen hij in het leger voor Groningen lag.

Op den 27[en] Mei 1580, na als naar gewoonte stevig gedronken te hebben aan een maaltijd te Rolde, als gast van den stadhouder Willem Lodewijk, vatte hij, verhit door den wijn, het dolle plan op, om met enkele weinige manschappen, een aanval op de stad te doen. Met het deksel van een botervat in de plaats van een schild in de vuist, bracht hij dezen aanval ten uitvoer op eene wijze, die wel van brooddronkenheid, maar geenszins van krijgsbeleid getuigde.

Toen was zijn uur geslagen, en sneuvelde hij op veertigjarigen leeftijd.

Aanteekening II betreffende *Douwe van Glins.*

Behalve Joannes Carolus „De rebus Casparis de Robles", bladz. 249, waar van Glins een „archipirata" of aartszeeroover wordt genoemd, en die zijne executie op het juiste jaar, 1573, aangeeft, vergissen zich alle de mij bekende geschied- en kroniekschrijvers, zelfs

zijn tijdgenoot Johan Rengers ten Post, I, 357, die dit treurig feit ook op 1572 stelt. Zie: van Groningen, t. a. p. bladz. 239 en de aantt. aldaar; Te Water, t. a. p. II, 417; Schotanus Fr. Gesch. bladz. 766.

Uit het doodvonnis zelf blijkt het duidelijk, dat dit aan hem in Mei 1573 is voltrokken.

In de genealogie *Glins* in het Stamboek van den Frieschen adel wordt gezegd, dat hij in 1568 is gestorven, en in eene m. s. genealogie van dat geslacht staat: „obiit in bello". Dat laatste is betrekkelijk waar, maar deze uitdrukking op zich zelve zou eerder aan *sneuvelen* dan aan *onthoofden* doen denken.

E. M. v. Burmania, de beroemde Friesche oudheidkundige der 18[de] eeuw, vermeldt, gedeeltelijk minder juist, van hem en zijne vrouw: „hebben te saem „in ballingschap geweest tot Emden, *alwaer Douwe „in den Heere is versturven*", en verder: „en Tiets „(lees: Tjets) daerna wedergekomen in 't land en „weder (sic!) gestorven binnen Leeuwarden in 't jaer „van 1581 in Leeuwarder leste merckt."

Er schijnen destijds *twee* Sicko Panser's geleefd te hebben, daar die Sicko, welke in April 1570 met Asinga Entens (zie de vorige *Aant.*) en twee andere Groninger jonkers de abdij van Warfum met 7 à 8 man wilden binnendringen, zeer zeker niet tot de Spaanschgezinde partij behoorde, en de redger van Warfum stellig wel. Zie van Vloten, „Nederl. Opstand tegen Spanje" (ed. 1858) I, bladz. 155.

Douwe van Glins was de zoon van Laes, die op de state Glins of 't Blauwhuis te Dronrijp, in de

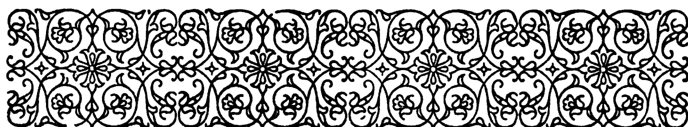
Friesche grietenij Menaldumadeel, woonde en aldaar van omstreeks 1544 tot zijn overlijden in 1566 grietman was. Hij trad in 1540 in het huwelijk met Wilsck Uninga van Hoytema, van de Joure, bij wie hij 5 kinderen had, onder welke de bovengenoemde Douwe, die alzoo omstreeks 1545 te Dronrijp moet zijn geboren en dus niet ouder is geworden dan omstreeks 30 jaren. Hij bewoonde later ook de state Glins en huwde Tjets van Galama, zuster van den ongelukkigen Hartman van Galama, die 1 Juli 1568 te Brussel werd onthoofd.

Kollum, Juli 1898. MR. A. J. ANDREÆ.

Naschrift van de Redactie.

Wellicht hebben wij hier eene der laatste studiën van Mr. A. J. Andreaæ voor ons. Korten tijd na de inzending van dit stuk overleed de vriendelijke en werkzame geleerde, die zich op zoo velerlei gebied in staat en maatschappij verdienstelijk maakte, in de eerste plaats voor zijne omgeving en zijn gewest. Doch ook de geschiedenis en het heden van andere gewesten trok zijne levendige belangstelling. De Groningsche Volksalmanak en het Groningsch Museum kunnen daarvan met dankbaarheid getuigen. Waar zijne geboorte, opleiding, woonplaats en werkzaamheid buiten de prov. Groningen vallen, gaat het bezwaarlijk in een afzonderlijk artikel den te vroeg ontslapen Mr. Andreæ in dit Groningsch jaarboekje te herdenken, het is der Redactie echter eene behoefte hier met een enkel woord hulde te brengen aan de nagedachtenis van haren sympathieken en kundigen medewerker.

DE REDACTIE.

De opvoeding van jonge Groningsche edellieden.

Evenals nog tegenwoordig tal van ouders uit de provincie een tijdelijk verblijf in de „stad" voor de opvoeding hunner kinderen noodig oordeelen, was dit vroeger het geval.

Hetgeen hieronder volgt is een afschrift van een contract tusschen den Ommelander edelman Johan van Ewsum, toen ter tijde wonende op „Mansinge guedt" het tegenwoordige huis Mensinga, bij Roden, een man van zeer groote beteekenis, die in de legers van Karel V had meegevochten (hij behoorde tot het Katholieke geloof) en Herman Enens, een aanzienlijk inwoner van Groningen, volgens een andere acte uit dien tijd „der beyden rechten licentiaet," een geletterd man dus.

Het kostgeld was voor dien tijd vrij hoog, voor ieder der zoons, Aepco, Joost en Jurjen, benevens voor den pedagogus, werd eene som betaald van veertig Embder guldens, elk ter waarde van dertig Groningsche stuivers, dus van ongeveer *f* 1.50; verder brachten ze eigen beddegoed mee en kreeg Enens jaarlijks twee

schuiten turf. Hiervoor werd echter van Enens en diens vrouw, Cornelia Taelman, ook meer geëischt dan eenvoudig „toezicht op het werk.”

Wij Johan van Ewssum Ritther here tho Ewssum etc. und Herman Enens secretarius van wegen Cön. Matt der Umlanden van Gronningen lijen und bekennen in und vermitz dezen so dat wij ein zekeren contract in maneren nabeschreven mit malckanderen synnen ingegaen:

In den ersten hebbe ick Harman Enens vorsz. van dem Edlen und Gestrengen hern Johan van Ewssum Ridder etc. angenomen und neme ahn vermitz desen sijne dre soenen mit einem pedagogo omme desulven tho Gronningen, sie syn gesont offte cranck in mijn hues mit gueden etthen und drincken ahn mijner tafel, als dat ten ehren behortt, de tidt sie bij mij sijn werden tho underholden und tho versorgen, hen oick eine bequame camer mit ein schoerstein, daer sie notturfftich fuer up hebben, und sonder molestatie van anderen sijnen gasten, und huesgesinne allein up, thosamen sijn, studeren, slapen und hore dingen doen mogen inthodoen und hen daglicks bij winter (des sommers overst als het horen pedagogo van noden schint tho syn) notturfftich fuer und kerssen geven, und up mijne costen tho bestellen, wil hen oick hoer hembden beddelaekens und wes daran klefft, als solchs nodich und behorlick is, waschen und tidtlicks up mijne kosten reinigen laeten.

Belovende darbeneffens thom overfloet dat ick Herman Enens vorsz. mijn huesfrowe und familie

willen diesulven kinderen horis successivis mitter tidt in der Franssosischen spracke alsoe underrichten und tho dersulven holden und wenen, dat sie diesulven, so voele mogelick is, verstaen und spreken sollen leren, und sie beneffens dem pedagogo in mijnem hues mit sodanen exempelen und exercitatioenen upwecken und mit gueden maneren regeren, dat solchs thot beforderinge, fordel, und wolvartt hoers studerens und ther ehren Gades gedien und khomen sal.

Waervoer Ick, Johan van Ewssum dem gedachten Herman Enens belavet hebbe und belave mitz deezen vor ein Ider van mijnen vorsz. soenen so wol vor den jongsten als vor den oldensten, und oick vor dem pedagogo frij schadelos jaerlix viertich embder gulden dartich gronninger stuver vor elcken gulden gereckent tho betalen, vorbeholden nochtans so de kinderen ein offte mehr und de pedagogus dorch cranckheitt offte anders so hen viellicht vor khommen mochte geraekeden binnen het Jaer offte etlike tidt, weken maneten van gedechtem Herman Enens tho vertrecken, dat solchs mach bereckent, und na advenant van elcks cost penningen in tidt der betalinge affgecortett und ingeholden werdenn.

Vort sal und wil ick Johan van Ewssum vorsz. gedachten mijnen soenen bedden poelen beddelaekenen beddes klederen und oerkussen nae mijnen egen beleven tho mijnen lasten bestellen und besorgen und dartho jaerlix vielgedachte Harmen Enens tho Gronningh thwe mijner schutes torves bestellen und brengen laetenn. Wil oick de helffte van de vorsz. cost pen-

ningen alle halve jaeren nae behoren vrij schadelos und costlos ontrichten und betalen laeten.

In orkunde der warhett hebben wij Johan van Ewssum und Herman Enens vorsz. desen contract der twe gelickludende hirvan gemaeket bint, und elck ein van uns ontfangen hefft, mit unsen handen und upgedruckeden pitziere bevestiget.

Im jaer unses Heren duesentt viffhondertt und soeven und sestich den thweden dach Novembris.

P. G. B.

Een goedkoop kosthuis.

Item ick hebbe noch betaelt heer Johan Luetgens II arns guldens van Alef Kanter, dat hij daer in de cost gewest heft III weken lanck, anno (15)30 post Lamberti.

Register van ontvangst en uitgaaf ten behoeve der kinderen van Mr. Ghelmer Canter. H. S. in folio no. 482 *in het Rijksarchief in Groningen.*

Reneke Busch Gockinga in den Haag.

Onder de patricische Groninger familiën mag eene eerste plaats worden toegekend aan het Oldambster geslacht *Gockinga.*

Zooals in de bijdrage van Prof. P. J. Blok „*Het Oldambt in oude tijden*", in den jaargang 1890 van dezen Almanak, werd aangetoond, worden de Gockinga's reeds omstreeks 1400 als de aanzienlijkste hoofdelingen van het Oldambt genoemd en betwisten zij, gezeteld in hun slot Oosterbroek te Zuidbroek, met de Houwerda's — beide „Vetkooperspartiesluden"— aan Hertog Albrecht de opperheerschappij in het Oldambt. Waar op zoovele aanzienlijke Groninger geslachten als de Onsta's, de Ewsum's, de Entens', de Gaijckinga's, de Mepsche's e. a. en ook op de zooeven genoemde Houwerda's het „men kent en vindt haar standplaats zelfs niet meer" van toepassing is, daar bleef het geslacht Gockinga tot in onze dagen in aanzijn zoowel als in aanzien en ging het voort niet alleen mannen te leveren, met eere genoemd, maar

mag het zich ook beroemen op eene vrouw, die de Anna Maria Schuurman van Groningen kan genoemd worden. Welk echte Groninger weet haar niet aanstonds te noemen, de jonkvrouw:

„Bekend met Grieken en Romeinen
En Arabier en Brit en Gal,
Wier reine deugd en zuivre zeden
Geen Christen ooit vergeten zal;
Een voorbeeld zonder wederga
Was de eedle Hijleke Gockinga." [1])

Zij mocht een sieraad van deze stad heeten en nam eene waardige plaats in tusschen de geleerde mannen, die alhier hare tijdgenooten waren, al bepaalde uit den aard der zaak — en uit den aard des tijds — hare wetenschappelijke werkzaamheid zich hoofdzakelijk tot haar studeervertrek, waar zij o. a. eene lijvige en nog steeds lezenswaardige verhandeling schreef over Genesis, welk bijbelboek tevens door haar „onder aangenaam en vriendelijk opzicht van Prof. Petrus Abresch en Ds. Nicolaas v. d. Tuuk gedurende verscheidene jaren, in eene openbare catechisatie voor de gemeente werd behandeld".

Uit den aard des tijds, zeide ik; immers, indien zij in den onzen, met zijne feministen-beweging geleefd had, het zoude niet kunnen hebben missen of hare sexe had voor haar een academischen leerstoel in de Theologie of in eene der oude talen opgeëischt en, ware dit niet aanstonds gelukt, eene harer zusteren zoude

1) Dichtregelen onder een gedenkplaat te harer gedachtenis geteekend door Ds. Lofvers. Hijleke leefde van 1723—1793.

zeker een roman vol platte, onkiesche werkelijkheid gefabriceerd hebben, om den eisch aan te dringen; alles naar den aard van onzen tijd. Maar men was toen nog niet zoo ver; men sprak toen niet alleen van de rechte *man* op de rechte plaats, men begreep in die dagen nog dat ook de *vrouw* op de rechte plaats moest *blijven*.

Dat ook zonder gewelddadige, tegennatuurlijke verwisseling of verwarring van de respectieve plaats, welke door man en vrouw in de maatschappij behoort ingenomen te worden, eene „hervorragende" vrouw wel op den voorgrond kan treden, bewees wel deze jonkvrouw, die op kerkelijk en wegens de toenmalige toestanden juist daardoor op menig ander gebied, grooten invloed uitoefende. Zij was eene vokaal, en er werd met haar gerekend.

Niet hare nagedachtenis evenwel, maar die van haren, minder in de herinnering van het nageslacht voortlevenden vollen neef en tijdgenoot *Reneke Busch Gockinga*, Secretaris van de Staten dezer provincie, wenschte ik te doen herleven en wel naar aanleiding van eenige brieven van zijne hand, in mijn bezit.

Er ligt eene eigenaardige bekoring in het lezen van brieven uit zoo lang vervlogen dagen. Men verstond in de vorige eeuw nog de kunst van briefschrijven; men zette er zich toe, nam er den tijd voor maar had daar dan ook eene ruimere beschikking over dan wij die hebben in onze dagen van spoed en gejaagdheid, van bergen lectuur. Welk een treurig figuur maken wij in dit opzicht tegenover ons voorgeslacht, met onze brief-

kaarten, mots à la poste, kattebelletjes op verfoeilijk slecht papier, die men zoo spoedig mogelijk naar de papiermand brengt. Maar vroeger: flink papier, dat nog altijd den tand des tijds trotseert, groot formaat, meestal goed schrift, terwijl men schreef omdat men iets wetenswaardigs te schrijven had. De brieven vervingen toen dikwijls de couranten. En wanneer men dan die brieven leest en eenigszins met de levens- en tijdsomstandigheden, waarin de schrijver verkeerde, bekend is, dan is er maar weinig fantasie toe noodig, om hem voor onzen geest te doen herleven en in de verbeelding met hem te verkeeren. Zoo stel ik mij dan ook dien Gockinga voor: een deftige, waardige oude heer, eene indruk- en eerbiedwekkende verschijning, type van eene soort, die niet meer, althans zeldzaam, gezien wordt. Daarbij geestig en joviaal, goed opmerker, met een open oog voor de vele gebreken van zijn tijd en tevens, wat het meeste zegt, als iemand van zeer ernstige, christelijke levensopvatting, die in zijn hooge maatschappelijke positie zich zijne godsdienstige overtuiging niet schaamde.

„De ziel der groote schare is ledig, waar zij de krukken van geloof en zedenwet heeft weggeworpen", schreef Prof. Van der Wijck dit jaar in het gedenkboek „*Eene halve eeuw*" (uitgegeven door het Nieuws van den dag). In Gockinga's tijd was men druk met dat wegwerpen aangevangen; in zijne dagen klonk het „écrasez l'infame" van den goddeloozen spotter uit Ferney, maar onze Gockinga werd er niet door gestoord in zijn geloof aan de eeuwige waarheden. Wat

sommige geleerde mannen pas in onze dagen ontdekken, wist, honderd jaar geleden, Gockinga reeds in de zijne, namelijk dat zulke oorzaken zulke gevolgen moesten hebben; daarom bleef hij dan ook zijn leven lang op die oude krukken steunen en zoo was zijne ziel niet ledig, maar vervuld van de begeerte om mede te werken tot het tijdelijk en eeuwig welzijn van zijne medemenschen. Tot het laatst van zijn leven bleef hij in functie, zoodat van hem kan gezegd worden dat hij „in 't harrenas" is gestorven.

Toewijding aan de levenstaak schreef hij niet alleen zich zelven voor, maar eischte die ook in zijne kinderen. Karakteristiek in dit opzicht is wat hij in 1765 omtrent zijn zoon schrijft. Deze, Scato, student in de theologie, voldeed niet aan de verwachting van zijnen vader, die daarom aan Prof. Chevallier schreef: „Ik ben absoluut bepaalt, hem zonder de vereijste bekwaamheid, geschikt na de voordeelige omstandigheden, waarin de Voorzienigheid hem gesteld heeft, gepaart met de noodige cieraden, hem nooit toe te staan de handen aan zulk een heilig dienstwerk te slaan, 't welk door onbedrevene en schijngeleerde tot mijne smerte genoeg ontheiligd werd." [1]) Zoude het zoover met het wegwerpen van de oude krukken gekomen en zouden niet kerk en maatschappij er wel bij gevaren zijn, indien dezelfde maatstaf aan alle aanstaande theologanten ware aangelegd?

Hoewel de hier volgende uittreksels uit Gockinga's

---

1) Scato moet zich tot deugd hebben geschikt, want in 1771 vinden wij hem als predikant te Harkstede, van waar hij in 1777 als zoodanig naar Grijpskerk vertrok.

brieven meer Haagsche dan Groningsche toestanden teekenen, kwam mij echter de mededeeling er van op *deze* plaats eigenaardig voor, met het oog op den schrijver; terwijl zij bovendien aanleiding geven tot het maken van vergelijkingen tusschen de toestanden in Groningen en Holland. Waar b.v. de schrijver, die zelf tot de gegoeden behoorde, aan zijne verwondering over het copieuse diner bij den Thesaurier-Generaal Bisdom en de luxe in den Haag lucht geeft, bewijst dit, dat men te Groningen aan een vrij wat eenvoudiger levenstrant gewend was, terwijl zijne mededeelingen over predikanten en kerkbezoek in den Haag, aantoonen dat Groningen in dit opzicht eene hoogere plaats innam.

Of Gockinga Oranjeman dan wel Patriot was, valt niet te beslissen; mijns inziens had hij zich bij geene der partijen onvoorwaardelijk gevoegd en behoorde hij niet tot de „partiesluden", als van zijne Oldambster voorzaten wordt gemeld. Ware hij een heftig Prinsgezinde geweest, hij zoude zeker niet tot op het eind van zijn leven een warm vriend van Prof. Chevallier, den ultra-patriot, gebleven zijn. Zijn heldere blik zal hem de fouten aan de eene en de andere zijde hebben doen opmerken en zijn ruim hart en zijn verdraagzame geest zullen hem gewis van partijdigheid hebben teruggehouden.

Met drie andere, niet genoemde, Heeren was hij in 1786 naar 's Hage afgevaardigd als lid van de commissie voor de provinciale quota. De laatste drie brieven waren gericht aan Prof. Chevallier, de eerst hiervolgende was geadresseerd aan de:

HoogEerwaarde Hooggeleerde Heeren Leden van het 14 daagsche geselschap.

Langs eenen onuitsprekelijk slegten weg van een tot 8 uir te Assen zijnde aangekomen en van daar te half vijf uur vertrokken zijnde, konden wij het den volgenden dag niet verder brengen dan aan de Lichtmis, schoon meer dan 3 uir te voete hadden gegaan tegen op een kouwde wind. Van daar des Sondags morgens te 1/2 6 uir vertrokken, kwamen wij, ook gedeeltelijk wandelende te 1/2 9 uir te Zwol aan, alwaar ik onzen vriend Chevallier [1]) voor eene groote schare, 4 maal zoo groot als by ons en dat meest Heeren en Dames, eene bondige predikatie hoorde doen over de woorden „il est accompli". Na de middag hoorde ik den opvolger Van Krieger over het handwasschen van Pilatus, dog, zo ik mij niet bedriege, zal hij zijne handen nog dikwerf moeten wasschen, eer hij in stijl en zaken zijn voorzaad zal evenaren, naar hetgeene van den eersten gelesen en van den laatsten gehoord hebbe. Sondags avonds over het kleine veer naar Hattum, maandag morgen te 4 uir op de wagen, en na een uir lang door sneeuw en ijs gereden te hebben, kregen wij een tamelijk goede weg en kwamen te 1/2 8 uir te Utrecht en de volgende avond alhier.

Namate van de gevaaren en fatigues hield ik mij ruim zoo goed als de jonge Heeren en was spoedig

1) P. Chevallier: pred. b. d. Waalsche gemeente aldaar, zoon van den Hoogleeraar Paulus Chevallier.

uitgerust, dog in een opgestopt huis (het Heeren Logement) aan de voordeur gelogeert zijnde, en aan alle zijden van menschen omringt, delogeerde ik Zaturdag en sliep toen in *de Sloot* bij de deurwaarder van dien naam, die nevens zijne vrou de conduite lijst van Lubbers [1]) van mij gevraagt hebben en zich verheugden over mijn rapport, zoodat nu de plaatse en kamers van wijlen den Heer van Rensema occupere en zeer content ben. 's Middags hebben wij vier Groningers eene goede tavel in het logement van Alberda, en als wij uit eeten gaan, zijn wij vrij om onze daaler te betalen.

De eerste daaler hebben uitgewonnen door de vriendelijkheid van den Heer Thesaurier-Generaal Bisdom, die Zaturdag alle de presente Heeren van de Commissie tot de quotes met eenige Heeren van den Raad en Rekenkamer met de Ministers, te zamen 26 man, zo opulent, kostbaar, grootsch, Princelijk ja Koninklijk heeft onthaalt, dat ik, als mensch, verbaast en verwondert, en als Kristen zeer aangedaan was over de verbastering van ons geslagte van onze voorvaderen. Ik betuige Ulieden! mijne Heeren! de namen van alle de vreemde spijsen en wijnen in alle mijne dictionaria nimmer gelezen te hebben, en verzogte eindelijk de knegten mij het hoofd niet te breken met alle die namen, en het was mijn geluk, dat de Secretaris Mollerus [2]) naast mij zat en de naam van veele spijsen noemde, dog ik at lekker en wel van

1) Th. Lubbers, van 1768 tot 1776 Pred. en daarna Hoogleeraar te Groningen.
2) Secretaris van den Raad van State.

het geene ik kende en dronk een halve vles rode wijn en een bocaal op het goed succes der Commissie.

Dit, hoore ik, is hier bij alle groote Lieden de maniere van leven en tracteren, naar de bon ton. God kome ons Land te hulpe en make door zijnen Geest dat ik die beweldadigde Hagenaars uit Ps. 144 het laatste versje mogte toezingen:

Welzalig is het Volk, dat dus gezegent
Dit heuglijk lot door 's Hemels gunst bejegent.
Welzalig is het volk, dat bij 't genot
Van overvloed den Heer heeft tot zijn God.

Voorleden Woensdag hoorde ik Royaarts over de bede „*Vergeef het hun*" etc. en was zeer voldaan, en in de toepassinge sprak hij op last van de Staaten eene tale, die een ieder verbaaste en ontsettede: dat hij zoo korten tijd hier zijnde geweest, tot zijne smerte reeds zo veel kwaad ondervonden hadde, dat zijne ziele beroert was geworden, horende dat hij dien ongelukkigen, des doods dubbelwaardig, hadde moeten adsisteren, dat hij overstelpt was geweest van droefheid, vernemende de ongeschiktheid van dien zondaar, om de eeuwigheid in te treden. Dog dat het heerlijk gedrag der Heeren Staaten, in naarvolging van den stervenden Heiland, zijne ziele hadde opgebeurt en verkwikt, indien het de regte uitwerking op de gemoederen mogte maken, en dat hij zijne toehoorders bad geene bitterheid zijne ziele aan te doen, om zich door deze liefdekoorden en menschenzeelen niet te laten trekken, want dat hij hun alsdan verkondigde, dat

de laatste bazuin hadde geblazen en voortaan het zwaard zoude waken etc. etc. op diergelijken trant.

Nu verlangt Gij reets, Mijne Heeren! om te horen hoe H.H. Mogenden in hunne vergaderingen prediken, want daar kome ik ook al, maar portjis! zei Vader Mees, manum de tabula, dat zijn geheimen van Staat, daar Gijlieden U over zoud verwonderen, en onze Commissie is met eeten en drinken begonnen op Zaturdag, op Maandag op de Treveskamer voorlopig te zamen geweest en de Heeren van Utreght dien avond eerst aangekomen zijnde, op heden wederom aldaar geadjourneert, om Woensdag in het huis van Prins Maurits ernstig (si Dii placet) gehouden en voortgezet te worden. Paludanus en van Buuren, secretaris van de Staaten van Holland, behagen mij zeer. Gos, Geurt en andere Prae Adamiten vrij minder, non amo te Volusi! etc. etc.

Ziedaar! Mijne Heeren! eene geheele Courante, geschreven om enigermate te vergoeden mijn ongeluk, om Donderdag niet bij Ulieden te zijn, dan alleen met mijne gedagten en hope op Ulieder gezondheid dien avond te drinken gelijk ik vertrouwe dat Gij mijner zult gedenken en den Heere voor ons en ons Land smeken, dat Hij den weg voor ons opene en onze pogingen zegene ten nutte van een verbastert Land, 't welk door uitwendige herstellingen niet te verbeteren is."

's Hage den 4 April 1786.

Met den „des doods dubbel waardigen ongelukkige", van wien de schrijver gewaagt, kan m. i. niemand anders bedoeld zijn dan de kapper Mourand, die op 17 Maart te voren, dus ongeveer 14 dagen vóór deze predikatie, ingevolge het gesmeede maar mislukte complot, het rijtuig van de Dordtsche afgevaardigden Gevaerts en de Gyselaar had aangehouden toen dezen, op weg naar de vergadering der Staten, zich het recht aanmatigden om door de Stadshouderspoort te rijden, dat alleen den Stadhouders toekwam Mourand werd ter dood veroordeeld wegens majesteitsschennis, maar nog op het uiterste oogenblik begenadigd, op verzoek van genoemde afgevaardigden. De predikant Royaards, aangewezen om den veroordeelde op diens terechtstelling voor te bereiden, doelde met dat „heerlijk gedrag der Heeren Staten" op de verleende gratie en . . . . „op last van de Staten" van Holland moest nu op den kansel de vergevensgezindheid van dat patriottisch lichaam in het licht worden gesteld, opdat het „de rechte uitwerking op de gemoederen" der Oranjemannen mocht maken. Welk eene manoeuvre! De patriottische Staten in le beau rôle, tegenover de Oranjepartij, die zij, in den hoon den Prins aangedaan, op het diepst hadden gegriefd. Jammer dat het zwaard, door den prediker, zeker ook op last van de Staten, in het vooruitzicht gesteld ingeval de „liefdekoorden" niet sterk genoeg bleken, al dadelijk de illusie kwam verstoren.

De volgende brieven zijn gericht aan Prof. Chevallier.

„De Prins heeft op den 8 dezer mijne gecouleurde

rok gezien en mijnen korten zegen (welken God schenke) aangehoort, maar mevrou de Princesse was niet in staat dezelve te aanschouwen, nog ik in de mogelijkheid om mij aan Haar te vertoonen, door de onverbeeldelijke menige van Heeren en Dames, die alle te zamen (immers verre de meeste) zich om strijd benaarstigd hadden, om door kostbaarheid, zwier, vreemde optooi en het belaggelijkste kapsel elkanderen voorbij te streven, en ik mij dus verbeelde in geselschap van allerleije spooken en kostbare machines te zijn. Ik stond er twee uir zeer gedrongen, dog hadde nog menschen bij mij daar somtijds mede spreken konde, onder anderen een Heer, welken ik niet kende, die mij aansprak zeggende: wel oude Heer! ik zie U meer op plaatsen, welke men hier niet noemen durft. Ik antwoorde: wel mijn Heer! waarom zou ik Gods huis hier niet durven noemen, ik hope er morgen vroeg te zijn en in de drie uirige duisternisse mij meer te verheugen dan in de verligtinge van 's Hage in dezen avond en nacht, dog om de rondstaande spotters gebood hem en mij de voorzigtigheid, om dien aangaande voorts te zwijgen en onze zielen te quellen over de afgoderie van deze plaatse, welke tot op den dag van heden meer en meer aanhoud en vermeerdert; te minste ik hebbe niet kunnen denken zo veel pragt en praal in twee dagen immer te zullen zien, als op den 8 dezer en heden en gisteren, wanneer de nieuws aangestelde Ambassadeur en Minister Plenipotentiaris, de Ridder Harris [1]) zijne ceremonieele visite aan Z.

1) Gezant van Engeland.

D. H. met twee koetsen met kostbaare zes paarden met zijn grootsch toebehoren, afleide en door de laatste op heden met 5 koetsen met 6 paarden is terugge gebragt.

De staatsie en luxe, daarbij gebruikt, verveelt mij te beschrijven; alles riep uit „wij zijn rijk en verrijkt geworden" etc. etc. en aan het slot [1]) denkt men weinig. Het bijzonderste dat mij daarbij voorkwam, was dat de Turfdraagers gisteren met een vaandel en trom en heden met een trom en twee vaandelen, dien trein hebben opgeleid en naar de trom songen en sprongen als Bacchanten en gedurende de audientien rondsom de vaandels naar de trom, in het ronde zongen en sprongen en bij ieder einde schreeuwden hoezee! vivat oranje, oranje boven.

De duisenden van menschen, daarbij op de been, bewonderden mij zo veel te meer, als ik doorgaans de kerken, vooral in de weeke, ledig vinde, gelijk 's morgens op den 9^den^ in de groote kerke, alwaar de Prins onder het gehoor van Dom. Monnikemolen zijnde, geene 200 menschen waren en dat op een Zondagmorgen. De Prins ontfing na de toepassinge eene wel ingerigt en verstandige aansprake over zyne verjaring na zynen tegenspoed en over de oneindige blyken van liefde voor hem en Zijn huis, in de illuminatien van gisteren, welke zonder voorbeeld waren etc. etc. ik hope dat alles wat hy gezegd heeft waarheid by de Prins in het binnenste mag zyn, dan zegge

1) N.l. en gij weet niet, dat gij zijt ellendig, en jammerlijk, en arm, en blind, en naakt. Openbaring III : 17.

ik met blydschap Amen op zijn gesegde en gewenste.

Hoe gaat het met de broederschap op Zondag avond, herleeft de oude liefde en trouwe en broederlijke eensgezindheid weer? Of zijn er twisten, nijd en scheuringen onder U, en dat niet om den godsdienst of diens begrippen, maar om de burger verschillen of benamingen, welke onder ulieden niet behoorden genoemt te worden; een iegelijk zij in zijn eigen gemoed ten volle verzekert en laate aan zijnen broeder die vrijheid, welke voor zich begeert en gebruikt en niemand ergere zijnen broeder in die kleinigheden, maar ieder arbeide liever tot vrede, liefde en eensgezindheid, opdat God bij ons woone, die een God van orde en niet van verwarring is . . . dog waartoe vervoert mij mijne liefdedrift, ik zoude welhaast vergeten als een leerling aan Uwe voete neder te zitten en dus manum de tabula.

Moghten wij maar wat goeds voor ons Land en volk hier uitvoeren en alle de hinderpalen daar tegenstrijdende uit den weg worden geruimt, waartoe de Heere ons helpen en zegenen moet, zullen wij daarin op den Bededag voorspoedig zijn en tegens welken dag de beste lieden hier sterk opzien, schoon ik, na myne informatien, wat de Leeraren betreft, meer bevreest ben met de onze als met deze, die zich geheel en al met het polityke in den biddagsbrief niet zullen nog, na inhoud van een artikel in de amnestie, mogen inlaaten."

's Hage, 15 Maart 1788.

„Dat ik UhoogEerw. en zijne Collegen niet vergeete, getuigt alhier de buitengewone Conditie op het welvaren van de Theol. faculteit alle Zondagavond na de Kerke, op wat plaatse of in welk gezelschap mij ook bevinde, gedronken, alsmede de menigvuldige vergelykingen van de Predikers alhier (waaronder men sommige voor Professoren uit factie houd) met die van Groningen, vrij wat stigtelijker, verstandiger en gemoedelyker predikende als hier. Ik hebbe deze Biddagsweeke (waarin geene Commissien hadden) op mijn kamer in aangenaamheid en eenzaamheid tot Vrijdag doorgebragt, en morgen 8 dagen eene treffelijke voorbereidinge tot de Biddag bij Jorissen en op dezelve bij de Koning, Wolterbeek en Jorissen drie schoone leerredenen gehoort; niet tot gekijf en twist, maar tot verootmoediginge, vrede en liefde ingeright, en doordien dit het oogmerk niet schijnt geweest te zijn van Regulet, wien ik om redenen van den vorigen Biddag (behelzende de verlorene bataille van de Patriotten tegens den Prins) niet gehoort hebbe en waarmede mij veele niet alleen van beide zijden bedaarde menschen, maar zelfs Fagel en andere sterke Orange-klanten geluk gewenscht hebben, als zeer luttel genoegen in die opgewarmde twistspijze en hoogdravende maghtspreuken gevonden hebbende: gevende die geroerde drek onaangename uitwasemingen; onder anderen (risum teneatis, Amici) hadde hij in de tegenswoordigheid van den Prins gezegd, *dat deze de kroone der Souvereiniteit, vrij wat voortreffelijker als die van Wassington*, **vergruist, vergruist, vergruist** *hadde en tot eene proije*

voor de Vrijheid en het Vaderland hadde weggeworpen en wat niet al meer van dien aard. O Proceres! proceres! quae vos dementia cepit! Hebt gij lust de korte aantekeningen uit de 4 voorgemelde leerredenen, om te herkauwen op papier gestelt, te horen, ik recommendere myne doghter tot eene visite, als aan welke dezelve heden verzende.

Voorts maakt mijn compliment aan het Zondagsgezelschap, alwaar ik hope dat het oud vertrouwen zal herleven en men in liefde, schoon nog zoo verschillend *thans* denkende, elkanderen zal dragen en tot het oude, goede en vertrouwelyke der zamenlevinge wederom zal opwekken, 't welk, al denkt men in burgerlijke zaken niet gelijk, zeer wel geschieden kan en als Kristenen geschieden moet naar het voorbeeld aller voorbeelden en Zijne Apostelen; is er de eene of andere (om gewigtige redenen) te bestraffen, het geschiede in vriendelijkheid, zagtmoedigheid en op dugtige gronden en niet door aghterdogtigheid, aghterhoudenheid en stilzwijgende onvriendelykheid. Ik hebbe alhier meermalen de proeve er van genomen en van beide partijen vriendelijk bestraft, tot liefde opgewekt en de bedaardheid van beide zijden op godsdienstige gronden aangedrongen, zonder dat mij immer kwalijk is afgenomen; of moet men juist eeuwig zeggen als men *Woerden* noemt, *daar de Throon des Satans was*, of dat de Commissie naar Rotterdam *in Gods toorn* aldaar zij geweest *tot verguisinge van privilegien*, reghten en wat niet al. [1])

1) De schrijver doelt hier op de troebelen van het vorige jaar.

Wolterbeek (schoon om zijne maniere van denken en swakke stem nimmer een algemeen geacht Haagsch Predikant) is tamelijk wederom herstelt en zal ook morgen wederom prediken en alle brave lieden aestimeren hem, om zyn heerlyk en aangenaam character.

Mr. Badon (het huirpaard van Serrurier) hebbe eens gehoort, sed non amo te Volusi! et possum dicere quare! Hy was een furieus Coccejaan toen hem hoorde, en in de 7 perioden en de 7 Lampen was hij bitter verdoolt en uit vrese, dat ik verdoolen mogte, eindige ik na het schrijven van 4 brieven op dezen postdag en daarom verschoont deze geringe denkbeelden, stijl en verdere gebreken, dekt deze in liefde en gedenkt mijner in mijnen ouderdom."

„Geschreven in Hollands Hoofd en
Hofplaatse op Zaturdag den 25 Maart
1789 op welke Alba in 1569 de 100,
20, 10 penning heeft geeijscht."

Waarlijk, het zou er in ons land beter hebben uitgezien indien er algemeen zulk een geest van eensgezindheid en christelijke verdraagzaamheid had geheerscht, als waarmede Gockinga bezield was, doch ook in Groningen waren er maar weinigen, die hierin op hem geleken; zijne vermaningen kwamen dus allerminst te onpas.

Van den gansch tegenovergestelden geest, die alhier de bovenhand had, gaf ik eene proeve in den jaargang 1896 van dezen almanak.

Ten slotte nog een kort uittreksel uit zijn laatsten brief.

„Over onze quota etc. zwijge ik, om aan de discoursen daarover te Groningen en van daar naar herwaarts overgeschreven, geen schaduwe nog schijn te geven, daartoe mede oorzake te hebben gegeven. *Dit jaar zult gij sterven* is bewaarheid in Camper [1]) alhier en zal waarschijnlijk bewaarheid worden in den keizer [2]) (om bij Grote Lieden te blijven) ofschoon de laatste berighten vrij favorabel en mogelijk wel al te favorabel zijn geweest, zo als in zulke omstandigheden te meermalen geschied, dog die mijnes oordeels heene gaat.

De brave Wolberbeek begint te avanceeren, dog meer in kraghten als in toehoorers en dat is hier vrij algemeen, gelijk Dinsdag morgen 60 menschen (buiten het armehuis) bij Koning in de kerk vond.

De Prins adsisteert alle morgen tot 11 uir bij de militaire excercitien, dejeuneert daar na, werkt tot 3 uir, wanneer de politieke excercitien aan het Hof beginnen, die somtijds niet voor 6 of 6 $^1/_2$ uir geeindigt zijn, dan eeten of na de comoedie na dat de tijd medebrengt, daarna . . . . en souperen.

Mevrou de Princesse, welke nevens de Prins wel schijnt geeft Maandags en Donderdags voor zeker audientie, ook wel eens op andere dagen, dog eindigen altijd voor $^1/_2$ 4 uir, wanneer gaat eeten. Hoogstdezelve zal den 4 Junius de reise naar Berlijn aannemen.

De verkoudheid en ongemakken, daarmede zedert 6 weken gepaart, verminderen van tijd tot tijd,

1) De beroemde Petrus Camper, vroeger Hoogleeraar in de medicijnen te Groningen, later lid van den Raad van State.

2) Van Oostenrijk.

doch beletten mij dikwerf om van alle aangebodene vriendelijkheden gebruik te maken doordien mij zeer zoeke te wachten voor hetgene mij nadeelig is. Groetet hartelijk alle mijne en onze Calanten en daar het behoort en denkt om uwen ouden dog opreghten Vriend.

's Hage den 2 May 1789.

P.S. Donderdag is er een legio van Generaals, Generaal-Lieutenants en Generaal-Majors benoemt, om casu quo de aanstaande armee te commanderen!

De ongesteldheid, waarover Gockinga in dezen brief klaagt en waarvan hij ook in den vorigen gewaagde, zou rasch blijken van ernstiger aard te worden dan hij toen nog scheen te vermoeden, want reeds in de maand November van hetzelfde jaar maakte de dood een einde aan zijn nuttig leven, dat hij tot op het laatst in het belang van zijn land had besteed. Ziehier hoe zijn vriend Chevallier dat verlies in een brief, ged. 17 Nov. 1789, mededeelde aan diens zoon: „De secretaris Gockinga is zeer ongesteld uit den Haag geretourneerd en aanstonds gaan liggen. Die ziekte is hand over hand toegenomen en de waardige man tusschen Zondag en Maandag overleden. Ik verlies aan hem een oud vriend van onze familie, welke wetenschappen en verdienste kende en wist te waarderen en de dienstvaardigste mensch was, welken ik immer in de zamenleving ontmoette. De provintie mist in hem een Staatsminister van uitgebreide kunde, van een gezond oordeel en voorbeeldelijken ijver en

vlijtigheid, die menigmaal zijne zieie kwelde over den toestand van ons Vaderland, welks financieelen staat hij grondig kende. Zijn dood heeft mij zeer getroffen en ik heb denzelven hartelijk betreurd, te meer, daar ik hem sedert zijne terugkomst uit den Haag niet heb kunnen zien wegens mijne eigene ongesteldheid, ook had zulks te vergeefs geweest ter oorzake van zijne verregaande zwakheid, die hem aanstonds bemeesterde en omdat hij den meesten tijd niet present van geest was. Veele sollicitanten zijn er, zo ik hoore, naar dat importante ambt, dog wie het ook krijge, zullen er jaren nodig zijn eer daar uit een Gockinga groeije."

De lezer zal mij zeker toestemmen dat een man, omtrent wien zulk eene vleiende getuigenis kon worden afgelegd, waardiglijk eene plaats in zijn geslacht innam en het verdiend heeft dat zijne nagedachtenis in eere worde gehouden.

Groningen 1898. J. W. CHEVALLIER.

Wijntje en Trijntje.

Adams ribbe en wijngarts nat,
Maken mij vrolick, dar ick droevich satt.
uth Herman Peters pachtboeck. (16*e eeuw*)

Het Heeren-Wijnhuis te Groningen.

Het raad- en wijnhuis bestond uit twee aaneengebouwde huizen, staande waar nu het tegenwoordige stadhuis is op de groote markt; het raadhuis met den voorgevel op 't westen, de ingang was dus waar nu die van het politiebureau is en het wijnhuis met den voorgevel op 't oosten, dus met den ingang waar nu de hoofdingang van het stadhuis is.

Aan raad- en wijnhuis waren ten zuiden allerlei bijgebouwtjes aangezet.

Verdere bijzonderheden omtrent deze gebouwengroep hoopt de heer redacteur in dezen almanak een volgend jaar te geven.

Ten noorden van deze gebouwen was een wandelplaats „ordinaerlick de Pleijne genoemt" (dus tegenover de tegenwoordige studentensocieteit gelegen), „gelijck mede een diergelicke wandelinge, doch vrij kleijnder dan de vorige, ten oosten van (dat is dus vlak vóor) het wijnhuijs voor eenige jaren gelegt is,

wordende veeltijts geheten de koorn-pleijne. 'T is mede aanmerckelick; dat boven aan dit wijnhuijs ten noorden op zekere galderije door stadtsmusicanten alle middagen op instrumenten geblazen wort, waervan de klanck sich verbreijdt over het ganfche merckt. [1]) Die stadsmuziekanten zaten dus op „de galderije" met 't gezicht naar 't noorden van de markt en naar de tegenwoordige studentensocieteit.

Onder die „galderije" door, kwam men in de apartementen van de hoofdmannenkamer. 't Hoofdgebouw van de groep was natuurlijk het raadhuis, gebouwd in 1443, zooals op een inscriptie aan den noordergevel was te zien.

Dan volgt in belangrijkheid het wijnhuis, gebouwd in 1470.

Wat er in het wijnhuis te zien was aan kamers, zalen enz., zal in den loop van mijn verhaal blijken; voorloopig meld ik reeds, dat op de zolders van raad- en wijnhuis, de z.g. Rozendaal en in een der kelders het z.g. Schomakersgat, beiden tot gevangenis dienden. [2])

In de jaren, waarin deze belangrijke gebouwen op de markt verrezen, was Groningen een machtige stad. Verbonden, aangegaan met de naburige landschappen, in de tegenwoordige gewesten Groningen en Friesland gelegen, en met de Drenthen, hoewel oorspronkelijk onderlinge rechtszekerheid, bestuursaangelegenheden en verweer tegen gemeenschappelijke vijanden bedoelende, strekten eerlang tot verkrijging van macht in,

1) Abraham Trommius, Reductie der stadt Groningen, ed. 1694.
2) Cf. Gron. Volksalm. 1890, blz. 125.

ja hier en daar zelfs over enkele dier landschappen.

Gemeenschappelijke bondsbelangen werden in vergaderingen behandeld, die in deze gebouwen werden gehouden, oproepingsbrieven uit de 15ᵉ eeuw voor bijeenkomsten van dien aard zijn in de Groningsche archieven nog voorhanden. Toen na de reductie van Groningen, de provincie Stad en Lande werd gecreeerd, werden de gemeenschappelijke, de staten-vergaderingen elders gehouden.

De reeds genoemde hoofdmannenkamer, een stadscollege voor Ommelander rechtszaken in hooger beroep behandeld, vergaderde hier.

Zoo was in deze gebouwen de macht van de stad, buiten eigen territoir, merkbaar.

Het wijnhuis ondervond dit mee, omdat het de ververschingsgelegenheid was voor hen, die binnen de muren van het raadhuis verkeerden. Wat het verder was, zal uit een beschouwing van het wijnhuis als instituut kunnen blijken.

De exploitatie van een eigen wijnhuis door de stad is een eigenaardigheid, die veel wordt aangetroffen in Duitsche- en vooral in Hanzesteden.

„Seit den 14 und 15 Jahrhundert findet man einen solchen städtischer Weinkeller in München, einen Rathskeller in Bremen, in Lübeck, in Görlitz, in Breslau, in Zelle, in Orlamünde, einen sogenannten Weinhof in Ulm, ú. s. w". [1])

Vóor den tijd dat Groningen een deel uitmaakte

---

1) Von Maurer, Geschichte der Städteverfassung enz. II, blz. 60.

van de republiek der Vereenigde Nederlanden, en dus noodzakelijkerwijze in aanraking kwam met en den invloed moest ondervinden van de andere gewesten van die republiek, vóor dien tijd, zeg ik, was Groningen veel meer in betrekking met het Oosten, met de steden van Oostfriesland (Emden vooral) en met verder oostwaarts gelegen Duitsche steden van de Hanze, als Hamburg, Bremen, Lübeck. Een vluchtige blik in het chronologisch register van het archief alhier, zal deze bewering bevestigen.

De verklaring van toestanden, gewoonten en gebruiken, hier in die tijden in zwang, zal men eerder vinden in het „Oostland" dan in Holland.

En zoo vindt men ook die Duitsche Ratskellers terug in Groningen, in het „Stadtswijnhuijs, tot accomodatie der menschen ende tot profijt van de stadt gemaeckt naer de wijse der Oostersche steden." [1]) Kampen, Zwolle, Deventer en Zutphen hadden ook hun stadswijnhuizen of kelders. In Zutphen staat nog de „wijnhuistoren.". De Deventer kelder „die Steerne" wordt al genoemd in de stadsrekening van 1337 en die te Kampen in 't boek van rechten van 1356.

Boven mijn verhandeling schreef ik: het „*Heeren* wijnhuis", dit deftig voorvoegsel stamt uit later tijd, toen de regenten van de republiek, door den dichter Lucas Trip de koningen des lands genoemd, voor zich alleen op dezen titel aanspraak maakten.

In de stukken uit de 15e en 16e eeuw, b.v. in de oudste stadsrekeningen is steeds sprake, eenvoudig

1) Bern. Alting. Historische Lofrede ter eere van Groningen, 1650, bladz. 36.

van het „wijnhus." Toch, al hebben ze zich om het voeren van dien titel „heer" misschien niet druk gemaakt, gevoelden niettemin de stadsregeerders van het machtige Groningen uit de 15e eeuw zich de aristocraten. Als rijk geworden kooplieden en als leden van de regeering vormden ze een stedelijke aristocratie en gingen huwelijken aan met den landadel. 1)

De naam van de instelling is dus voorloopig het wijnhuis, gebouwd in 1470, een 65 jaar later dan de Ratskeller te Bremen.

Gelijk gezegd, het was hoofdzakelijk ververschingsgelegenheid en als zoodanig wensch ik 't in de eerste plaats te bespreken.

Dit zal het beste gaan als er tegelijk aandacht wordt gegeven aan hoedanigheid en prijs van spijs en drank en aan bepalingen hieromtrent uitgevaardigd en in het algemeen voor herbergen geldend; waaruit noodzakelijk volgt, dat nu en dan in andere taveernen dan in het wijnhuis wordt gekeken.

De stadsregeering in vroeger tijd bemoeide zich met zeer intieme huiselijke zaken. Ook het verkeer in kroegen en herbergen ontkwam aan die bemoeiingen niet.

Het stadboek van 1425 schrijft voor, dat de waarden de kroezen moesten vullen tot aan de pin (merkteeken binnen in de kroes); na tien uur mocht niet meer getapt worden; dan luidde de bier- of ruimstraatsklok van den Martinitoren en moest ook 't volk van de straat af. Misdrijven na 't luiden van dit klokje werden,

1) Cf. Werken Rengers van ten Post ed. Feith deel I, blz. 142 en Blok, Raad en Gilden in Groningen in Gron. Volksalm. 1895.

als bij nacht gepleegd, dubbel gestraft; het was dus ook een officieele scheiding van dag en nacht.

Claes Enekens werd anno 1561 veroordeeld tot 30 mark boete en 9 mark en 6 schellingen breuk, omdat hij Freryck Koyter „in bedrijven sijnes amptes" als busheer van het gildrecht „mijt een wijnkanne unversehens up de kop ter nedergeslagen" (had) en dit geschiedde „up den wijnhuse na der clocke, in der nacht". [1])

Een ampliatie van 1485 op het stadboek bepaalde, dat van verwondingen en doodslagen, die op 't wijnhuis gebeuren of in taveernen, daar men wijn tapt, daags dubbele en 's nachts viervoudige boeten en breuken geëischt zullen worden.

Een bepaling van 1604 verbood herbergiers te borgen, deden ze het toch, dan hadden ze geen actie tegen de schuldenaars. Maar het Heeren-Wijnhuis mocht tot 50 Keizersguldens borgen. [2])

Een raadsbesluit van 31 Maart 1631 ging de kwade gewoonte te keer van maaltijden van Sint-Maartensganzen en van paascheieren, door tappers op Sint-Maarten en Paschen aan hun gasten aangeboden, „streckende tot onnutte verteringen van spijs en drank."

In een placcaat van 29 November 1669 heet het, dat er in sommige herbergen maten gebruikt worden, „tinnen quaerten, pullen, mengelen en oorden", die „even op stadsmate" gemaakt zijn, zoodat „dezelve niet zonder stortinge van wijn ofte bier aen de gelaechsluyden connen worden overgelevert."

1) Stadsordelboek, blz: 374.
2) Stadsdoc. in reconv. I A 851.

Gebod is nu, ze grooter te maken en ze *van binnen* te teekenen op stadsmaat met een „pegel.”

Een welwillend opmerker, die zich vroeger wel eens had vertreden in de jachtweide van de herberg aan den Nieuwenweg, éenmaal toebehoorende aan G. Rollema, vertelde mij, hoe daar nog voor eenige jaren aan den wand deze spreuk te lezen was:

„'k Houd in mijn huijs een goeden regel,
En vul den kroes tot aan den pegel.”

Wijn en bier waren oudtijds *de* dranken.

Behalve in het wijnhuis werd ook nog in andere „huizen” wijn getapt, al in 1485, zooals blijkt uit de strafbepaling op misdrijven in huizen daar men wijn tapt, boven meegedeeld.

In de volkstaveernen werd bier getapt; het fijnste soort bier was het Hamburger, in de oudste stadsrekening (1525/26) wordt gesproken over Hamburger bieraccijns.

In de 17e eeuw komt brandewijn en in de 18e hebben brandewijn en jenever het bier als volksdrank reeds verdrongen.

Het stadboek [1]) verbood den invoer van uitheemsche bieren en aan de tappers het tappen daarvan. Natuurlijk was deze bepaling gemaakt ten gunste van de stadsbrouwers.

Later, in 1555 op Sondaghe voer Kersmisse, werd bij placcaat en in 1559, 14 September, bij resolutie wel de verkoop van uitheemsch bier verboden maar aan particulieren 't gebruik toegestaan.

In de verhuringsconditien van het wijnhuis komt

1) ed. Telting CCXXXII en ed. de Rhoer lib. V, art. 49.

sinds 1639 de bepaling voor, dat de huurder, en hij alleen, het recht had om „allerhande vrembde bieren ende inghebrouwen cluijn te tappen." Hij moest dan impost en accijns betalen gelijk de biertappers en herbergiers. Dit wordt er bij gevoegd vermoedelijk omdat hij, met 't wijnhuis, de accijnsheffing van de wijnen pachtte, en dus geen wijnaccijns betaalde. Over dezen wijnaccijns straks meer.

Het is bekend, dat de gilden ieder op eigen terrein moesten blijven; zoo mocht b.v. een brouwer niet doen wat des tappers was, hij mocht bier brouwen en per fust verkoopen, doch niet „bij tapmate". [1])

Een kroes kluin moest 2 1/2 stuiver kosten, bepaalde de herbergiersgilderol van 1661. In de 18e eeuw komt het bitterbier in gebruik. En ook het z.g. Jopenbier, een soort versterkend stout, in 't Landschap Drenthe, te Hoogeveen gebrouwen. [2])

Nog wil ik vermelden, dat een van de eeuwige twistpunten tusschen Stad en Ommelanden, niet alleen in de dagen van de verbonden, maar ook daarna tijdens de republiek, tot op 't eind van de 18e eeuw toe, bestond in het recht van de stad, dat alleen Groninger bier op 't land mocht worden verkocht en dan nog „bij tapmate" en dat alleen voor „huises nooddruft" aldaar gebrouwen mocht worden.

Venijnige bieren schijnen in 1589 geschonken te zijn, want een placcaat van dat jaar vanwege den Koning Philips II, gebiedt om de bieren enkel met „goede

1) placcaat 17 Augustus 1518, stadsdoc. in reconventie I A 489.
2) Cf. Teg. Staat van Drenthe, blz. 94.

ordinaryse granen ende hoppe" te bereiden, aangezien voorgekomen is, dat „diversche soirten van bieren, zoe witte als andere stercke drancken van groote prijse, gebrouwet worden ende gesleten binnen de herbergen, tavernen ende cabaretten; . . . . . in welcke bieren bevonden worden gemengelt te wezen onbehoerlijcke substantien, zommige zelfs venijnich, alleenlyck dienende om „de menschen droncken te maecken ende de hersenen van de persoonen te troubleeren, die verweckende om des te meer de voirn. drank te continueeren ende hen selven buyten alle redelyckheyt te stellen, waeruyt dicwils twisten, kyvagien, dullicheyden ende razernyen zijn spruytende, volgentlyck dootslagen, blasphemien ende andere affgrijsselijcke feyten ende misdaden, ook diversche siekten ende somwijlen die doot aen vele persoonen." [1])

Na het bier komt nu de wijn aan de beurt.

Bier moest wel voorop gaan, volgens chronologische orde; hooger dan het bekende gerstebier van de Germanen kan men met den wijn in deze streken toch niet komen.

Mr. S. Muller Fz. [2]) verklaart, dat er vermoedelijk om en bij Groningen wijn verbouwd is in de 11e eeuw. [3])

Bij de oprichting van het wijnhuis in de 15e eeuw

1) Feith, Register enz. 1589, nr. 60; Charters van den Hove, deel VII, nr. 598.

2) In zijn artikel »Een huishouden zonder geld", in Tweemaandel. tijdschrift 1899, blz. 259.

3) Dat zal beste wijn zijn geweest! Onwillekeurig denkt men aan de woorden in «Een Abel spel van de arke Noachs»:

. . . . . Hoe zou die zijn
»De beste druif geeft zure wijn.
Die zij voor de Ommelanden,
Zie, hoe zij watertanden."

(Noot van de redactie.)

werd hier in elk geval wijn *gedronken*; en niet voor 't eerst toen, want aan berichten omtrent wijngebruik in vroeger jaren, ook in deze streken, ontbreekt het niet.

De wijnen, die oudtijds gedronken werden, zijn, volgens Mr. H. O. Feith Sr., de witte Fransche wijnen geweest. [1])

In 1556 (5 Nov.) bepaalden Burgemeesteren en Raad: „dat ghenen wijn tapperen binnen deser stadt van nu voert an hoer rinsche wijnen, nij ofte oldt, hogher ofte durer tappen ende verkopen sullen bij tapmate dan elke quaerte voer dre groeninger stuver." [2])

Een quaerte was een maat van ongeveer $^1/_2$ kan.

In de stadsrekening van 1548 [3]) staan genoteerd „2 quaerten romenye", voor een gevangene in den kelder (de gevangenkelder, waarvan boven gesproken is.) Romannee is roode wijn; misschien was er toen en is er nog witte. Voor een gevangene een fijn merk; maar 't was zeker bij zijn galgemaal.

Uit straks mee te deelen verhuringscondities van het huis in de 17e eeuw valt af te leiden, dat ook toen nog de witte wijnen de meest gebruikelijke waren.

Zeker zal de witte wijn in de 18e eeuw geduchte concurrentie gekregen hebben van de roode „bourgoensche", als waarop de „Heeren" in die dagen zeer gesteld waren. Cats laat zich over rooden wijn aldus uit:

„Maer wijn van roode verw, dient niet te veel ge-
[schonken,

1) Feith, Beklemrecht II, blz. 360 seq.
2) Stadsdoc. in conv., blz. 245.
3) ed. Blok, blz. 385.

„Want 't maeckt de buycken hart, in overmaet ge-
[droncken."
(Tachtigjarige Bedenckingen.)

De verhuringscondities voor de jaren 1627—1630 bepalen in art. 4 „dat de huyrder gheduirende zijne huyringe allerhande wijnen, als Rinsche, Spansche, Fransche, brandewijnen ende andere te koopen holden sal moghen." [1]) De poincten ende articulen van 1639, schrijven den pachter bovendien nog voor om altijd „provisie te doen van een ofte twee stucken goede ende onvervalschede rinsche wijn, principalijck voor krancken ofte impotente persoenen." Welke wijn moest worden „gekeurt ende gepriseert", door raadsgecommitteerden daartoe telkens „expresselijck" benoemd. Al in de resoluties van de jaren 1600, 1601, 1602, enz. leest men geregeld eens per jaar: „des namiddags (paeschavent) de wijn gekoeret nae older gewoente." Deze aangename commissoriale besogne was bij regenten in goede handen.

De condities van 1664 voor de 5 volgende jaren, eischen de aanwezigheid van „een ofte twee stucken goede oprechte ende onvervalschede Hoche-mer ofte Moeseler Rijnsche wijn, voor kranken" enz.

Sinds 1685 is er in de ordonnanties van verhuring altijd een specifieke opgave van wijnen en dranken met 't oog op de accijnsheffing, in deze volgorde:

„Spaensche ende diergelijcke; Rijnsche; witte ende roode Fransche wijnen; brandewijn ende gedistilleerde wateren".

1) Poincten ende Artykelen enz. van 1626.

„Gestomde wijnen" mochten in deze stad niet verhandeld worden; volgens ordonnantiën van 1658 en later.

Niet onbesproken kan blijven een voor mijn onderwerp gewichtige quaestie of n.l. aan het wijnhuis verknocht is geweest een monopolie van wijnverkoop.

Laat ik beginnen met drie soorten van wijnverkoop te onderscheiden:

1°. in 't groot; dus bij vaten.

2°. bij tapmaat; dus per kan, halve kan, kroes, enz.

3°. in 't gelag; „aen de gelaechsluiden".

Uit de stadsrekening van 1525/26 blijkt, dat de 3e soort toenmaals geen monopolie van 't wijnhuis is geweest, want op blz. 42 (ed. Blok) komt een „Hinderick in de Keller" voor, die van 't wijnhuis wijn laat halen om die in zijn kelder, op de hoek van de Ebbingestraat te verschenken. Deze Hinderick had dus een „taverne daer men wijn tappet". Van deze tavernen is al sprake in 1485, zooals boven is gezien.

De wijnverkoop in 't groot en zelfs die bij tapmaat *kunnen* toen een monopolie van 't wijnhuis geweest zijn.

Prof. Blok verklaart in zijn Inleiding op deze oudste stadsrekeningen, dat in de jaren van deze rekeningen, die alle van de eerste helft van de 16e eeuw zijn, wijn alleen in 't wijnhuis en bier in 't Hamburger bierhuis in 't groot mochten worden verkocht.

De schrijver deelt geen gronden voor deze bewering mee; in de rekeningen zelf zijn ze m.i. niet te vinden.

De mogelijkheid van deze bewering geef ik niet alleen toe, maar heb die zelfs tot den verkoop bij tapmaat uitgebreid.

Gelijk er voor 1443 een ander raadhuis moet geweest zijn — in de netelige kwestie, waar het gestaan heeft, zal ik mij niet wagen — zoo heeft misschien het wijnhuis ook een voorganger gehad.

Van de Hanzestad Kampen is bekend, dat er in de 14e eeuw een stadswijnkelder was, ja, in het „boek van rechten" dezer stad van 1356 is te lezen, hoe deze kelder het monopolie van *de* wijntap had. Dus een monopolie, zoo ruim mogelijk en de drie soorten bovenvermeld alle omvattend.

W. von Bippen zegt in zijn werkje „Der Rathskeller zu Bremen", op blz. 25, dat de kelder tot diep in de 18e eeuw het monopolie van verkoop in 't groot van rijnwijn heeft behouden. Er waren wijnkoopers, maar die moesten al hun vaten rijnwijn toch uit den Rathskeller betrekken.

Is er in de 14e eeuw ook reeds een wijnhuis in Groningen geweest, dan is het, naar analogie van den kelder te Kampen geredeneerd, waarschijnlijk, dat het monopolie van alle wijnverkoop daaraan verbonden was; voor den verkoop in 't groot heb ik de mogelijkheid van het monopolie zelfs voor later eeuwen al toegegeven, al is het zeker, dat geen enkel, welk dan ook op dit gebied, hier zoo lang bestaan heeft als dat in den kelder te Bremen. Want uit de nog aanwezige verpachtingscondities van het wijnhuis sinds 1627 blijkt, dat er toen geen monopolie, hoe ook genaamd, was.

Dat de wijnverkoop op de drie genoemde manieren in 't wijnhuis heeft plaats gehad, hoeft hier geen nader bewijs, er staan voor en na in dit verhaal feiten genoeg, die dit staven.

Nog zij gezegd, dat uit de pachtcondities van het wijnhuis van Zwolle, d.d. 1595, blijkt, dat toen aan het wijnhuis aldaar was verbonden de opbrengst van de wijnaccijnzen, doch geen monopolie; wel had de pachter van het huis de leverantie van den wijn aan de stad zelf, maar, — staat er bij — alleen als hij „drinckbaere wijnen" verkocht, anders zou de stad zich elders voorzien en dan denzelfden accijns aan hem (immers pachter van huis en accijnzen beiden) betalen, evenals particulieren deden, die wijn opsloegen bij „vaeten, aemen, halve (aemen) ofte ancker."

Ook Deventer had zijn stadstaverne „die Steerne"; het kwam den heer archivaris van Deventer Dr. J. de Hullu voor, dat er geenerlei monopolie aan verbonden was. [1])

Resumeerende kom ik tot de volgende conclusies:

Zoo er al vroeger een ander wijnhuis is geweest, dan had dit misschien het monopolie in den ruimsten zin. Het in 1470 gebouwde kan het gehad hebben, maar had dan reeds in 1485 het monopolie van wijn te tappen in 't gelag niet meer, omdat er dan al sprake is van andere „tavernen daer men wijn tappet."

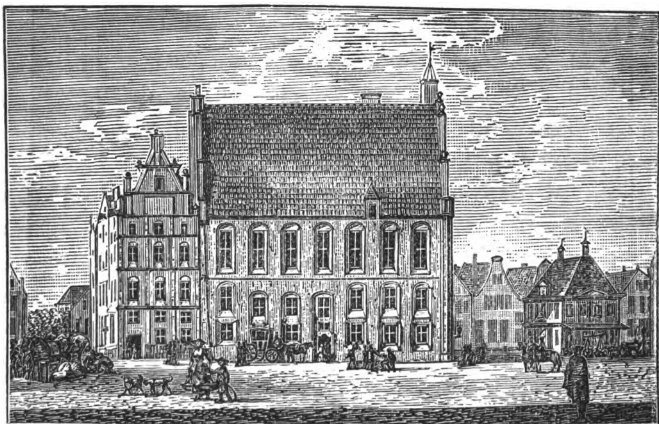
Voor den tijd na 1627 is het zeker, dat er aan het het huis geenerlei monopolie van wijnverkoop is verbonden geweest.

Mr. J. I. van Doorninck [2]) zegt over deze quaestie met betrekking tot Deventer: „Evenals elders was het wijnhuis en de wijnkelder in de onmiddellijke nabij-

1) Zoowel Dr. de Hullu vnd. als Mr. J. Nanninga Uiterdijk en Mr. L. van Hasselt, archivarissen te Kampen en Zwolle breng ik mijn vriendelijken dank voor de bereidvaardigheid, waarmee zij mij de gevraagde inlichtingen hebben verschaft.

2) Inleiding op de Cameraarsrekeningen van Deventer, blz. XXV.

heid van het stadhuis gelegen. De stad had mogelijk wel niet het monopolie van den wijnschenk, maar was toch, door het bezit van ruime kelders en van het noodige geld om een voorraad in te slaan, in vele opzigten beter in staat dezen tak van handel te drijven dan bijzondere personen." Deze opmerkingen betreffen den wijnkelder van Deventer in de 14e eeuw. In zijn boven aangehaald werk zegt von Maurer dat de stadsbier- en wijnkelders en gruithuizen dienden als „Waarenniederlagen" [1]; de gruithuizen voor mout, hoppe en granen ter bereiding van stadsbier. Een stadsgruithuis bezat Deventer.

Kan de latere herberg „de Bulderije", tegen 't wijnhuis aangebouwd, vroeger misschien stadsgruithuis of buulderij, builerij, builhuis geweest zijn? Als Waaren-

1) III, blz. 8.

niederlage, dus als verplicht wijndepôt voor ieder wijnkooper heb ik het Groninger stadswijnhuis niet genoemd gevonden.

Von Bippen verklaart l.l., dat het monopolie van den Ratskeller te Bremen hoe langer zoo meer ingekort is en er eindelijk slechts overgebleven is de verplichting van de wijnkoopers om in den keller hun wijnen te „lagern.".

Over het beroep van de wijnkoopers, van de bier- en wijntappers en herbergiers een enkel woord.

De wijntappers worden in een additie van 1485 (Juni 9) op het stadboek (uitgave de Rhoer, blz. 208) genoemd onder de neringdoenden, die niet tot een gilde behoorden.

In de verhuringsconditien van 't wijnhuis, van 1627 en later, wordt gesproken van wijntappers en daarnaast van wijnheeren en later, in dezelfde beteekenis, van wijnhandelaren.

Bij de behandeling van de wijnaccijnzen zal men zien, dat het verschil tusschen deze bedrijven hierin bestond, dat een wijntapper bij kleine hoeveelheid, dus bij tapmaat, een wijnhandelaar in 't groot wijn verhandelde.

De wijnhuispachter was geen lid van het herbergiersgild, volgens art. 6 van de conditien van 1639. Volgens de herbergiersgilderol van 1631 — er heeft een oudere bestaan, maar die is niet meer aanwezig — behoorden tot het gild zoowel bier- als wijntappers. Hoorden de wijnhandelaars er ook toe? Ik moet het antwoord hierop schuldig blijven.

Wat dit gilde betreft, de herbergiersgilderol van 1661 bepaalde, dat elk tapper, behalve zijn verplichting om lid van dit gild te worden of zoo het heette „het gild te winnen", ook nog vergunning moest hebben van den Raad om „herberge ofte tappe" te houden. Tegen „smokkelkroegen" zijn verschillende placcaten uitgevaardigd.

In een stadsresolutie van 10 December 1728 is sprake van „*de* 3 geoctroyeerde coffischenkers", (de koffie moet in 1706 voor 't eerst in ons land gedronken zijn), die 100 car. gl. admissiegeld en voorts alle jaren 10 car. gl. moesten betalen en dan ook wijn konden schenken; omdat in alle wijnherbergen aan de markt ook koffie werd geschonken.

Niet-leden van het tappers- of herbergiersgild, buiten de Heerepoort wonende, mochten [1]) bij de aldaar gehouden wordende paardenmarkten drank verkoopen.

Eindelijk zegt een placcaat van 23 Januari 1792, dat voor het houden van „wrongelhuizen" buiten de poorten het lidmaatschap van 't gild geen vereischte is.

Op verzoek van het zelfde herbergiers- of tappers gild verbood de Raad (23 Jan. 1792), dat wie geen lid was van het gild, wijn en jenever verkocht. In de gilderol van 1661 was denzulken verkoop van bier álleen verboden, omdat bier toen „de gebruikelijke drank van dit land" was. Maar sinds waren wijn en jenever meer gedivulgeerd en was dus deze aanvulling van het verbod wel noodzakelijk geworden.

Wanneer ik nu nog noem de „alsemwin" die het

1) Aldus een resolutie van 5 Febr. 1778.

gezantschap van Ommelanders te Leeuwarden in 1664 „voor de maeltit" [1]) dronk, durf ik het overzicht van de dranken en van de categorieen drankverkoopers eindigen.

Toch moet de wijn en zijn beteekenis in het vroeger leven, speciaal ten wijnhuize, nog verder worden besproken. Daarna hoop ik geleidelijk af te handelen deze beschouwing van het instituut als gelegenheid tot verversching.

Welke soort dan ook, roode of witte, Fransche of Rijnsche of Boergoensche, wijn is er gedronken door de regeerders („*de heeren*") niet alleen, maar door alle stadsambtenaren, zoolang het wijnhuis stond. En langer nog. Die wijn was een deel van, ja heel vroeger misschien het geheele tractement van den regeerder. „Dat de regering" — zegt Wichers [2]) — oudtijds een last was, betogen de poenale wetten tegen hun, die het weigerden. [3]) En de voordelen, daaraan verbonden, bestonden hier in het ontfangen van enige lodene penningen, met het stadswapen gemerkt, welke alleen eene waardij hadden, om er zekere maaten wijn (quaerten) in het Stads-Wijnhuis voor te drinken. De Waard gaf deze loodjes in betaling zijner wijnhuispagt aan de Stads Rentemeester, opdat die weder voor presentiepenningen dienden. Deze loden, ook in de samenleving uitgegeven wordende, wierden afgeschaft bij Raadsresolutie van den 9 May 1609." Of het

1) Gron. Volksalm. 1893, blz. 83.
2) Tractaat van Reductie I, blz. 169.
3) Zie deze poenale wetten in 't Stadboek van Groningen, ed. de Rhoer, Lib. I, 2 en additie IX, 52.

regeeren nog als een last beschouwd werd, sinds het wijnhuis gebouwd was? In rumoerige tijden is het mogelijk; maar de regeeringsleden hoorden tot de aristocratie; zou deze lust niet grooter dan de last van 't ambt zijn geweest?

Wie in regeering zaten, kregen dus looden presentiepenningen, wijnloodjes, die in 't wijnhuis verteerd konden worden. Behalve op den wijn, die tegen inwisseling van de loodjes te krijgen was, hadden de heeren nog recht op een hoeveelheid wijn, als deel van het tractement, die ze op verschillende feestdagen van den kastelein van 't wijnhuis konden afhalen.

En dezen tractementswijn („vrije" of „goede" wijn genoemd) kregen alle ambtenaren; van de burgemeesters tot den beul en zijn knechten toe. Er waren heele lijsten aangelegd van personen, die recht op wijn hadden, lijsten, die steeds uitvoeriger werden; vroeger stonden de pastoors, later de predikanten er op; ook sinds 1660 krachtens raadsresolutie van 19 April de buiten moeders (= voogdessen) van de weeshuizen. Vereeringen in wijn komen ten allen tijde voor; b.v. de predikant Martinus kreeg een okshoofd wijn voor de eerste preek, door hem in de Nieuwe kerk alhier gehouden.

Voorname bezoekers van de stad, ook wel als zij voor zuiver private belangen hier waren, genoten op het wijnhuis onthaal of hun werd uit zijn kelders een toelast of andere quantiteit wijn toegezonden. Zoo was in 1522 de hertog van Gelre, toenmaals de heer van deze streek, in Groningen; den 8en dag van zijn bezoek „hadden hem de borgemesters upt wijnhuesz

to gaste, schenckende hem einen groten credentz", [1]) m. a. w. een pokel eerewijn. In de stadsrekening van 1535/36 staan 40 Emder guldens geboekt voor wijn op 't wijnhuis gedronken bij den ontvangst van den stadhouder George Schenk en elders op 't zelfde jaar vindt men een som voor wijn, door de schutters van Leeuwarden „upt wijnhues gedrunken, daermede de Raedt se vereerde".

Allerlei werkzaamheden werden besloten met een glas wijn op stadskosten. Onder de uitgaven in de rekening van 1526/27 zijn posten geboekt, als deze: „aan den wijnhuispachter Heyno Matyessen betaald wegens door den scherprechter gehaalde wijn, „als he den ghevanghen de biecht hoerde ende justicie dede" en elders staat voor den beul genoteerd: „wijn voor 't oor aan de kaak afgesneden".

In die van 1548 is te zien hoeveel wijn is gehaald door den bewaarder en kostgever van een gevangene, dien hij in zijn kelder had gehad, hoeveel door den pastoor voor ambtsverrichtingen en bedieningen jegens denzelfden gevangene. En ook de arme patiënt zelf kreeg — 't is al gezegd — twee „quaerten romenye".

Twee heeren, die als gecommitteerden hadden geconfereerd in 't wijnhuis over de aanstelling van een nieuwen artilleriemeester, hadden aan wijn drie Arnhemsche guldens „up dat ghelach gesettet."

Ik kom terug op de wijnloodjes. In 1609 zijn ze afgeschaft, omdat ze vervalscht werden en als gangbare munt zelfs buiten 't wijnhuis, tegen hun bestem-

1) Rengers van ten Post, Werken I. blz. 231.

ming, in circulatie kwamen. Na 1609 kregen de regeerders als vergoeding voor 't gemis van den loodjeswijn, opslag in tractement, terwijl hun recht op het halen van wijn, hun ook vroeger naast den loodjeswijn reeds toekomende, gehandhaafd bleef. [1])

Van deze wijnloodjes (presentiepenningen) worden verscheiden exemplaren in het Museum van Oudheden bewaard.

Het afhalen van al die tractementswijnen bracht natuurlijk zijn drukte mee op het wijnhuis, maar niet minder bedrijvigheid veroorzaakten de dagelijksche bezoeken van de regeerders van Groningen. Zij vervulden de functies van een hedendaagsch raadslid, wethouder, rechter, notaris en statenlid tegelijk en daarvoor moest een burgemeester of raadsheer dagelijks op 't raadhuis en dus ook op 't wijnhuis wezen. En ook de lagere regeerders, de gezworenen b.v., ofschoon het minder druk hebbende, zullen desniettemin tot verpoozing de inrichting bezocht hebben. Want societeiten en koffiehuizen met biljarten mogen een uitvinding van de 18e eeuw zijn, dit neemt niet weg, dat het bij elkaar zitten in herbergen al een heel oude gewoonte is. En ook hier: soort zocht soort. In zijn wandelingen door het oude Groningen, noemt Mr. J. A. Feith [2]) herbergen waar landdagscomparanten, naar de partijen of ligues in de vergadering verdeeld, herbergen waar studenten en herbergen waar gildebroeders plachten samen te komen. Van de oprichting af was

1) Zie uitvoeriger over deze loodjes en «vrije» of «goede» wijnen Acker Stratingh in Bijdragen voor Gesch. en Oudheidkunde enz. deel III, blz. 44 seq.

2) Gron. Volksalmanak 1894, blz. 5.

het wijnhuis plaats van dagelijksche bijeenkomst voor regeeringspersonen, zooals uit al het voorgaande voldoende vaststaat.

Het wijnhuis was ook de plaats waar buitengewone feestelijke bijeenkomsten werden gehouden, als hoedanige al enkele zijn genoemd bij de vermelding van eenig hoog bezoek, enz.

Al van ouds was St. Peter, 22 Februari, een feestdag in regeeringskringen. Op dien dag begon het nieuwe politieke jaar, trad de helft van den zittenden raad af, eveneens van de gezworen meente (het kiescollege) en kwamen de nieuwe helften in functie. Eveneens had er wisseling plaats in de provinciale en generaliteitsambten.

In de oudste stadsrekening (1526/27) vindt men omtrent zulk een feest al gemeld:

„Up avent Cathedra Petri" (d.i. dus daags vóór Sint Peter, en dus op 21 Februari) „synt by den Borghemesteren ende Raedt samenliken ghedrunken de 2 kannen leckedrankes [1]) tho een colacie, als de olde Raedt uetgheet ende den nuen Raedt weder anstet".

Als deze twee kan de geheele vertering van 't feest geweest is — den volgenden dag kan er meer verteerd zijn — dan stak deze soberheid af bij de overdaad van de z.g. keurfeesten uit later tijd. Voor de 18e eeuw, toen deze overdaad het grootst was, zal ik citeeren de beschrijvingen van deze feesten, gegeven door mannen, die, zoo door het ambt, dat zij

1) »Leckedrank« is gefiltreerde wijn.

bekleed hebben, als door den tijd waarin zij leefden, als vertrouwbare getuigen kunnen gelden:

De eerste, Mr. Tammo Adriaan ten Berge [1]) zegt er van:

„Vóordat de loting en keur geschiedde" (er werden n.l. uit de 24 gezworenen door boontrekking 5 kiezers of keurheeren uitgeloot, die de keus deden, zoo bij de halve vernieuwing van eigen college als bij die van den raad) „hadden er soms vele kuiperijen plaats, en zij, die het meeste gezag in den Raad hadden of zochten te krijgen, hadden ook onder de gezworenen dezulken, die hunne partij waren toegedaan.

Eenen geruimen tijd vóor den dag der verkiezing, hielden sommige leden van den Raad en de gezworenen, die tot hunne partij behoorden, vlijtige bijeenkomsten in het Stadswijnhuis. Zij, die het aanzienlijk ambt van Raadsheer of gezworene trachtten te bekomen, deden zich als candidaten daartoe op. In die bijeenkomsten richtte men drinkgelagen aan, men hield groote maaltijden; ja, een ieder, die tot de partij behoorde, begaf zich gedurende den loop van dien dag, als hij er lust toe had, naar het wijnhuis, nuttigde datgene waarin hij smaak vond; men betaalde niet: alles werd door den houder van het wijnhuis aangeteekend.

Wanneer dan de keus der leden van den Raad of van die der Taalmannen en gezworene Meente geschied was, dan betaalden de nieuw gekozene Raadsheeren of Gezworenen al de kosten, welke door hunne begun-

1) Onkosten bepalende wetten. Werken P. E. J. P. VI, blz. 207.

stigers en door dezulken, die, meer om vrij te kunnen teeren, dan wel uit eigenlijke partijzucht, zich van tijd tot tijd ter bestemde plaatse, in het wijnhuis hadden laten vinden, waren gemaakt."

De schrijvers van den „Tegenwoordige Staat" (II. 107 seq.) zeggen: „Partijzugt en belang bragten de zaake eerlang daartoe, dat twee, drie ofte meer elk een streng hadden onder de Gezwoorens, waardoor men vooraf al zeker konde zeggen: dat, vielen drie der boonen in handen van geenen, deezen een lid des Raads of der Meente wierd."

Na nog eenige mededeelingen, die overeenkomen met wat uit ten Berge's verhandeling is aangehaald, vermelden de schrijvers, dat voor een raadsheer die onkosten wel tot tien- of twaalfduizend gulden konden beloopen.

Reeds in 1697 (19 Januari) namen Burgemeesteren en Raad een resolutie tot beperking van deze uitgaven. Toen werd besloten, dat de verkozene moest betalen alleen wat door den Raad daags vóor de bestelling (verkiezing) werd verteerd. En dat, wat betreft de verteringen in 't wijnhuis gemaakt vóor dien tijd, gedurende de sollicitatien en recommandatien, ieder sollicitant zijn eigen offertes moest betalen en derhalve niet al de verteringen onder éen hoofd gebracht mochten worden om ten slotte door den verkozene alleen betaald te worden.

Ook werd verboden eetwaren in rekening te brengen. Aan deze voorschriften is op den duur niet de hand gehouden, daarvoor wijs ik op de aangehaalde plaatsen uit ten Berge en den Teg. Staat en op wat ik straks

hieromtrent nog hoop mee te deelen. De aloude bepaling, dat de kastelein van 't wijnhuis maar tot 50 kar. gl. mocht borgen, was natuurlijk al lang vergeten.

Over de verkiezingsuitspattingen geeft een resolutie van 21 Februari 1743 nieuws — het is een secreete resolutie; de heeren namen de voorzorg hun schande in het geheim protocol te boeken.

Er werd, blijkens die resolutie, een breukmaaltijd gehouden (dus waarschijnlijk een maaltijd van de opbrengst der onderlinge boeten). Buiten de publieke keurmaaltijden mocht er gedurende den tijd van vertering niet ander geeischt worden als „fransche en roode wijnen en geen moezel, rijnse of andere wijnen." (Het is de 18e eeuw: de tijd, dat de witte wijnen de gewoonlijk gebruikte waren, is voorbij).

Behalve de verteringen, die zoo dagelijks weg in zulke spannende tijden gemaakt werden, kwamen nog die van den keurdag zelf. Dan was er een maaltijd en hiervan mochten de onkosten, volgens deze zelfde resolutie, slechts 15 gulden per persoon bedragen, muziekanten en bedienden inbegrepen. Vrinden en bekenden van den „nieuwsgekozene" mochten niet worden verzocht noch getracteerd in 't wijnhuis. Het aantal personen aan tafel was, ook zonder „vrinden", al groot. Let wel, deze resolutie beperkt de uitgaven!

Mr. T. P. Tresling [1]) deelt een rekening mee van den kastelein van 't wijnhuis aan twee heeren, die verkozen waren in 1746.

Het opschrift van de rekening luidt: „De Heeren

1) Groninger Volksalmanak van 1843, blz. 205.

Gezworens H. en B. debent aan J. Koen" (moet zijn: „Kuen"). De eerste post bedraagt 2921 gulden en 6 stuiver „wegens verteringen met het sollicitatiegelt" en dat „volgens inleveringen der Heeren Taalmannen." De Taalmannen waren, krachtens dezelfde resolutie van 1743 met de regeling dezer maaltijden en onkosten belast.

Het is nu — dit zij dadelijk gezegd en zal straks blijken — weer de gewoonte om al de onkosten ten laste van den verkozene te doen komen. Deze post van ruim *f* 2900 bevat al wat aan wijn (*roode* wijn, krachtens meergemelde resolutie) gedurende eenige weken is gedronken en dan nog het sollicitatie- of recognitiegeld voor de betrekking.

De volgende post, gedateerd als de vorige, 15 Februari 1746, luidt: „Door de Heeren Taalmannen en Gezworen Meente 's morgens op de keurdag met de Heeren van de Raadt verteert in Coffy, Tabak, Confituiren . . . . *f* 26.12."

Uit de vermelding van den 15en als de keurdag, dus als de dag waarop de 2 heeren verkozen zijn, naast de herkozen leden, blijkt, dat het hier een verkiezing van 2 gezworens en niet van 2 raadsheeren is geweest. Want al sinds de dagen van het stadboek was 8 Februari de dag van de raadskeur. De gezworenskeur viel op den 15en. Een week later, op 22 Februari (Sint Petri) traden de nieuwe helften van de regeeringscolleges in functie.

Nog staat op 15 Februari geboekt:

„Dezelfde Heeren op de keurdag verteert in een

maaltijt door 40 Heeren, bedongen ieder Heer voor 15 gl. dus te zamen . *f* 600.—.

Dito lopende verteringen en aan de Borgerwagt. . . . . - 51.6."

Zulk keurmaaltijden kwamen niet ten laste van al de gekozenen, maar alleen van diegenen onder hen, die voor 't eerst gekozen waren, in casu voor de Heeren H. en B. Op deze maaltijden mochten naast de „franse en roode" ook wel „moesel, rijnse en andere wijnen", geschonken worden.

De rekening vervolgt:

„16 Februari. Op de resumptie van de keurdag door Heeren Taalmans en Gezworens verteert . . . . *f* 25.14."

17 Februari. Door de Gezworens H. en B. en verscheiden Heeren Gezworens in het glazen kamertje en andere camers verteert in wijnen, tabak en zalm . . - 23.15.

18 Februari. Door de Heeren Borgem^r. en Raedt, alsmede de Heeren Taalmannen en Gezworens, verteert in een maaltijd, in wijnen, tabak en maaltijd, bedongen ider Heer 15 gl. dus voor 63 Heeren te zamen" . . . . - 945.

(Dus nog eens een maaltijd, zeker omdat er 2 nieuwgekozenen waren.)

„19 Februari. Op de resumptie van de grote maaltijd door Heeren Taalm. en Gezworens verteerd op 't zaal en Drostencamer in wijnen, tabak en oesters - 64.15."

Te zamen bedraagt dit alles . . . . *f* 4658 . 8 st.

Resumptie is in deze rekening een deftig woord voor het napretje van eenige vermoeide heeren, daags na het diner.

De rekening is opgemaakt overeenkomstig de bezuinigingsvoorschriften van de geheime resolutie van 1743, dat is duidelijk te zien.

Mr. Tresling meent, dat deze rekening voor twee raadsheeren was. Wegens den datum van verkiezing heb ik al geconcludeerd, dat het twee gezworens waren. Ook worden de heeren in quaestie H. en B. door den kastelein betiteld als gezworens op de rekening, die ze na hun verkiezing gekregen hebben. Waren ze tot raadsheeren gekozen, dan zou een kastelein van het Heeren-wijnhuis zich niet zoo tegen de titulatuur vergrepen hebben in een tijd toen op titel en vooraanzitting zoo gelet werd. Bovendien de lijsten van regeeringsleden wijzen voor 1746 als nieuwgekozen gezworens aan de heeren Willem Albert Hoeth en Michiel van Bolhuis. Dit klopt met de initialen H. en B. Twee gezworens hebben dus, om hun ambt te krijgen, in 1746 elk ruim *f* 2300 onkosten gehad.

Een rekening voor 2 raadsheeren zou veel hooger moeten zijn: de schrijvers van den Teg. Staat spraken van tien à twaalf duizend gulden.

Na de bezuiniging van 1743 kan dit totaal misschien minder geworden zijn. Onder de onkosten van de heeren H. en B. zijn nog niet begrepen de verteringen aan hun woonhuizen. (Cf. placcaten van 1684, 12 Febr. en van 28 Febr. 1707.)

In hetzelfde jaar 1746 verscheen een gedicht,

getiteld „het Keurfeest", waarin de dichter, P. Huisinga Bakker zijn verontwaardiging toonde over de zwelgerijen bij zulke feesten, misschien wel onder den verschen indruk van het pas ter eere van Hoeth en van Bolhuis gevierde.

Dus spreekt de dichter:

„Wat is voor 't oog van elk dit huis[1]) door al zijn zaalen
Verhelderd en verlicht, van boven tot beneên,
En de uitvloed van dien glans schijnt over 't markt-
[veld heen;
Ik hoor een' vreugdegalm bij 't klinken der bokaalen:
Geen wonder! dit gejuig, dit licht voorspelt de zinnen
Iets groots, hier wordt de lust ten last van 't lot geboet;
Hier rekent men den prijs dien 't Raadsampt gelden moet;
Men stapt langs zulken weg het agtbaar Raadhuis binnen.
Hier loopt door keel en maag een zee van dierbre wijnen,
Geheele ladingen van oesters zwelgt men in.

. . . .

Dit feest is aan éen dag, éen avond niet gebonden:
Veel weeken duurt de vreugd' en stapelt nagt op nagt.

. . . .

Hoe schreeuwt uw overdaad ten hemel; dag op dag
Met spijze en wijn vernieuwd, meer dan de maag vermag;
Wen Sprokkelmaand den dag der Raadkeure an koomt
[voeren:
De schreeuw van 't arme volk, verhongerd en vergeeten,
Die in deez' naaren tijd langs straat en wegen klinkt,
Schampt uw gehoor voorbij, daar gij uw deugd verdrinkt,
Barmhartigheid begraaft in wijn en dartele beeten.

. . . .

1) D. i. het wijnhuis.

Moet dan 't Raadsheerlijk ampt tot eene waarde stijgen
Van veele duizenden? Zoo is 't den Rijken veil;
Zoo strekt alleen het geld staatzuchtigen tot heil,
En wijsheid zonder geld kan nooit dat lot verkrijgen.

. . . .

Men schelt op Vrankrijk staag, onzinnig en verbolgen,
Alsof zijn vrindschap ons meer schaê dan voordeel deê;
Maar als ik u bezie, mij dunkt, gij wenscht zijn vreê,
Op dat uw stadig de oogst van zijnen wijn moog' volgen."

Aan deze excessen werd door Willem IV bij het reglement reformatoir in 1749 een eind gemaakt, „artikel 3" verbood „de verteringen bij sollicitatie". Sinds hoort men er niet meer van.

Een ander verkeerd gebruik van dezen aard was al den 23 Februari 1630 afgeschaft, dat n.l. „de nije burgers, die in den eed zijn gebragt" (= die pas het burgerrecht van de stad hadden gekregen) „banquetteerden en dronken op 't raadhuis in presentie van deurwaarders en ander volk". Dit gebruik werd aldus gewijzigd, dat voortaan de praes. burgem^r^. met zijn assessoren (drie raadsheeren) „de nije burgers 't geluk toedrinken op 't raadhuis" en wat er van de alsdan verteerd wordende zes „quaerten" wijn overblijft, is voor de „deurwaarders en de dieners" en meer mag er niet verteerd of gegeven worden wegens „dusdanigen actus". Deze verteringen werden natuurlijk uit 't wijnhuis gerequireerd.

In het rumoerige jaar 1747 was er ook rumoer in en om het wijnhuis. Ik geef hieromtrent een paar

citaten uit het in dien tijd verschenen „Echt Verhaal van de Onlusten", enz.

„Het gemeen liep in een ontallijke menigte naar het wijnhuis, daar de Regenten vergadert waren, en de handen vol steenen hebbende, riepen zij: „Wij willen den Prins tot Erfstadhouder hebben".

De Heeren werden bang, draaiden de lichten uit en vertrokken heimelijk.

Op een avond in 1747 kwamen vijf of zes schippers in de voorzaal van het wijnhuis, „daar doorgaands verscheidene Heeren van den Raad al vroeg tijd bij den anderen komen. Deeze schippers binnen koomende, namen plaats, en aan de schel trekkende, eischten zij eenige flesschen wijn, en zonder dat men hen na de reden van die vrijmoedigheid vraagde, presenteerde men hen een pijp tabak", en zij rookten en dronken, maar gingen kalm weg. (Blz. 27.)

Dat deze schippers ongestraft dergelijke vrijpostigheden durfden uitvoeren in het voor 't volk ontoegankelijk deftig societeitslocaal in de voorzaal van het wijnhuis, als onder de oogen van de machthebbers, die in eer en aanzien waren gezeten, bewijst, dat er wat ongewoons in de lucht hing.

Den 1[en] September 1747, op de verjaring van Willem IV, hielden Taalmannen en Gezworen Meente des avonds op het Stadswijnhuis „een prachtig soupée", waar men „de gezondheden" van Oranje dronk, ook was er „keurlijke muziek", men hoorde „het uitgalmen van hoezees", en het schieten uit kanonnetjes vóor 't wijnhuis. Op dezen maaltijd was aanwezig de oudste

Taalman, de heer Reichle, van omstreeks 90 jaren oud, doch „in kracht van lichaam en geest veele jonge persoonen te boven gaande." (Blz. 7).

Drie personen, die wegens plunderingen gegeeseld en de stad uitgebannen waren, werden openlijk gerehabiliteerd door de stadsregeering, daarna werd hun in 't wijnhuis de hand gegeven door de heeren van den Raad, die hen „op een zoopje getracteert hebben in de voorzaal". (Blz. 125.)

Met deftige, maar vermoedelijk ook vrij zure gezichten zal den heeren deze pijnlijke besogne zijn afgegaan.

Opgewekter tooneel bood zeker de studenten-„*senerade*" in hetzelfde jaar. „Ontzachlijk en deftig was het, wanneer die Heeren, na het doormarcheeren van de voornaamste straaten en markten, op het Plein van de Markt voor het Stadswijnhuis" (Cf. hierboven: „de koornpleyne"), „zich in drie gelederen schaarden en aldaar geplaatst zijnde, wierd wakker door de stadsmuzikanten op Waldhoorens en Trompetten het airtje van Wilhelmus etc. geblazen: deeze wierden ook telkens door het slaan van de Burgers-Tamboers, tegen hen overstaande, onder het zwaaien van 't vaendel beantwoordt." Het studentenvaandel van 1672 ontbrak niet; ook waren allen „met Oranjesjerpen omhangen, tot groot genoegen der braave ingezetenen."

„Geduurende dit fraaie Schouwtooneel zaten de Heeren van den Raad in de voorzaal van 't Heerenwijnhuis met opene vensters, vanwaar die Heeren de Heeren Studenten met een glaasje wijn 't welzijn toedronken in presentie van derzelver Officieren." [1])

1) Officieren, speciaal hiervoor benoemd; tegenwoordig heeten die Orde-commissarissen.

Later op den avond zijn de studenten „op de groote zaal van 't wijnhuis, alwaar Taalmannen en Gezwoorene Gemeente, 's jaarlijks tegen de keurtijd bij elkanderen komen, op een glas wijn getracteerd en prachtig onthaald."

Als gevolg van deze tractatie kwamen nog twee heeren denzelfden avond in duel. (Blz. 156/157).

Het tot hiertoe bijgebrachte heeft, dunkt mij, voldoende aangetoond, dat de heeren wil van hun wijnhuis hadden, dat het gebouw zijn naam verdiende en dat het verkeer aldaar voor veel regenten misschien de aangenaamste kant van 't ambt was.

Thans dient een ander punt te worden besproken en wel het verband tusschen het wijnhuis en de wijnaccijnzen.

Belastingen werden in vroeger tijd veelal verpacht. Het recht tot inning van de wijnaccijnzen werd nu eens afzonderlijk verpacht, dan weer als verknocht aan het kasteleinschap van het wijnhuis.

In de oudste stadsrekeningen komen accijnzen op wijn en op Hamburger bier voor.

In die van 1526/27 staat op blz. 41 i. f. en 42 (uitgave Blok) een post, waaruit ik concludeer, dat toenmaals de wijnhuispachter wel den wijnaccijns beurde, maar niet voor zich zelf, als pachter, maar als gevolmachtigde, als gaarder, en dat hij 't geld afdroeg aan den stads-rentmeester.

En die Hendrick, bewoner van een „keller up Ebbinghestratehorne" en anderen die daar genoemd worden, betalen den accijns op 't wijnhuis en halen

den wijn misschien ook van daar. (Waaruit wel opgemaakt kan worden, dat de kastelein tevens wijn in 't groot verkocht maar waaruit niet 't bekende monopolie is af te leiden). De rekening van 1535/36 (blz. 121 ed. Blok) wijst aan dat de bieraccijns afzonderlijk verpacht is voor 2600 Emder guldens aan twee personen en de wijnaccijns, te zamen met het wijnhuis, voor 1000 Emder guldens. Men ziet, hoe veel meer bier dan wijn er toen gedronken werd, dat zelfs met de toevoeging van het kasteleinschap van 't wijnhuis aan den wijnaccijns het verschil tusschen de opbrengsten van de twee soorten zoo groot is.

Na Tönnys Maes krijgt Berent Timmermans de combinatie voor 40 Emder guldens meer (blz. 122).

In 1548 was pachter van den wijnaccijns zonder 't kasteleinschap Mychiel Eeldes, des jaars voor 1100 rijders. (Rek. ed. Blok, blz. 343.) De nieuwe verpachting in dit jaar kwam op 1350 rijders jaarlijks; deze verpachting geschiedde met trekgeld en bij brandende kaars (Rek. ut supra 382/383).

De bieraccijns werd in later tijd betaald op de Stadspondkamer.

Alleen gezworen tonnedragers mochten bier van de brouwers naar de tappers brengen. [1])

Tot in 1721 is het kasteleinschap van het wijnhuis nu eens met, dan weer zonder de wijn- en brandewijnaccijnzen verhuurd.

Men kan zeggen, dat de pachtsom van het wijnhuis in de 17e eeuw ruim 1000 car. guldens opbracht en

1) Stadsdoc. in Rec. I A, 995.

de wijn- en brandewijnaccijns 10000 car. guldens.

Na 1721 stijgt de opbrengst van deze accijnzen tot ± 15000 car. gl. en de wijnhuispacht tot ± 1250 car. gl.

Na 1753 daalt de wijnhuispacht plotseling van 1350 op 600 gulden, nog eenige jaren later tot 350 en blijft tot de slooping van 't huis op ± *f*. 425 schommelen.

Bij de behandeling van het kasteleinschap kom ik straks op deze cijfers terug.

De verhuringscondities omschrijven de wijze van accijnsheffing niet zeer duidelijk. Begrijpelijker wordt deze omschrijving als men de verschillende conditiën naast elkaar legt, maar ofschoon ik dat gedaan heb, is het niet onmogelijk, dat het hiernavolgend verslag toch nog op enkele punten onjuist is.

Onderscheid moet gemaakt worden tusschen accijns, betaald voor inslag en voor uitslag van wijn. Inslag is het ontvangen van wijn - uit een schip in den regel -; uitslag is het vervoeren van den wijn, die men al uit het schip in zijn huis had ingeslagen.

Kwam er een schip met een lading wijn voor de stad, dan moest binnen zekeren termijn opgave van qualiteit en quantiteit van de lading gedaan worden bij den pachter van de accijnzen, dus in den regel bij den kastelein van 't wijnhuis, die dan een „cedul" (geleibiljet) afgaf. Vóór dien tijd mocht men den wijn niet „aankomen, openen of roeren". Het lossen moest beginnen op een aangekondigd uur en in eens, zonder ophouden, worden voortgezet, ten einde toe. Dan

moest de inslag betaald worden en wel voor Spaansche en Rinsche wijnen en brandewijn per aam 15 stuivers, (een aam is een vat, houdende 4 ankers), voor Fransche wijn per oxhoofd slechts 9 stuivers en 3 plakken, (een oxhoofd houdt 6 ankers.) Er mochten geen vaten ontscheept worden van minder dan een anker „of een vierendeel aems" inhoud. Reisde een schipper, die met wijn voor de stad lag, door, zonder dat hij hier loste, dan moest hij toch inslag betalen. (Na 1658 is deze bepaling wat milder gemaakt.)

Een „wijnheer wijn uitlatende", d. w. z. een „wijnhandelaar" (want zoo staat er op de overeenstemmende plaats in latere condities) die wijn uitlaat, dus uitslaat, betaalt voor uitslag een dergelijke som als verschuldigd was voor den inslag. Ook bij den uitslag moest elk vat minstens een anker inhoud hebben, de brandewijnvaten konden half zoo groot zijn. Verder was ook voor het uitslaan een geleibiljet of „cedul" noodig.

Dit alles heeft betrekking op den verkoop van wijn in 't groot, door wijnhandelaren (wijnheeren) beoefend.

De regeling van accijnsheffing bij den verkoop in 't klein was anders. Deze verkoop omvat 1° die bij tapmaat, bij kroezen, kannen, enz. en 2° de wijnverkoop in herbergen, dus in 't gelag „aen de gelaechsluyden".

De accijns bedroeg hier „de zeste quaerte over alle wijnen ende gedistilleerde wateren, dewelcke alhijr worden geconsumeert ende verdaen in publijcque herbergen oft bij tapmate".

Van den wijn, die op één van deze twee wijzen in 't klein zou verkocht worden, moest door de tappers betaald worden per aam:

voor „Spansche ende diergelycke" . 13 gl. 10 st.
voor „Rynsche („rinsche")" . . . 7 gl. 10 st.
voor witte en roode Fransche wijnen 7 gl. 10 st.
voor brandewijn en gedistilleerde waters 10 gl. 10 st.

Deze sommen zijn wel eens veranderd; van de fransche wijnen werd in 't begin van de 17^e eeuw lager accijns geheven en toen was er ook nog geen specificatie tusschen witte en roode fransche wijnen.

Dit pleit voor de opvatting van Mr. Feith, dat de witte fransche wijnen vroeger de meest gebruikelijke waren; bovendien herinner ik hierbij aan de zoo juist genoemde bepalingen over den inslag- en uitslagaccijns, die van de Fransche wijnen veel lager was dan van de andere soorten.

Particulieren die wijn lieten komen, betaalden inslagaccijns en als zij hun wijn weer overdeden aan anderen ook uitslagaccijns.

In de condities van 1658 is voor 't eerst sprake van grossiers. Daar wordt deze definitie gegeven: „Een grossier sal verstaen worden te wesen, dewelke bij groote quantiteit wijnen inslaet, ende niet minder uytlatet ofte settet, als t' elckens een oxhooft."

Sinds 1639 worden bepalingen aangetroffen omtrent de accijnsheffing van de wijnen, die door de branders werden ingeslagen ter verstoking tot brandewijn of ter distillatie van allerlei wateren.

Voor contrôle had de accijnspachter het recht om te „royen, pegelen (peilen) ende proeven."

De opbrengst van de boeten op de overtredingen gesteld, werd gedeeld tusschen de stad en den pachter.

Het was den pachter verboden om met de accijnsplichtigen over de betaling te composeeren. Natuurlijk tot voorkoming van ongeoorloofde bevoorrechtingen.

Publieke verkoopingen, verpachtingen, verhuringen in het wijnhuis gehouden en meer in 't bijzonder de keerskoopen eischen nu bespreking.

In het wijnhuis werden stadsbezittingen verkocht en verhuurd. De magistraten daarmee belast, genoten een verversching. De rekening van 1548 noteert 15 Arnhemsche guldens aan den kastelein betaald, „als de up den wijnhuse verdronken sijnt, do de waghe verhurt wordt." De gewone vrijwillige verkoopingen en verhuringen van vast goed werden vroeger, evenals nu, in een of andere herberg gehouden; de stad gedoogde in 't wijnhuis alleen die van stadsbezittingen; anders zou allicht deloyale concurrentie aan de leden van 't tappersgild worden aangedaan.

Maar de executoriale verkoopingen, de keerskoopen van vast goed zoo in de stad als in de stadsonderhoorigheden, Oldambt enz. gelegen, hadden in 't wijnhuis plaats. Bij dergelijke gelegenheden werden de localen met minder welriekenden tabakswalm, dan uit de pijpen der regenten opsteeg, vervuld. Zeer waarschijnlijk was er een aparte keerskoopkamer; ik wil aannemen, dat de meergemelde voorzaal in deze ongemoeid bleef.

Een heer burgemeester met drie raadsheeren-assessoren namen plaats achter een tafel, waarop een brandend eindje kaars stond. Het perceel werd opge-

hangen; men kon bieden zoolang de kaars brandde, na 't uitgaan van de kaars kon geen geldig bod meer gedaan worden.

De woorden van een procesverbaal van keerskoop omschrijven den actus aldus: „daer nha upt wijnhuis bij den keerse laten utslaen; doe nu de keerse was opgestoken, is gekomen N. N. unde heeft voor de voorsz. behuisinge geboden tho geven 3000 car. gl. unde niemant hefft meerder geboden tho geven, waerop de kerse is uth gegaen."

Twee veilingen hadden plaats; de tweede of „andermaelige opslach ende sessie over de keerskoopingen" binnen 8 of 10 dagen na de eerste. De kastelein moest bij de keerskooping voor vuur, licht, pennen en inkt zorgen, blijkens ordonnantie van 15 Februari 1658.

De kosten, op den verkoop vallende, waren voor den kooper. Deze kosten waren langzamerhand hoog opgedreven, zoodat bij dezelfde ordonnantie de keerskoopmaaltijden werden afgeschaft en er in plaats van vier, drie heeren over den verkoop zouden zitten en „zes quaerten rijnse wijn" voor „ieder keerse, hetzij stads of Oldambster goet, zullen mogen profiteren".

In een stadsordonnantie van 1656 (20 Febr.) wordt gesproken van „de wijnkoopslasten bij gerechtelijke verkoop."

Het woord „wijnkoop" is in zijn bijzondere beteekenis van het wijndrinken bij 't sluiten van de huwelijksche voorwaarden nog wel op 't land in gebruik, ofschoon, naar mij is verzekerd door een deskundig

landman, het woord bezig is uit te sterven, evenals de uitdrukking „warschop" of „wasschop" voor 't feest bij 't huwelijk zelf.

In algemeenen zin beteekende wijnkoop vroeger het wijndrinken bij 't sluiten van een of ander contract, niet alleen huwelijkscontract, maar welk contract ook.

In die algemeene, thans in onbruik zijnde beteekenis, is wijnkoop genomen bij de keerskoop [1]).

Iets te drinken ter bezegeling van een gesloten contract, is nog niet ongewoon, vooral niet bij de paarden- en veehandel.

Ook was er strijkgeld bij den keerskoop [2]).

In de methode van keerskooping bracht een ordonnantie van Burgem[r] en Raad, d.d. 10 Nov. 1690 verandering. De liefhebbers bleven met bieden wachten, totdat „de keersse aan het flickeren en het uitgaan schijnt te wesen" en dan ging het op eens veel te gauw, zoodat er geen oog op te houden was. Ieder bieder moest daarom voortaan de som roepen en zijn naam laten aanteekenen en als dan eindelijk geroepen is: „eenmaal, andermaal, derde maal", gelast „de oudste Heer" over de keerskoop zittende den dienaar den domper op de „keersse" te zetten en zegt tegen den hoogsten bieder: „vaart daar wel mee".

De macht van de vlam is dus nu niet meer zoo

---

1) Vgl. over de woorden „wijnkoop" en „wasschop" De Rhoer in P. E. J. P. V, blz. 147 seq.; de Rhoer noemt verkeerdelijk het wijndrinken bij 't huwelijk zelf, «wijnkoop». Zie verder ten Berge P. E. J. P. VI, bladz. 139 en Feith, Beklemrecht II, blz. 306).

2) Cf. Laman, Anleiding tot de Gron. regtskennis, blz. 402.

groot en de kaars staat er nog bij omdat het een keerskoop is.

Sinds deze ordonnantie kan een keerskoop heeten te geschieden „bij brandender keersen uitdoen".

De keerskoopen van 't Goorecht, ten overstaan van den Ambtman van deze jurisdictie en zijn assessoren, en de keers- en andere publieke verkoopingen door Olderman en Busheeren van het Gildrecht werden allen in het wijnhuis gehouden [1]); verpachtingen van wege de provincie eveneens. [2]) De keerskoopen van goederen in de Ommelanden gelegen, werden ten overstaan van leden van de hoofdmannenkamer, over wier localiteiten boven is gesproken, in het stadswijnhuis gehouden, zooals in het protocol van deze contracten bij herhaling te lezen is. [3]) Ook hierbij twee veilingen.

Zoo bleek ook in die Ommelander keerskoopen in 't stadswijnhuis de eigenaardige verhouding van de stad met de omliggende landschappen.

Toen de kamer was opgeheven en een provinciaal hof ingesteld en dit college in 1755 het tegenwoordige gerechtsgebouw in de Boteringestraat betrok, werd daar voor keerskoopen ingericht de kamer, nu als advocatenkamer in gebruik; boven den vroegeren ingang van deze kamer bevond zich een gebeeldhouwde steen, waarop te lezen: „Keerskoopkamer."

1) Vgl. stadsordonnanties, houdende poincten en articulen van verhuring van 't wijnhuis; b.v. één van 17 November 1731.

2) Cf. een hier onder afgedrukte advertentie van 1721.

3) Cf. Feith, Rechterlijke Archieven III i. i. passim tot aan 't jaar 1756.

Over de keerskoopen in 't begin van de 16e eeuw bestaat een Westerwarfs-constitutie van 1505, waaruit niet al te duidelijk blijkt of ze toen al in de stad gehouden werden. [1])

Een eeuw later, in 1601, was er een kwestie in 't wijnhuis over een Ommelander keerskoop.

De burcht Ewsum te Middelstum zou ten bate van schuldeischers gerechtelijk bij keerskoop worden verkocht; „des avondts de keerse upgesteecken omme Euwsummer hues ofte borch tho Middelstum mit de borchlanden bij der executie tho verkoopen;" twee heeren hoofdmannen hadden zich daarvoor, ratione officii, op 't wijnhuis gesisteerd; Jonker Casper van Ewsum protesteert met getuigen tegen den verkoop; de H.H. Hoofdmannen zeggen, dat 't protest te laat komt en dat zij met den verkoop moeten doorgaan. Hierop heeft Casper van Ewsum „selfs de steen gevaetet, daer de keersse in stunde, ende deselve keersse uuthgedaen," waarna hij op 't wijnhuis zich een „banquet" liet aanrichten. [2])

Over de te groote onkosten die op de keerskoop vielen — te groote wijnkoopskosten kan men zeggen — is boven gesproken en een stadsordonnantie tot vermindering van deze meegedeeld. Van een Ommelander keerskoop van 1608, en wel van 't huis de Nienoord, bedroegen deze kosten in 't wijnhuis gevallen ± 600 daler. [3])

1) Zie Feith, Warfsconstitutien en Oordeelen P. E. J. P. VII, blz. 123.

2) Feith, Register van het archief, 1601, nr. 49.

3) Feith, Register v. h. archief, 1608, nr. 16.

Aan het kasteleinschap van het wijnhuis wil ik nog een paar woorden wijden. Verscheiden bezigheden van den kastelein kunnen uit het voorafgaande in deze verhandeling worden opgemaakt.

De herbergiersgilderol van 1661 bepaalde in artikel 6, dat alle tappers het herbergiersgild moesten winnen; alleen de pachter van het Heerenwijnhuis niet. Hij was dus geen lid van 't gilde. In officieele stukken (zoo b.v. in de ordonnanties houdende „poincten en articulen" enz.) wordt nooit gesproken van den „kastelein", maar altijd van den „pachter" van 't wijnhuis. Zeker omdat hij er wijnhandelaar (wijnheer) en vaak pachter van den accijns, bij was.

De verpachting van het huis en de accijnzen ging in de 17e en 18e eeuw op vooraf gepubliceerde gedrukte „poincten ende articulen" bij publieke uitmijning des middags om 4 uur in het wijnhuis zelf, gewoonlijk voor *drie* of *zes* jaar, hetzij dan met, hetzij zonder den wijnaccijns.

Onderhandsche verhuring en continuatie in de huur had ook plaats. Ook werd soms toegestaan, dat bij overlijden of om welke reden van ontstentenis ook, de achtergelaten weduwe of een ander de resteerende „jaarmalen" (= huurjaren) overnam.

Voor wijnaccijnsvorderingen bleef de huurder gedurende een jaar preferent schuldeischer. Eveneens voor wijn, die op 't wijnhuis zelf gedronken was of daar van afgehaald, doch wegens deze vorderingen slechts tot een bedrag van „100 daler."

Hij zal evenals die van de Pontkamer (waar andere

accijnzen betaald werden) „op een rolle apart gestelt ende voor andere partijen verhoort worden"; m. a. w. ter terechtzitting gingen zijn zaken mee voor.

Natuurlijk moest hij borg stellen voor de betaling van de pachtsom.

De betrekking moet, dunkt mij, zeer gewild zijn geweest. Men was de primus van- en stond eigenlijk boven de tappers, men had het voornaamste bezoek. Men had de dagelijksche verteringen van de regeering-personen in de vóorzaal, vóor 1609 o.a. tegen betaling van de loodjes, verschillende festiviteiten van de heeren waren hier, de consumptie van raadsgecommitteerden, die bij verkoopingen, verhuringen, verpachtingen, keerskoopen, die van de „nije burgers" op 't raadhuis en de keurfeesten. De laatste drie posten — zagen we — waren naderhand erg verminderd. Nog had de kastelein de leverantie van de vrije of goede wijnen, die jaarlijks bij de stadsofficianten (= ambtenaren) werden genoten; „mits goede en dugtige wijnen voor de behoorlijcke prijs leverende, sullende andersins gelt in de plaats moeten geven." [1])

En al was het monopolie van wijnverkoop in 't groot, althans in later tijd, zeer zeker niet meer aan de betrekking verbonden, toch was en bleef - dit is voldoende gebleken - de kastelein van 't wijnhuis tegelijk een vermaard wijnhandelaar. Hij mocht zijn eigen wijn kelderen in 't wijnhuis en „turf en holt" bergen op de zolders; hij was vrij van „tocht en wacht" (dus niet schutterplichtig, met een modern woord) en als

1) Poincten ende Articulen enz. van 1701.

er wat aan 't huis vertimmerd moest worden, had hij in den vollen Raad binnen te staan en dit aan te kondigen.

Had de pachter van 't huis, tevens de accijnzen van wijn (en brandewijn) er bij, dan hield hij „comptoir" of deed dit namens hem een collecteur. [1])

De voordeelen aan de betrekking verbonden, waren natuurlijk niet altijd even groot; de opbrengst der pachtsommen uit de verschillende jaren toont dit ook.

De plotselinge daling van de pachtsom in 1753 zou ik willen toeschrijven aan de afschaffing der keurfeesten in 1749, ofschoon die afschaffing van geen invloed was op een kort daarna gehouden verpachting, gelijk mij is gebleken; verder zal van invloed geweest zijn de opheffing van de hoofdmannenkamer en de installatie van 't hof in de Boteringestraat, waardoor de „loop" in 't raadhuis en dus mee in 't wijnhuis verminderde en waardoor ook de Ommelander keerskoopen niet meer in 't gebouw werden gehouden.

Toevallig kreeg ik de volgende advertentie in handen, voorkomende in de „Amsterdamsche Saturdaegsche courant" van 1 Maart 1721:

„De Heeren Burgemeesteren en Raad in Groningen notificeeren, dat in haer stad tegens den eersten July 1721, is te Huur haar Stads Herberge, gemeenlijk genoemt het Heeren Wijnhuis, voor zien met veel vertrekken en tot groote neeringe bequaem, gelijk die altijd aldaer met veel succes en voordeel is gedaen;

1) Zie voor deze mededeelingen ordonnanties houdende «poincten» enz. van 1639 en later.

vermits de veelvoudige consumptie wegens frequente commissien en comparitien, so wel van particuliere als van die van de Regeeringe, verteeringen ter occasie van de gewoonlijke jaerlijkse veranderinge der Magistraet en anders, jaerlijkse leverantie van stads wijnen, verpagtinge van Provinciale en Stads Middelen, Verkopinge bij executie van alle de vaste goederen over de geheele Provincie. Iemant genegen zijnde kan zig addresseeren aan de stads gecommitteerden, alwaer verder onderrigt te bekomen zal zijn."

De later afgeschafte keurfeesten en de executoriale verkooping van vaste goederen in de Ommelanden worden in deze advertentie van 1721 nog in de lijst van voordeelen genoemd.

Voor iemand, die graag in nabijheid van de hooge kringen was of voor een nieuwsgierig man, was de betrekking van kastelein zeer aangenaam. Want in de voorzaal viel uit de deftige gesprekken heel wat op te vangen, terwijl als hij een gezellig kastelein was — en dat mag van iemand uit vroeger tijd verwacht worden — er gelegenheid was voor een minzaam discours met de Heeren, als de gezellige toon maar niet gemeenzaam werd.

Te gemeenzaam was waarschijnlijk de kastelein Peter Hoysema. En misschien is dat de oorzaak van zijn overmoed geweest. Want is het geen overmoed om, kastelein van 't wijnhuis te zijn en dus de dienaar der „Heeren", en nog tijdens dat kasteleinschap tegelijk naast de Heeren te gaan zitten; zij het ook in den bescheiden rang van lid der gezworenen?

En hij deed niet anders, want in 1651 liet hij zich door de gezworens tot hun medelid kiezen, bleef tegelijk kastelein tot 1653, wordt 1 Januari 1659 weer kastelein, zit in 't eigen jaar in 't college der gezworen meente en houdt deze combinatie van dienaar en heer aan; in 1663 wordt de overmoed te erg, nu behoort hij al onder de drie Taalmannen en begint dus al 't woord te voeren en een hoog woord misschien. In Jannari '65 zijn de jaarmalen van de huur om en komt een weduwe als kasteleinske hem opvolgen. Later komt hij nog weer als Taalman voor, in 1668 voor het laatst. Misschien is hij toen overleden; zeker is, dat Burgemeesteren en Raad, om te voorkomen bij vergaderingen van den Breeden Raad — waartoe behalve Burgemeesteren en Raad ook de gezworens hoorden — dat hun kastelein mee aan de groene tafel zat, bij de keurwet van 26 Augustus 1668 in art. 27 bepaald hebben, dat de huurders van het heerenwijnhuis niet verkiesbaar zijn voor gezworen. Het is duidelijk, dat dit artikel gemaakt is, naar aanleiding van Peter Hoysema's optreden als zoodanig.

Behalve het bezwaar van de combinatie dienaar en heer, was er nog dit, dat iemand die allerlei leveranties deed aan de stad, toch geen lid van eenig stadsregeeringscollege kon wezen.

De laatste kastelein was Jan Sevensteern, die tot de afbraak van 't gebouw (1775) fungeerde. Titia Vissinck, weduwe Kerchof en Grietien Heeren, weduwe Coenraad Booms, trof ik als kasteleinskes aan.

Raad en Wijnhuis met bijgebouwen werden anno

1775 afgebroken; in 1725 was het torentje van 't wijnhuis afgenomen, „zijnde een spitze van omtrent 40 voeten hoog. [1])

Aan de noordzijde van de Groote markt, waar nu de studentensocieteit „Mutua Fides" staat, stond in 1774 het „Provinciale Coffijhuis." Het was in dit jaar in handen gekomen van Johannes Rudolf Sicman; hij richtte dit provinciale koffiehuis tot Heeren-wijnhuis in, na afbraak van het raad- en wijnhuis. In 1834 werd het huis door Sicman verkocht; in de koopacte heet het nu al „het oude Wijnhuis", want al een jaar of wat was Sicman er wijnkooper en geen herbergier meer geweest. [2])

1898/99. MR. A. S. DE BLÉCOURT.

1) Beknopt kronijkje van Groningen ende Ommelanden enz. ed. 1727; blz. 129.

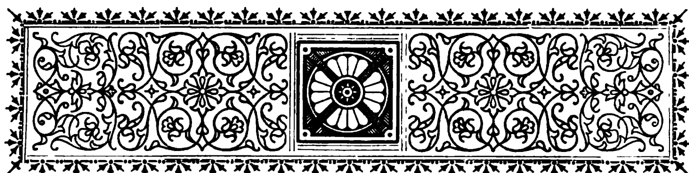
2) Cf. J. A. Feith, «Historische aanteekeningen» enz. in Gron. Studentenalmanak 1883, blz. 9.

Mozesput.

Bij den Erbaren Raedt geordineert, dat van alle de huesen ende kelderen van de hoeck van Ebbingestraete aff tho reeckenen nae Sanct Martenskerckhoff omme bes den hoeck van Gelkingestraete de putte, Moysesputte genampt, staende [1]) upt marckede nevens des E. Thedema behuesinge, gerepareert, vlot ende veerdich gemaecket worden sall.

Acteboek v. Burg. en Raad v. Groningen d.d. 5 Juli 1604.

1) Dit is de put voor de Groote Societeit O. Z. Groote markt.

De Gildebrief der Snikkevaarders van Appingedam, anno 1692.

Onze tijd staat in het teeken van het verkeer, het verkeer van de fiets, de automobiel, de motorboot, de telephoon en wat niet al meer. Men mag dus wel zeggen, dat „les extremes se touchent", als ik nog een oogenblik de aandacht van den lezer vraag voor de mededeeling van een eigenaardigen gilde- of octrooibrief, waarbij de oude Damstersnik als verkeersmiddel gesteld werd onder de protectievlag van een gild. Is er onder den grooten voorraad van reglementen en verordeningen, waarmede het hedendaagsch vereenigingsleven zoo rijk gezegend wordt, iets aantewijzen, aantrekkelijk of merkwaardig genoeg, om buiten het „genre ennueux" te vallen? Zeker, ook een oude gildebrief is in dien eigenaardigen kanselarijstijl geschreven, die gelukkig geen navolging vindt, maar die toch zijne aantrekkelijke zijde heeft.

Want een oud Reglement weet ons soms nog te boeien in het teekenachtige van zijn stijl: de pen wordt teekenstift als zij ons het gemoedelijk verkeer

van eenige vereenigde gildebroeders teekent met al die fijne trekken, die van een ouden gildebrief een naif geheel maken.

Veel van het oude keert bijna dagelijks, zij het in een ander kleed, tot ons terug. Denk aan de zinrijke of vermakelijke opschriften van luifels en gevels in den *ouden* tijd en zie, hoe eveneens het gemoedelijk element in het bouwvak van *onzen* tijd in allegorische voorstellingen zich weet baan te breken.

Eerlang mag ons Gewest zich verheugen in een hernieuwd Provinciehuis en als daarbij het voorbeeld van Overijssel's nieuw Gouvernementsgebouw gevolgd mocht worden, hoe zullen dan „de zedelijke zwervers" om een beeld van Dickens te gebruiken, den bezoeker om de ooren snorren!

Want als men met de bescheiden eischen, die men gewoon is aan een koffiekamer te stellen, op niet minder dan zestien christelijke of maatschappelijke deugden het oog kan vestigen, n.l. op de Kuischheid, de Rechtvaardigheid, de Trouw, de Matigheid, de Voorzichtigheid, de Waakzaamheid, de Kracht, de Waarheid, de Liefde, de Hoop, het Geloof, de Wijsheid, de Vreedzaamheid, de Zachtzinnigheid, de Onpartijdigheid en de Blijmoedigheid, waarlijk dan behoef ik den ouden Damster gildebrief niet als een versleten document naar de scheurmand te verwijzen.

Deze gildebrief wil — gelijk het behoort — een sterk ontwikkeld gemeenschapsgevoel en gemeenschapsbelang tusschen de broeders onderling bevorderen. Met een kleinen variant zou men het den Psalmdichter

kunnen nazeggen: Ai ziet, hoe goed en hoe lieflijk het is, dat mannen van 't zelfde gild als broeders samenwonen.

Laat mij intusschen van onze gildebroeders zeggen, dat zij zich niet plaatsen in een zedelijken stuurstoel; zij versmaden den pronkerigen tooi van lessen van wijsheid en deugd, doch geven de voorkeur aan de „morale en action"; de voorschriften van hun doen en laten, die zij zich zelf hebben gegeven of laten geven, gaan van een ordelievend, matig, nauwgezet en waakzaam leven uit.

Het zijn Jan Pieter Kyt, Wigbold Buthuis, Hendrik Steenhuis en Pieter Geerts, Borgemeesteren der Stadt Appingadam die den 3den Januari 1692 de klacht van „de Olderlieden met eenige van die Snikkevaerders- „Gilde" innamen, dat de gildebrief, door ons Borge- „meesteren gepasseert, was verduisterd, „weshalve zij „ootmoedig verzochten" tot rekommandaetie van onze „Borgerie ende den reisenden man een nieuwen „Gilde „en Octrooibrieve" te ontvangen.

In niet minder dan achttien artikelen handelt de brief over de toetreding der gildebroeders tot het Gild, de eischen daarbij gesteld en de rechten en verplichtingen van hun vereenigingsleven. 1)

---

1) Dr. G. Acker Stratingh: «de stad Appingedam» in Bijdragen tot de geschiedenis en oudheidkunde, inzonderheid van de Provincie Groningen, dl. VIII, bl. 132, deelt op gezag van Harkeroth mede, dat reeds sedert 1404 onderscheidene gilden, waaronder ook het Schuitevaardersgild (behalve het Schippersgild) zoude hebben bestaan. Blijkens eene uitspraak van de Hooge Gerichtskamer van de Stad Groningen en Ommelanden van 1719 dagteekent de eerste gilde-

Meer dan twaalf personen mochten er in het gilde niet zijn; het moest worden bediend „met goede be-„kwame trekschepen, peerden en gerietschappen."

Geene toelating van een nieuwen gildebroeder had plaats zonder voorafgaand bewijs „dat hy egt en regt „geboren is, een persoon van goede naeme en faeme „en daarenboven dat hy het borgerschap ten Dam „heeft angenomen, zulks by handtasting gedaan by „verbeurte van tyn Caroly gulden, half tot profyt van „die Communityten en half tot profyt van onze armen."

Maar daarbij bleef het niet. De geldbuidel moest goed gevuld zijn, „om de gilde te kunnen winnen", gelijk de gebruikelijke term voor de toelating was, en boven en behalve dat, bleef er nog veel aan den strijkstok hangen.

Mocht Vondel in zijn tijd klagen, dat „overdaad „giften voor octrooi nam", dat geschiedde ook elders dan in Amsterdam. De E.E. Borgemeesteren te Appingedam plaatsten zich zelf boven aan op de lijst der gebeneficieerden en wel „met tyn Caroli guldens", doch ook hier geve de Gildebrief zelf de opsomming van 't geen de Gildebroeder had te offeren, „of iemant „een snikkevaerders beurt mogte coomen te coopen

---

brief van het jaar 1644, alzoo omstreeks denzelfden tijd, toen de verbetering van het Damsterdiep en het aanleggen van een trekpad de gelegenheid opende tot het in de vaart brengen van trekschuiten.

Dat het Schuitevaardersgild nog zoude bestaan, gelijk Dr. Stratingh vermeldt is niet juist; hoogstens kan men zeggen, dat de invloed van het oude gilde zich, ook na de opheffing der gilden, op het ordelijk vereenigingsleven van de gezamenlijke Schuitevaarders van Appingedam heeft laten gelden.

Niet onopgemerkt mag ik hier laten dat volgens Ds. Westendorp, 2de druk van de Beknopte bescchrijving der Provincie Groningen, blz. 367, is reeds in 1564 een trekschuit van Appingedam op Groningen heeft gevaren. Hoe kan dat zijn? een jaagpad bestond er toen nog niet.

„of an te arven ën an starven, soo sal degeene „gehouden weezen, om an de E.E. Borgemeesteren in „Appingedam te betaelen de somma van tyn Carol. „Gulden, soo menig mael als sie verkogt, verarft of „verstarft en verwisselt wort en voorts de Gilde tot „intree geven vyf Carol. Gulden en meteen de Gilde „moeten winnen en voldoen met de somma van vyftyn „Carol. Gulden en een halve tonne cluin vrie op de „stelling te leeveren en daerenboven een tinnen pul „van een kroes en an de Armen een enkele Ryks- „daelder en aan De Vrouwen een halve ducaton; „voorts sal de nieuwe Gildebroeder gehouden wesen, „om Jongerman te weesen soolang tot ter tyde, dat hy „weederom van een ander kooper of arfer wort verlost."

Werd iemand van het Gild zelf of een zijner zoons door aankoop of erfenis eigenaar van eene beurt, hij kon zich niet onttrekken aan de lasten en bezwaren van het gereglementeerde fooienstelsel; de Gildebrief had het geval voorzien: „Sullen alle Gildebroers en „Gilde Broers soons, die een snikkebeurt an sigh „bekoomende, door verarf of ankoop, moeten aan die „E.E. Borgemeesteren in Appingedam betaelen die „som, als voren en voorts hebben te betalen aan die „Gildede somma van seuven Gulden en tyn stuivers „brb. en een halve Croes tinnen pul en een halve tonne „cluin, vrie op de stelling te leveren en an de vrouwen „een enkele gulden en an de Armen een halve Ryks- „daelder en sal by intrede geven an de Gilde vyf „Carol. Gulden en sal voorts van de Jongermanschap „ontslaegen weesen."

Als een onzer tijdgenooten oordeelt dat onze voorouders de grootste slaapmutsen waren, ook op het gebied van het verkeersleven, waarover ooit de zon is op- en ondergegaan, dan mag dit alleen in overdrachtelijken zin beteekenis hebben, want de Damsters ten minste waren mannen van de klok. Men huivert onwillekeurig bij het voorschrift: „alle daegen morgens „vóór drie uur an de Blankenstein [1]) precys om drie „uiren oftevaeren by twalf stuivers voor de Armen te „verbeuren. Exsemt Sondaegs of andere vyrdagen sal „een snikke met een peert tot ider mans geryf veerdig „moeten syn, om te vaeren van Appingadam op „Groningen of op andere plaetsen.

„En of iemant na die ordynari snikke, een ander „snikke wil ofwinnen, soo sal deselve voort moeten „paraet wesen toe varen, voor prys of loon door die „Provincie daerop gesteld."

Wat men in dien goeden ouden tijd onder iedermans „geryf" verstond! „Een snikke met een peert, afvarende ook des winters te drie uren in den zoogenaamden morgenstond en die nog langer dan ééne eeuw, sints zy tot „rekommandatie van de borgerie „en de reisende man" in de vaart kwam, op de uitvinding van een roef bleef wachten.

Intusschen, de Damster, die den moed had in het nachtelijk uur, geeuwende en slaapdronken een tocht met de snikke naar Groningen te ondernemen, hij vond er ruimschoots gelegenheid met de vele en

1) Blankenstein, de naam van eene buurt, westeinde van de Dijkstraat binnen Appingedam, door een zijgang uitkomende aan de Delf, van waar de snik oudtijds afvoer.

velerléi waren, die mede aan des schippers hoede waren toevertrouwd kennis te maken en zich als 't ware te vereenzelvigen met „de heele en halve tonnen bier, solt, pakken, appelen, peeren (de Gildebrief noemt in één adem menschen of bieren of ander goed); hij kon in stille bewondering de vaderlijke zorg loven, die ook in de harten der vier Burgervaderen van de Stad Appingedam tintelde en hunne wijsheid roemen, die ten bate van het Gilde het bevel liet hooren" niemand anders als die „Snikvaerders mogen „eenige inkomende bieren in Appingadam uit schepen „draegen en daarvoor beuren het draeggelt, exsemt „dat ider sal vriestaan door „syn eigen huisgesins „volk die bieren te laeten draegen of inslaen; niemand „als zij Gildebroeders, mogen voor behoorlijke vragt" „eenige vaten biers, appelen, peeren of eenig ander „goet, daar haer 'scheepen of snikken bekwaem toe „mogten weesen van Appingedam op Groningen met „cleine scheepen, menschen of bieren of ander goet „mogen in of uitbrengen in Appingadam, exsemt „dat ieder zal vriestaen self met haer eigen toebe„hoorende schip tot haer eigen gebruik te mogen „halen en brengen.

„In Appingadam sullen niemant anders als die eige„naers van die Snikkevaerders uit of in de schepen, „soo van buiten inkomende arbeiden eenige goederen „als solt, pakken of vaeten of stukgoet, wat grensen, „hoeken, draegboomen en barren angaet en met wat „gereetschap het mogte syn, ook meede het goed, „dat ter waege behoort gebragt te worden, exsempt

„dat een ider syn eigen goet tot syn huis nooddruft „selfs in persoon of door eemant van syn huisgezin „mag draegen of laeten draegen."

Laat ons nu een kijkje nemen in den broederkring zelven.

„Sal alle jaeren (zegt de brief) de Gilde gehouden „worden op Maendag na nieuwjaer en sal de oude „Olderman moeten ofgaen en een nieuwe wederom in „syn plaetse worden gekoozen".

Het is dus de avond der verkiezing van een bestuurslid, een avond die in *ons* vereenigingsleven zelden op een zweem van belangstelling kan roemen; wie zich verstout, zulk eene vergadering te bezoeken, laat varen alle hoop, van *niet* gekozen te worden. Niet alzoo in den ouden tijd. De gilde wordt gehouden; een olderman doet afstand van zijn gezag, want een ander zal zijne plaats innemen. Hij houdt voortaan op „de peerden te besorgen van haver, hooi, stroo „en andere noodtsaeklijkheidt, soo daeran dependeert „en alles wat meerder in die stalling en tot die peer„den is van nooden."

Hij zal niet meer deelen in „het laeten anseggen „aan de Gildebroeders, als er iets exterordonnary „mogte voorvallen, om op dag en tijd bij malkan„deren te koomen en om daer samentlyck met mal„kanderen over te spreeken."

Hij zal niet meer zijne stem voegen bij die der mede-olderlieden, waar het gericht wordt gespannen in den broederkring bij verstoring van orde en rust.

Maar het is nu de laatste samenkomst, die hij als

aftredend Olderman bijwoont; elk der broeders is op tijd aanwezig.

Voor dezen feestavond was 't niet noodig in den gildebrief drie stuiver boete te bepalen op het misdrijf van niet te compareren op den aangewezen tijd of een stuiver voor het verschijnen „een vierendeelsuir na de clockslag."

Een oud-Damster spreekwoord zegt: „Wie een goed Damster wil zijn, moet eerst uit het Floem drinken." Het Floem [1]) leverde uitmuntend water voor de zes bloeiende bierbrouwerijen, waarop de Stad bogen mocht. Doet het spreekwoord vermoeden, dat destijds vele beoefenaars van den biersport voortreffelijke Damsters waren, een gildebroeder mocht daarom niet een drinkebroer zijn. Daarom, „als de gilde werd gehouden," moest men op zijn tellen passen. Hier vond blijkbaar „la morale en action" een vruchtbaar arbeidsveld, want op practische wijze wordt hier den zwakken gildebroeder de vermaning ingeprent": leid ons niet in verzoeking.

Doch hier spreke weder de Gildebrief zijne eigene naive taal:

„Sullen als die Gilde wort gehouden des avonds, „als die clocke neegen uir slaet, die kannen en pullen „worden volgetapt sonder meer en sal die craen uit „het vat worden genomen en die Tiap (spon) daer „weederom in geslaegen en het bier door die Olderman „worden gepeegelt. Soo iemant van de Gilde mogte

1) Het zoogenaamde Floem was een deel der gracht van de oude burgt oost-Snelgersma aan de Wijkstraat; in mijne jeugd was zij nog niet gedempt; zij leverde ons toen uitmuntend glimhout.

„coomen boven dit verbot te doen en tappen na die „peegelinge uit het vat, sal ider persoon verbeurt „hebben, die daerop mogte worden bevonden die „somma van tyn stuivers, de helfte tot provyt van de „Gilde en de ander helft tot provyt der armen."

Van de deelneming der vrouwen aan deze samenkomsten zwijgt de gildebrief. Buiten de ontvangst van een ducaton of een heele gulden bij overdracht van eene beurt wordt er in den brief niet van vrouwen gerept; er is daarin geen sprake van eene samenkomst van of met vrouwen. [1]) Was deze voor de vrouwen uitgetrokken gift wellicht bestemd om als middel van pacificatie te dienen, indien het gebeuren mocht, dat de gildebroeder in den laten nacht onder den invloed van de vele offers, aan Gambrinus gebracht, huiswaarts keerde? Want het moet gezegd: 't was niet altijd vrede en eendracht in den broederkring. Ook de Gildebrief handelt over 't geval „dat er iets mogte „voorvallen, hetzij van quaestie of scheltwoorden, slaen „of mestrekken of bier te laeten storten of dergelyken „onder die gilde." Het waren dan de Olderlieden, „die de saeke hadden oftedoen. Als zij die quaestiën „niet konden wegnemen, soo sal hetselve voor die E.E. „Borgemeesteren in Appingadam worden ofgedaen."

Wat in den gildekring misdreven werd, werd alzoo

1) Blijkens den Gildebrief der Schoenmakers van Groningen, opgericht den 25 October 1373 (Oorkondenboek van Groningen en Drente, 2de dl., bl. 5) werden ook »de susters» in den broederkring getrokken. Art. 23 luidde: «Item weert sake dat ienich gildebroeder een wijff neme, de een quaat gerucht »gehadt hadde ende noch hadde, dat wijff en sal in geene tyt in onze ver- »saminge medekomen, als de gildebroeders ende susters vergadert synt to «drincken.»

aan de uitspraak van den gewonen rechter onttrokken en als overtreding van den gildebrief behandeld.

Of er veel gezondigd werd tegen den inhoud van dezen Gildebrief en er dikwijls van zijne geboden werd afgeweken? of het vaak gebeurde, dat een gildebroeder „syn beurt moetwillig door dronkenschap of anders „versuimde en daardoor de armebusse van het Gilde" met tyn stuivers verrykte? of er „door eemant der „gildebroeders in 't beuren der vragten of anders on„trouw mocht zijn begaan, alsoo dat hie geen regte „overleeveringe daervan mogte doen of ietwat daer„van verzwijgen, zoodat dieselve voor ider stuiver, „die daarvan versweegen mogte hebben, in die gilde „kiste toe breuke moeten geven een Carolygulden „en den Armen tyn Stuivers Br?" de geschiedenis zwijgt daarover. Uit het bestaan van dergelijke huishoudelijke strafbepalingen de conclusie te trekken, dat de Damster Gildebroeders hun goeden naam en faam dikwijls ontrouw zouden zijn geworden, zulk eene gevolgtrekking zou even gewaagd als onbillijk zijn.

Er zijn toch andere voorschriften in den Gildebrief waaruit blijkt, hoe de broedergeest van het Gild ook bij het geopende graf, ja zelfs over het graf zich niet verloochende. Er is droefheid in den kring der twaalven „als er eemant onder de Gilde mogte komen „te verstarven". Van een omfloerste trekschuitvlag, halfstoks van den mast, lezen wij niet, maar plichtmatig vertoon was toch niet uitgesloten. De broeders hadden een distinctief, een gildepenning, die onder

den Olderman berustende was. Deze Olderman nu was gehouden „daags te voren, eer dat die doode „wort ter eerde besteedet, de gildepenningen door den „jongerman te laeten ombrengen. Gildebroeders of „of iemant van harentweegen sullen gehouden weezen, „om de verstarven te volgen ter eerden te besteeden „en voorts de penningen op 't kerkhof aan den Older„man weederom overteleveren, en bij mankement van „dien, sal hij verbeurt hebben drie stuiver b.b. tot „provyt van de Gilde. Eemant sig qualyk bevindende „of niet wel synde, sal daegs van te vooren, die pen„nink weederom omstuuren en sal dan kunnen bestaan „met een stuiver tot profyt der armen."

En hierbij bleef het niet. De dood mocht den broederband verbreken, de broedergeest bleef waken over de belangen der nagelaten weduwe.

„Als er een gildebroeder quam te verstarven, soo „sal de naegelaeten weduwe de Gilde soolang behouden, „als sy weduwe blyft en sal haer beurt aan een gilde„broeder moeten uitbesteden of laeten bedienen en „anders niemant. Als an een gildebroeder of op „Eemant van de Gildebroeders soo een beurt mogte „comen an te neemen, soo sal hy gehouden weesen „de beurt te bedienen, gelyk of het syn eigen waer „en voorts sig niet te laeten vinden by de straet om „te arbeiden, op den dag als die beurt na Groningen „is of als die Gildebroeder syn eigen beurt is. Voorts „of die Weduwe wederom quam te trouwen, soo sal „haar nieuwe man (die behalve de Weduwe ook het deelgenootschap aan het Gild verwierf als ware het

eene stilzwijgende conditie) „gehouden weesen, die „Gilde te voldoen als een Gildebroers soon."

Ziedaar lezer! U den korten inhoud van den Gildebrief medegedeeld. Voelt ge u misschien aangetrokken door het gemoedelijk element, wil tevens bedenken, dat hier de vrijheid van de „goede Borgerie" voor wie deze Gildebrief tot eene recommandatie was bestemd, in een dwangbuis werd gekneld. Zij moest voortaan dulden, dat het bevoorrechte Gild en niemand anders eenig vrachtgoed langs het Damsterdiep in Appingedam mocht- in of uitbrengen, schoon de Magistraat van die stad geenerlei recht van beschikking over de vaart langs het diep bezat; zij moest dulden, dat het laden en lossen van van buiten komende schepen, uitsluitend aan het Gild werd toevertrouwd.

En zij duldde het. Die „goede Borgerie"!

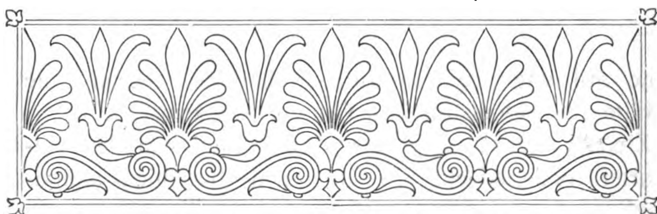
Groningen,
October 1899.

MR. E. VAN LOON.

Slag bij Nieuwpoort.

De victorie geobtineert in Flanderen, Admirante gevangen, Zaberlotte doot, Albertus doot, Cardinael Andreas doot ende over 5000 van den vianden geslagen. Des avondts getriumpheert mit pickvaten, loessscheten van soldaten etc.

Acteboek v. Burg. en Raad v. Groningen
d.d. 27 Juni 1600.

De geschiedenis der tusschen den Staat en de gemeente Groningen op 6 December 1878 gesloten overeenkomst betreffende de vestinggronden. [1])

Het was in den middag van Woensdag 11 Maart 1874, dat in deze gemeente een telegram uit 's Gravenhage werd verspreid van den volgenden inhoud: „De vestingwet is heden in de 2de Kamer aangenomen met 60 tegen 6 stemmen."

Groote vreugde alom!

De Provinciale Groninger Courant van dienzelfden datum schreef:

„*Groningen ontzet.*

Deze leus verstaat ieder, al is zij 200 jaren oud. Maar zij is nu weer jong, met al de kracht van het eerste frissche leven.

De vlaggen uit, lustig wappere hare driekleur, om

---

1) Deze bijdrage werd door den schrijver als lezing gegeven in het genootschap Pro Excolendo Jure Patrio te Groningen. Op verzoek der Redactie stond de schrijver haar in verkorten en gewijzigden vorm voor het Groningsche jaarboekje af, waar zij een passend vervolg en slot kan vormen op de in de jaargangen 1896–1899 door Mr. J. A. Feith behandelde geschiedenis der »muren en torens, poorten en wallen."

de volksvreugde te verhoogen met de vaderlandsche kleuren.

Feest moet er zijn, feest voor oud en jong, voor arm en rijk.

11 Maart 1874 en 28 Augustus 1672 zijn van nu af hoogtijden in het leven onzer gemeente. De Eerste Kamer zal ons wel geene streep door de rekening halen.

Komt aan met spade en schop, en slecht ons den wal, die veerkracht en gezondheid beknelde, maakt plaats voor ons.

Wij hebben zoo lang in het nauwe keurslijf ons moeielijk voortbewogen, nu zetten wij de longen uit, verheffen de borst en roeren de ijverige handen.

Wij gaan het toonen, dat *Groningen ontzet* is een *Groningen herboren.*

De vlaggen uit en maakt feest!"

En de Groninger Courant van denzelfden datum herdacht in een hoofdartikel „*Eene blijde boodschap*" het feit, dat de vestingwet was aangenomen.

Aan die uitnoodiging werd gevolg gegeven. Want reeds den volgenden avond kon hetzelfde orgaan constateeren: „Heden morgen had onze stad een recht feestelijk aanzien. Van de torens en een groot aantal huizen wapperde de vaderlandsche driekleur om uitdrukking te geven aan de blijdschap, die allen bezielt. Wel zijn de wallen op dit oogenblik met sneeuw bedekt, als om ze te beschermen voor de sloopende hand van hen, die het keurslijf niet langer behoeven, als om de Groningers te herinneren, dat er nog *inspan-*

ning, *groote inspanning* van kracht noodig is om het gewenschte doel te bereiken, maar de liefelijke voorjaarszon, die zich den geheelen dag vertoont en aan het feest den grootsten luister bijzet, doet die sneeuw al meer en meer verdwijnen en is ons eene profetie, dat al de bezwaren, die nog overwonnen moeten worden, voor energie en volharding kunnen en zullen wijken."

En feest zou er zijn.

Het Gemeentebestuur gaf eene uitvoering van het muziekcorps der d.d. Schutterij en in de Harmonie had eene luisterrijke soirée plaats.

In den Schouwburg in de Nieuwe Kijk-in-'t jatstraat werd als hulde aan de Staten-Generaal een feestgedicht, vervaardigd door den heer J. Blokbergen, voorgedragen door den destijds welbekenden acteur Stoete.

En zelfs in den avond van den daarop volgenden Zaterdag, 16 Maart, werd door tal van ingezetenen, bij monde van Dr. L. Ali Cohen, eene serenade gebracht aan den Burgemeester, wijders aan den kapitein J. P. Koster, den wetenschappelijken bestrijder van de vesting, en den heer G. Wouters Jr. als voorzitter van het vesting-comité.

Men ziet dus vreugde en feest alom. Nu men had reden tot feestviering. Jaren en jaren had de stad Groningen gezucht onder een band, veel sterker dan ijzer, die de ontwikkeling en den vooruitgang van de gemeente in elk opzicht breidelde, die geene uitbreiding der stad duldde, die meebracht, dat alles wat zoo hoogstnoodig tot stand moest komen, niet tot stand kwam.

Elke poging tot verhooging der welvaart en bloei dezer gemeente stuitte af op dien onwrikbaren band, die steeds meer en meer knelde.

En aan dien toestand zou thans een einde komen.

Men toog met rasschen spoed aan het werk.

Nadat de Eerste Kamer 15 April 1874 met 35 tegen 1 stem dezelfde beslissing had genomen als de Tweede Kamer, zonden Burgemeester en Wethouders *den volgenden dag*, den 16den, eene missive aan den Minister van Oorlog, waarin zij den Minister de vraag deden, wat er als Z. M. den Koning het wetsontwerp had bekrachtigd met de vesting zou gebeuren.

„Wij vertrouwen", zeggen B. en W., „dat het in „de bedoeling van den Minister zal liggen, de vesting„werken dezer stad, die vroeger onder het beheer van „het bestuur dezer gemeente waren, aan haar over te „laten, nadat die werken overeenkomstig het verlangen „van het Departement van Oorlog voor de verdedi„ging ongeschikt zullen zijn gemaakt".

Deze zinsnede sluit zich aan bij Art. 4 der vestingwet, beter gezegd de wet van 18 April 1874 tot regeling en voltooiing van het vestingstelsel, welk Art. 4 aldus luidde:

„De vestingwerken in de provinciën Friesland en Groningen, de vestingwerken van Deventer, Zutphen en Elden, de vesting Grave met het kroonwerk Coehoorn, de vestingwerken van en bij Nijmegen met uitzondering van het fort Krayenhoff en de forten boven en beneden Lent, de vesting 's Hertogenbosch en de vestingwerken bij Breskens *zijn als verdedigingswerken opgeheven*.

Behalve de gronden, welke tot militair gebruik moeten behouden blijven, worden die vestingwerken, uiterlijk binnen drie jaren na afkondiging dezer wet, aan het bestuur der domeinen overgegeven om ze onschadelijk te maken en zooveel noodig te slechten."

Het antwoord daarop van den Minister van Oorlog was niet onvermakelijk. Spraken Burg. en Weth. in hunne missive zeer tact- en beleidvol van overlaten aan de Gemeente, zonder te spreken van eenige rechten, en wilden zij als het ware zonder zelf iets te zeggen een antwoord van den Minister uitlokken, behelzende zijne meening over de vraag aan wie de vestingwerken toekwamen, aan den staat of aan de gemeente, — het antwoord van den Minister was nog diplomatieker gesteld.

De Minister schreef, dat de gronden, welker behoud niet noodzakelijk was voor militaire doeleinden, aan het bestuur der domeinen zouden worden overgegeven om ze onschadelijk te maken en te slechten.

Precies hetzelfde dus als wat in Art. 4 der wet stond.

Het was te voorzien, dat men met den Minister van Oorlog niet verder zou komen.

Daarom richtte men zich tot den Minister van Financiën, tot wiens departement het bestuur der domeinen behoort.

En hier kreeg men duidelijker bescheid.

„Het ligt volstrekt *niet*", zoo schreef de Minister, „in de bedoeling der regeering om de vestingwerken

aan de gemeente Groningen af te staan. Door eene eenvoudige inzage der wet van 16 Juni 1872, St. 65, betreffende den kosteloozen afstand aan de gemeente Venlo van wegen en waterleidingen op de voormalige vestinggronden aldaar, die van 17 Juni 1873, St. 85, betrekkelijk den kosteloozen afstand aan de gemeente Bergen-op-Zoom van zeeweringen, wegen en waterleidingen op de voormalige vestinggronden aldaar en die van 26 October 1873, St. 153, betrekkelijk de overeenkomst met de gemeente Breda over den afstand van gronden enz. op de voormalige vestingwerken aldaar, in verband met den afstand door die gemeente van hare beweerde rechten op de Gasthuisvelden en van eenigen grond bij de in de overeenkomst vermelde stallen, zal het aan B. en W. duidelijk zijn, dat het in die wetten gevolgd systeem *niet* is, overlaten aan de Gemeente, maar dat de Staat het hecht in handen houdt en zelf de wallen slecht en de vrijkomende terreinen gaat verkoopen, nadat vooraf een deel daarvan voor straten, wegen enz. aan de Gemeente om niet is afgestaan".

Of Burg. en Weth. al weder schreven en op afstand aan de Gemeente aandrongen, het gaf alles niets, de Minister bleef doof voor alle verzoeken door het gemeentebestuur gedaan en verklaarde zich alleen bereid in zijn brief van 19 Sept. 1874, dat hij wel een voorstel in den geest van Bergen-op-Zoom zou willen doen.

Tot zoover was alles door B. en W. in overleg met den Raad in het *geheim* behandeld.

In de zitting van 12 October 1874 zou echter dat geheim worden opgeheven. Immers toen kwam eene voordracht in van Burg. en Weth. tot verzending eener memorie aan den Minister van Financiën betrekkelijk de geschiedenis van den aanleg der vestingwerken.

In de zitting van den Raad met gesloten deuren op 21 Mei 1874 gehouden, dus eene maand nadat de Koning de vestingwet had bekrachtigd, hadden B. en W. mededeeling gedaan van de door hen tot op dat tijdstip toe met de regeering gevoerde correspondentie aangaande de slechting der vesting. Zij hadden zich bij die gelegenheid voorbehouden een onderzoek in te stellen naar de geschiedenis der vestingwerken. Thans was dit stuk gereed en B. en W. wenschten het te doen toekomen aan den Minister van Financiën. Zij hadden hiervoor te meer reden, omdat na de ontvangst van bovenbedoelden brief van dien Minister meer dan duidelijk was gebleken, dat het niet in de bedoeling der Regeering lag de verdedigingswerken der opgeheven vesting Groningen aan de gemeente over te laten. Zij achtten het daarom wenschelijk, dat de Minister kennis nam van de aanspraken, die de gemeente kon maken op de gronden, waarop de vestingwerken waren aangelegd.

„Uit de inzage der memorie zal men kunnen ontwaren," zeggen B. en W., „dat wij ons daarin bepaald hebben tot de geschiedenis der zaak, welke de billijkheid van ons verzoek helder en duidelijk in het licht stelt. Vooralsnog meenen wij de billijkheid alleen te

moeten laten spreken, in het vertrouwen, dat zij de regeering zal bewegen het door haar ingenomen standpunt te verlaten. Mochten wij ons daarin bedriegen," zeggen B. en W., „dan zal later een rechtsbetoog op de nu aangebodene memorie kunnen volgen, welk betoog wel uitdrukkelijk voor zoover noodig wordt gereserveerd."

Wat nu die *Memorie rakende de Geschiedenis van den aanleg en het onderhoud der fortificatiewerken der stad Groningen* betreft, zoo kan men daarin lezen, dat de grondslag voor de vraag, welke in die Geschiedenis gelegen is, bestaat in het 4de artikel van de Unie van Utrecht. Daarin stond vermeld, dat de steden, indien de gezamenlijke bondgenooten dat gelastten, versterkt moesten worden ten koste van de steden zelve of van 't landschap, waarin zij zijn gelegen, mits de Generaliteit *de helft* dier kosten drage.

In 1607 werd te Groningen met het aanleggen der fortificatie begonnen, welk werk in 1630 werd voltooid. 23 jaren was men er mee bezig en groot waren de kosten daaraan verbonden. Voor zooverre de stad Groningen de terreinen *niet* bezat, heeft ze de terreinen gekocht en gaf, om aan geld te komen, daarvoor rentebrieven uit ten laste van de stad. [1])

Voor den aanleg was ruim 2 *millioen* [2]) uitgegeven.

---

1) Zie over den aanleg der vestingwerken en de bekostiging daarvan jaarg. 1898, blz. 13 en vlg. en jaarg. 1899, blz. 120 en vlg. van dit Jaarboekje.

2) Volgens Mr. J. A. Feith in Gron. Volksalm. 1899 t. a. p. «ruim *drie* millioen».

En nu heeft de Generaliteit de helft der kosten *niet* gedragen. Wel gaf deze jaarlijks *f* 12000 subsidie en zulks gedurende 33 jaren, zoodat de Generaliteit in plaats van de helft of ruim 1 millioen slechts *f* 396000 heeft betaald.

Van 1666 af tot 1798 genoot de stad een jaarlijksch subsidie van 6000 gulden voor het jaarlijksch onderhoud der vesting.

Groningen had dus ruim twee millioen betaald, had de gronden voor zooverre ze deze bezat bovendien nog gratis gegeven, had *f* 396000 van de Generaliteit ontvangen en genoot *f* 6000 per jaar voor het jaarlijksch onderhoud, dat echter veel meer bedroeg.

In 1798 kwam de Bataafsche republiek, waardoor de uitbetaling der *f* 6000 voor het jaarlijksch onderhoud achterwege bleef.

In de volgende jaren kreeg men nu en dan eens wat en in 1815 kreeg men voor het vervolg *f* 3000 per jaar. In 1821 werd het verhoogd tot *f* 6000, op welk bedrag het bleef tot 1845.

In dat jaar kwam in den staat van zaken verandering. Bij Kon. Besluit van 1 Maart 1844, werd „in aanmerking nemende, dat de wijze, waarop de vestingwerken van Groningen sedert het jaar 1815 onderhouden zijn geworden, strijdig is met de tegenwoordig in werking zijnde wet voor de Algemeene Rekenkamer", besloten:

a. alle baten der vestingwerken zullen komen onder het bestuur der domeinen en ten voordeele van het Rijk verpacht en ontvangen worden.

b. Het beheer over de stadspoorten enz. zal worden geregeld, zooals zulks in andere vestingen geschiedt.

c. Alle vestingwerken komen van af 1 Jan. 1845 onder het beheer der militaire genie en worden door haar voor rekening van het Rijk evenals andere vestingwerken van den Staat onderhouden.

In verband met en tengevolge van dit besluit volgde bij proces-verbaal van den 23sten Januari 1845 de overdracht.

„Wat blijkt uit al die feiten en hun onderling verband? Dat de stad zelve en op eigene gronden de vestingwerken heeft aangelegd en tot 1845 onderhouden, dat in dien aanleg zij niet zóó is bijgestaan als zij recht had te eischen en dat het *onderhoud* haar aanzienlijk meer heeft gekost dan het subsidie, dat *uitsluitend voor dat doel* haar sedert 1665, behoudens enkele interrupties, is uitgekeerd."

Het kwam B. en W. in dezen stand van zaken wenschelijk voor het punt van rechten, welk onderzoek daarop aan de orde zou zijn, vooralsnog te laten rusten. Waar de feiten zoo sterk ten gunste der gemeente spraken, moest men het vertrouwen koesteren, dat de regeering zou besluiten aan de gemeente den eigendom der gronden over te laten, ook zonder dat van wege de gemeente het recht naar de vigeerende wet op die gronden werd betoogd en welk betoog gereserveerd kon worden.

Immers wat ook het strenge recht te dezen aanzien

moest leeren, 't zij het haar gunstig of ongunstig is, wat B. en W. vooralsnog geheel in het midden lieten, dit eene stond vast, dat zoo de billijkheid uitspraak deed, de aanspraken der gemeente niet te breed konden worden uitgemeten.

Intusschen achtte de Raad het niet wenschelijk de verschillende motieven der memorie verder publiek te bespreken; op voorstel van den heer Reiger werden de deuren gesloten, en nadat bij heropening eene motie om de beslissing aan te houden tot de volgende vergadering met 16 tegen 8 stemmen was verworpen, werd de voordracht van B. en W. met 21 tegen 3 stemmen aangenomen.

Met deze memorie in den zak ging den volgenden dag, 13 October 1874, eene delegatie uit het college van B. en W. bij den Minister van Financiën op audientie. Het resultaat was niet schitterend. De Minister hield vol, dat de gemeente geene rechten meer had op de vestinggronden, en dat de Staat deze in geen geval aan de gemeente zoude overlaten.

Nadat van het mislukken dezer zending was kennis gegeven aan de gemeentebesturen van Nijmegen en Deventer, met welker besturen men aangaande de ontmanteling der vesting in overleg was getreden, meende de Raad een anderen weg te moeten inslaan.

Ruim eene maand later, den 28sten November 1874, besloot de Raad in geheime zitting uit zijn midden eene rechtskundige commissie te benoemen om te adviseeren nopens de vraag:

„Of — en in hoeverre er met hoop op goeden uitslag „een eisch tot afgifte der vestinggronden tegen den „Staat zou kunnen worden ingesteld en met opdracht „om te onderzoeken, of er, en zoo ja, welke middelen „tot bewaring van recht inmiddels behooren te worden „aangewend."

Tot leden dezer commissie werden benoemd de H.H. *Oudeman*, *van Iddekinge* en *Reiger*.

Den 18[den] December was deze commissie met haar rapport gereed. Zij gaf als haar eenparig gevoelen te kennen:

a. dat een eisch tot afgifte der vestinggronden tegen den Staat niet dan met zeer weinig kans op goeden uitslag kan worden ingesteld;

b. dat er alzoo geene middelen tot bewaring van recht behooren te worden aangewend.

Door de conclusie van dit rapport, hetwelk tot heden nog niet is gepubliceerd, wordt thans in een helder daglicht geplaatst wat de reden is, waarom B. en W., na in hunne memorie de rechten en aanspraken der gemeente zoo hoog te hebben gehouden, plotseling bij de indiening van na te melden voordracht voorstellen deze prijs te geven.

Wie in de gelegenheid was, gelijk schrijver dezes, het zaakrijk rapport der commissie te lezen, en nauwkeurig wikt en weegt de argumenten, die daar tegen het voeren eener procedure worden aangevoerd, moet tot de overtuiging komen, dat een proces voor de gemeente bepaald ongunstig moest afloopen.

Intusschen heeft de Raad het wel wenschelijk geacht bij eene eventueele procedure het beroep op verjaring onmogelijk te maken, door nog voor den 1sten Januari 1875 den Staat een deurwaardersexploit te zenden. Men heeft gemeend dit toch ter bewaring van rechten in elk geval te moeten doen.

Na de vaststelling der memorie in de zitting van 12 October 1874 vindt men in het officieele raadsverslag van de gemeente niets meer vóór 26 Juni 1875, op welken dag een *hoogst belangrijke voordracht* van B. en W. omtrent de vestingwerken bij den Raad inkwam.

Wat nu deze voordracht, welke kan beschouwd worden als het fundament der later gesloten overeenkomst, betreft, zij strekte om:

1. prijs te geven de rechten, die de gemeente Groningen mocht hebben op de vestingwerken en gronden dezer gemeente, en met betrekking tot de slechting dier vestingwerken een contract te sluiten met den Staat op de grondslagen, vervat in de brieven aan den Minister van Financiën van 26 Mei en 19 Sept. 1875, evenwel niet dan onder uitdrukkelijke voorwaarde, dat de slechting moet zijn voltooid uiterlijk binnen tijd van *drie jaren* na het tijdstip van de onderteekening van het contract, en dat bij de slechting worde gevolgd het bij deze voordracht gevoegd, door den heer *van Gendt*, ingenieur voor de ontmanteling der vestingwerken, ontworpen plan, gewijzigd in voege in deze voordracht is omschreven of later alsnog mocht worden overeengekomen.

Volgens de memorie van toelichting stonden, nadat alle hoop op afgifte der vestingwerken aan de gemeente vervlogen was, *drie wegen open.*

1°. De gemeente kan een eisch tot afgifte der vestingwerken tegen den Staat bij den bevoegden rechter aanhangig maken. Deinst zij daarvoor terug, dan blijft haar de keus van eene der twee aanbiedingen, die de regeering doet, te weten: òf de vestinggronden aankoopen van den Staat tegen de werkelijke waarde, die zij na de ontmanteling zullen hebben, verminderd met de kosten van gelijkmaking, die in dit geval door de gemeente wordt uitgevoerd, — òf de slechting overlaten aan het Rijk volgens een door beide partijen vast te stellen plan en op de door haar overeen te komen voorwaarden, met dien verstande, dat de gemeente de bestaande wegen en waterleidingen en de door den Staat aan te leggen aardebanen voor nieuwe wegen, zoomede de door hem te maken nieuwe waterleidingen overneemt, terwijl zijnerzijds de Staat aan de gemeente bij wijze van vergoeding voor het onderhoud dezer objecten uitkeert het gekapitaliseerd bedrag van de tot dusver door den Staat aan de bestaande en te behouden wegen en waterleidingen bestede onderhoudskosten.

Op dezen laatsten grondslag is indertijd gecontracteerd door de gemeenten Venlo, Breda en Bergen-op-Zoom.

Wat den eersten weg, procedeeren, betreft, daarvoor deinzen B. en W. terug. Vooral omdat daardoor Groningen nog jaren zou blijven zitten in de knellende banden, want met een proces gaan jaren gemoeid.

En spoed legt bij de ontmantelingsvraag veel gewicht in de schaal.

Evenzeer ontraden B. en W. den tweeden weg te bewandelen. „Wat anders dan hinder en omslag kan een contract, op dezen grondslag aangegaan der gemeente bezorgen? Geene lichtzijden, schaduwzijden meer dan ééne. Immers in dit plan zal de gemeente zelve slechten. Oppervlakkig schijnt dit een voordeel. Doch wèl beschouwd is dat voordeel problematiek. Hierom vooral, omdat bij de slechting men herhaaldelijk met particuliere belangen en rechten in botsing zal komen. Het gemeentebestuur lost uit den aard der zaak conflicten van deze natuur minder gemakkelijk op dan het centraal gezag. Bovendien bezorgt de uitvoering van een werk van dien omvang veel omslag, veel last. Nu komt bij dit alles nog eene omstandigheid, dat de gemeente voor de overblijvende bouwterreinen aan het Rijk zal moeten betalen de werkelijke waarde, die zij dan, aan aardebanen gelegen, hebben. Moeilijk zal het zijn die werkelijke waarde à priori te bepalen, zoodat de mogelijkheid alleszins bestaat, dat eene greep in het duister wordt gedaan en de gemeente veel meer betaalt, dan de gronden later blijken waard te zijn. Doch in het gunstigste geval, als de gemeente werkelijk bij verkoop van de haar overgedragen terreinen terug bekomt, wat zij besteedde, wat dan nog? Zij heeft dan haar schuldenlast aanzienlijk moeten verzwaren om den koopprijs der haar overgedragen terreinen te kunnen betalen, zoodat in ieder geval de rente van het opgenomen kapitaal bij de operatie verloren geraakt is.”

Ten slotte de derde weg.

De slechting wordt overgelaten aan het Rijk. Het plan van slechting en uitbreiding der stad wordt vastgesteld door staat en gemeente te zamen, enz.

„Angstvallig wikken en wegen", zeggen B. en W., „hebben bij onze vergadering de overtuiging doen wortelen, dat deze laatstbedoelde weg de beste is. Wanneer bij de vaststelling van het plan van slechting en uitbreiding met de inzichten en wenschen van het gemeentebestuur wordt rekening gehouden, wanneer het de gelegenheid biedt tot het tot stand brengen van inrichtingen, waarvan de vestiging tot nu toe, juist wegens de aanwezigheid der vestingwerken niet of noode kan geschieden, zooals daar zijn *een nieuw ziekenhuis*, waarnaar de gemeente verlangend uitziet (n.b. we schrijven 26 Juni 1875!!) eene veemarkt, waaraan de behoefte groot is; verder meerdere scholen en wat dies meer zij; eindelijk en vooral, wanneer de waarborg wordt geschonken, dat het slechtingswerk door het Rijk binnen een bepaalden, in het contract op te nemen, *termijn* wordt voltooid, dan biedt deze overeenkomst, waarbij in ieder geval de grond voor het geheele net van wegen, dat tot de uitlegging der stad gewenscht wordt en ook de aardebanen dier wegen, die door de gemeente kunnen worden bestraat, naarmate de behoefte zal eischen, kosteloos zullen worden verkregen, het meeste voordeel voor de gemeente."

Burg. en Weth. hebben daarop den Minister van Financiën uitgenoodigd een plan van slechting van rijkswege te willen doen ontwerpen.

Daarmede werd door den Minister belast de heer ingenieur *van Gendt*, die in betrekkelijk korten tijd een ontwerp-plan van uitleg gereed maakte. Dit ontwerp-plan is een integreerend deel der later gesloten overeenkomst geworden.

B. en W. hebben aangaande dit plan herhaaldelijk met den heer van Gendt geconfereerd.

In de voordracht worden de hoofdtrekken van het plan aangegeven. Zij zijn aldus samengevat:

1. Wijze van slechting.
2. De vestinggracht.
3. Uitgangen.
4. Straten.
5. Bouwterreinen.
6. Gronden voor inrichtingen van verschillenden aard gereserveerd.

Het plan was reeds onderzocht en overwogen met de Commissie voor de Openbare werken. Deze commissie had geene bedenkingen tegen de hoofdpunten. Behalve eenige opmerkingen over de geprojecteerde straten en de keuze der plaatsen voor het ziekenhuis, de veemarkt enz., wenschte de commissie ook eene plaats gereserveerd te zien voor eene gelegenheid tot afslag van visch.

Nu was echter met betrekking tot dit laatste punt (de voor bepaalde inrichtingen te reserveeren terreinen) deze vraag gerezen, of de Staat bereid zou worden bevonden juist die terreinen voor die inrichtingen af te staan, welke de gemeente het geschikst voorkwamen. Op die vraag kwam een tweeledig antwoord. „In de

eerste plaats, dat het plan, zooals het nu voorlag, niet moest beschouwd worden als een samenstel van voorstellen, die de Staat de gemeente doet en die deze heeft aan te nemen of te verwerpen, maar veeleer is aan te merken als eene basis voor de te voeren onderhandelingen en als niets meer dan dat, juister nog als een ontwerp, dat kan worden geamendeerd naar believen, om ten slotte tot overeenstemming te geraken."

Zelfs gedurende de slechting — deze verzekering was van den ingenieur voor de ontmanteling ontvangen — zou men over de details telkens nog met het gemeentebestuur in overleg kunnen treden en zou er rekening gehouden worden met zijne wenschen.

In de tweede plaats zou de afstand der terreinen, waarop die genoemde inrichtingen zouden verrijzen, *niet* geschieden *om niet*, doch tegen betaling door de gemeente van de waarde, waarop de tot dat doel over te dragen gronden zouden worden getaxeerd. Het zou den Staat, die zich ook voor deze terreinen zou laten betalen, vrij wel onverschillig zijn, waar de gemeente grond voor het bouwen van deze of gene inrichting wenschte aan te koopen.

Dat was de voordracht, waarvan de behandeling in de zitting van 10 Juli zou plaats hebben. Doch waarop Burg. en Weth. zeker niet gerekend hadden, er volgde eene werkstaking van zijde der raadsleden.

Onomwonden verklaarden eenige raadsleden, dat zij niet bereid waren reeds nu hunne stem over de voor-

dracht uit te brengen. Men wilde verzending naar de afdeelingen, welk voorstel echter verworpen werd.

Daarna werd voorgesteld de zaak aan te houden tot eene volgende vergadering, tevens met verzoek, dat van de teekening een afdruk of afschrift aan de raadsleden zou worden verstrekt. Doch daarop kwam de voorzitter met de mededeeling, dat de heer van Gendt zich op een hem reeds gedaan verzoek daartegen had verklaard, omdat de teekening nog niet ter goedkeuring aan den Minister was voorgelegd, welke mededeeling de vraag uitlokte, welke waarde die teekening dan toch had, als er geene zekerheid bestond, dat het plan door den Minister goedgekeurd zou worden.

Om aan alle quaesties een einde te maken, stelde de heer Roelfsema eene motie voor, om B. en W. uit te noodigen eene teekening aan de leden van den Raad te verstrekken ter verduidelijking van de voordracht, m. a. w. dus in teekening te brengen, wat in de voordracht staat beschreven. Deze motie werd met algemeene stemmen aangenomen.

Inderdaad is die teekening gemaakt en uitgegeven door de firma Scholtens en Zoon, althans in de Provinciale Groninger Courant van 10 Augustus 1875 kan men eene advertentie lezen dat bij deze firma is uitgegeven eene:

Kaart van het ontworpen plan van uitlegging der stad Groningen.

Prijs *f* 2.—.

Deze kaart dient niet verward te worden met eene gelijknamige kaart, een paar jaar later uitgegeven door

de firma van de Weyer en opgemaakt door den heer Bert Brouwer, welke kaart is vastgehecht aan de overeenkomst van 1878.

7 Augustus werd de voordracht opnieuw aan de orde gesteld, doch op dien datum waren er vanwege den zomer zoo weinig leden aanwezig, dat eene motie tot uitstel der zaak in de eerste vergadering in September werd aangenomen. Dan echter zou de behandeling definitief geschieden en zou, wat er ook gebeuren mocht, geen nieuw differt weer worden verleend.

Inderdaad is dan ook de voordracht in de bekende avondzitting van Dinsdag 7 September 1875 behandeld.

Voordat ik echter het een en ander ga mededeelen van hetgeen er dien avond gezegd en vooral van wat de heer Jorissen heeft medegedeeld aangaande zijn plan om *de vestinggronden* van den staat te *koopen*, dien ik echter een oogenblik stil te staan bij hetgeen er *buiten den Raad* in den tijd van 26 Juni—7 September 1875 aangaande deze voordracht is gezegd.

De Provinciale Groninger Courant begon met een paar hoofdartikels over den „*Uitleg der Stad*".

Al dadelijk komt de redactie met de opmerking dat de zaak tot dusverre te veel in 't geheim behandeld is. Ook haar is veel onduidelijk. Zij begrijpt dat het punt van rechten voor de gemeente hopeloos is. De wetten zijn onschendbaar, zegt Art. 115 Grondwet, en bij verschillende gelegenheden heeft de Staat er wel voor gezorgd, dat de letter der wet in zijn voordeel is. Het is een leerzaam voorbeeld, zegt de

redactie, hoe men in Nederland met de wet in de hand of juister gezegd *door de wet* uit zijn eigendom ontzet wordt.

Bij den eersten weg, door B. en W. aangewezen, vraagt de redactie: „Hoe duur zal hij wezen?" En het antwoord luidt: „Wij weten het niet".

Bij den tweeden weg, doet zij dezelfde vraag. „Hoe duur is deze weg? Kostbaarder zeker dan de vorige, maar hoeveel? Zou er iemand in de gemeente zijn die dit bij benadering kan zeggen?"

De schrijver van dit artikel gaat niet in elk opzicht met de voordracht van B. en W. mede en vindt dat deze laatste zich eigenlijk al te gemakkelijk van *deze wijze* van behandeling der zaak afmaken.

„Geene lichtzijden, schaduwzijden meer dan eene, zeggen B. en W. Maar dat dient uitvoerig te worden aangetoond.

Want is de gemeente zelf baas, dan kan zij de slechting doen uitvoeren, zooals zij dit zelf verkiest, zij kan geleidelijk in den loop van een zeker aantal jaren het geheel tot stand brengen en alzoo den last der te maken schulden over een aantal jaren verdeelen en met het noodzakelijkste beginnen.

Want de spoed, dien Burg. en Weth. steeds voorop-stellen, is wel wenschelijk, maar niet alles beheerschend. Spoedige uitvoering van het werk is een, en overhaast besluiten een tweede.

En de meerdere omslag?

Laat de gemeente een afzonderlijk bureau „*van slechting en uitleg der stad*" met een speciaal daartoe

aangestelden ingenieur in het leven roepen? Werkt de stad zelve, dan is er uit de machinerie althans één schijf weg, de brieven behoeven dan niet naar Arnhem, waar de heer van Gendt woont, en den Haag, waar de Minister zetelt.

Kortom, de door Burg. en Weth. aangewezen weg is niet die bij uitnemendheid, men bezie ook de anderen eerst eens nauwkeurig."

Nadat deze beide artikelen den 5den en 8sten Juli verschenen waren, scheen de belangstelling van het publiek inzake de ontmanteling tot nihil gereduceerd te zijn.

Iets beter werd het, toen op 10 Augustus de bovenbedoelde kaart van de heeren Scholtens en Zoon verscheen.

Eerst op 19 Augustus komt een zekere heer B., die zich trouwens ook verwondert over de geringe belangstelling, die volgens hem gelijk nul is, met eenige terzake dienende opmerkingen.

Hij wil, *òf* den eersten weg, door B. en W. bedoeld, inslaan, maar dan benoeming van deskundigen, die de werkelijke waarde der vrijkomende terreinen zullen schatten *òf* een geheel nieuwen weg n.l. aankoopen van de vesting door de gemeente. Dan is de gemeente zelf baas en kan zij den uitleg en aanleg doen, zooals zij wil.

Van 70 H.A. vestinggronden (hieronder zijn de grachten begrepen) zullen er ongeveer 20 H.A. bouwterrein worden, terwijl de overige 50 H.A. voor plantsoen, straten en kanalen bestemd zijn.

Nadat nog eenige personen de wenschelijkheid van het aanleggen van plantsoen en wandelwegen hadden betoogd en de Provinciale den 23[sten] Augustus in een hoofdartikel, getiteld: *Nog eens: Uitleg der Stad*, den algeheelen aankoop had bepleit en ten slotte het volgende zeide:

„Wij zouden wenschen, dat op eene vergadering van belangstellenden de volgende motie werd voorgesteld, verdedigd of aangevallen en ten slotte aangenomen als het gevoelen der aanwezigen: *Het belang van de gemeente Groningen vordert, dat het beheer over de slechting en beslechting der vestingwallen bij de gemeente beruste, derhalve moet zij de gronden van den Staat aankoopen*", kon men den 23 Augustus in de Groninger Courant een met vette letter gedrukt berichtje onmiddelijk onder Groningen lezen, welk berichtje aldus luidde:

„De enkele stukken, welke in de plaatselijke dagbladen voorkomen over de ontmanteling der stad, schijnen de navolgende zeer eenvoudige opmerking niet onnoodig te maken.

Of de slechting der wallen door de gemeente behoort te geschieden en of zij door aankoop der geslechte vestinggronden daarover de vrije beschikking behoort te hebben, zal geheel moeten afhangen van de voorwaarden, welke van het rijk kunnen worden bedongen."

De vraag nu reeds te willen oplossen in bevestigenden zin, moet minstens voorbarig worden genoemd, tenzij men mocht meenen, dat bij tegenovergestelde

beantwoording de zaak altijd verkeerd zal loopen, wat ook van het rijk mocht zijn bedongen, zoowel ten aanzien van het werk zelf, als ten aanzien van den tijd, waarin het moet zijn voltooid."

Wanneer met deze woorden bedoeld was alle oppositie het zwijgen op te leggen, dan is zulks geheel mislukt. Integendeel nu barstte de bom eerst los en regende het ingezonden stukken.

De Groninger Courant, die tot dusverre gezwegen had, begon met een hoofdartikel „*Van een burgerman*", erg zoetsappig en welwillend gesteld, wat olie in het vuur was.

Men begon er van te spreken eene meeting te beleggen, om eene commissie van 10 personen, in alle opzichten met de behoeften der stad vertrouwd, te benoemen, en deze op te dragen een tegenplan te ontwerpen (Prov. Gron. 24 Aug. 1875, no. 198).

Tot uitvoering van dit plan is het echter niet gekomen. Wel kwam er langzamerhand eene zekere vaste opinie.

In de Nieuwe Rotterdammer van die dagen kon men lezen: „Langzamerhand schijnt de publieke opinie te dezer stede zich te verklaren tegen het voorstel van het dagelijksch bestuur der gemeente om aan den Staat het slechten enz. over te laten. Men meent, dat het den Staat zal en moet te doen zijn om zooveel mogelijk geld te maken, maar dat het belang der gemeente tot in de verre toekomst medebrengt, dat ook op verfraaiing, gerief en welstand gelet wordt. De gemeente zou dus zelve 't werk ter hand behooren te nemen."

Ten slotte komt de Provinciale in een hoofdartikel, luidende: *Vernieuwd pleidooi in zake de vesting*, Maandag 6 September, dus aan den vooravond der belangrijke raadszitting, op nieuw hameren op het denkbeeld van aankoop der vesting en zegt er bij: „Waarom zal men niet eens vragen, wat de Minister hebben wil? Want niemand weet dit op dit oogenblik. Men kan vrijmoedig zeggen: *dat er op dit oogenblik niemand in Groningen is, die weet wat geld de Staat, d.i. de wetgevende macht plus de regeering, vraagt?*"

En dat was juist, niemand wist het.

't Was Dinsdag 7 September 1875, des avonds te half zeven uur, dat de bewuste raadsvergadering plaats had. Eene stampvolle publieke tribune. Na tal van ingekomen stukken kwam het voorname punt, de oorzaak van de algemeene belangstelling, aan de orde. De waarschijnlijkheidsberekening was, dat de voordracht van B. en W. zou worden aangenomen. Van slechts enkele raadsleden was bekend, dat zij vóór aankoop, tegen slechting door den Staat waren. Maar men wist niet, hoe de verhouding stond.

Maar ternauwernood had de voorzitter tot inleiding der zaak eene mededeeling gedaan, of die kansen tot aankoop daalden tot één of tot nul.

Welke was die mededeeling? Deze „dat de regeering nu en later en tot den einde toe bereid was den geheelen aanleg overeenkomstig het verlangen van den Raad te doen bewerkstelligen, dat de Raad dientengevolge door de aanneming van de voordracht niet

gebonden was aan het medegedeelde plan, omdat het geheele plan niet zal worden uitgevoerd als de Raad het liever anders wil, al ware het ook dat zulks bleek onder de slechting."

Dat die mededeeling niet zonder uitwerking bleef, bleek uit de discussie.

De eerste spreker, de heer Reiger, gaf reeds dadelijk te kennen, dat zijne vrees voor de uitvoering grootendeels was weggenomen. Toch achtte spreker de opneming wenschelijk van een amendement, „dat de „Raad de voordracht heeft aangenomen in de ver-„onderstelling, dat omtrent nadere wijzigingen in, en „definitieve vaststelling van het ontwerp nog niets „wordt gepraejudicieerd". Dit amendement werd later met 19 tegen 2 stemmen aangenomen.

Het belangrijkste was echter de rede van den heer Jorissen, den grooten voorstander van aankoop en slechting door de gemeente. In een uitgebreid betoog zette hij de voordeelen van slechting van gemeentewege uiteen. En toch hij pleitte voor eene verloren zaak. En waarom? Waarom had de heer Jorissen slechts *een* medestander, den heer Leopold, terwijl die eigenlijk nog slechts ten halve met hem medeging? Van waar over de stemming „het mistige waas van onzekerheid," zooals de Provinciale het noemde, „van tasten in den blinde, van uitstel?"

Men zou niet onjuist spreken van eene stille gelatenheid, die de gemoederen beheerschte, om nu maar in godsnaam de slechting der vesting aan den Staat over te laten.

Twee belangrijke oorzaken waren hiervan de reden:

1. de quaestie van de opgezetenen;

2. de koopprijs, die de Staat zou vragen en welke de wethouder van publieke werken, de heer Lohman, op het gezegde van een kapitein der genie, schatte op *twee millioen*.

Wat die eerste quaestie betreft, de gemeente Groningen had in vroegere jaren aan verschillende personen toegestaan de wallen der vestingterreinen voortdurend in gebruik te nemen. Er waren huizen gebouwd. Langzamerhand hadden die personen rechten verkregen. Er waren er bij, die deze gronden te goeder trouw hadden gekocht.

Hunne rechten waren van drieerlei aard. Er waren eigenaren, die rechten bezaten; er waren er, die precario of ter bede bezaten; er waren er, die zonder consent bezaten. Als nu de vestinggronden door de gemeente werden overgenomen, zouden door al die personen bezwaren worden geopperd en door hen gepretendeerd worden, dat zij werkelijke rechten hadden en de gemeente zou met tal van processen worden bedreigd.

Nu wist men, dat de Staat, als hebbende die consenten niet gegeven, veel sterker zou staan tegenover die opgezetenen dan de gemeente.

En inderdaad is later gebleken, dat van die personen niemand een proces tegen den Staat heeft aangedurfd, allen hebben genoegen genomen, al is het ook geschied na hevig tegenstribbelen, met de sommen, die de Staat in der minne als schadeloosstelling wilde

geven. Toch hebben tal van opgezetenen bij deze zaak belangrijke schade geleden.

Wat het tweede punt betreft, de hooge aankoopsom. Ook hier deinsde men voor terug. Men heeft nooit den Minister officieel gevraagd, welke som men voor den aankoop zou moeten betalen. Het is mij nooit duidelijk geworden, waarom men dit niet gevraagd heeft.

Wel heeft iemand, die destijds zitting had in den Raad mij medegedeeld, dat op het aankoopen van de vesting veel invloed heeft gehad een rapport, opgemaakt door den toenmaligen stads-bouwmeester, den heer van Beusekom, die de kosten van slechting raamde op *f* 610.000 en die de waarde der vrijkomende bouwterreinen op *f* 600.000 schatte, zoodat volgens hem de vesting niets waard was.

Met die meening is wel in overeenstemming het herhaald gezegde van den ingenieur van Gendt, dat de Staat aan de slechting der vesting *niets* verdienen wilde.

In hoeverre dat gezegde later is gebleken juist te zijn, zal straks worden aangetoond.

Dat men destijds de waarde der bouwterreinen niet hoog schatte, blijkt hieruit, dat de voorzitter, de heer van Royen, aan den heer Leopold op diens opmerking, dat de gemeente Bergen-op-Zoom de vesting groot 16 H.A. had gekocht voor *f* 2500 per H.A., vroeg, of deze dat dan zoo goedkoop vond en hieruit, dat later de Raad nog zeer heeft getalmd met den aankoop van het terrein vestingwal Reitdiep—Ebbingepoort, ± 18

H.A. aan gracht en wal groot, voor *f* 60000 of ongeveer *f* 3300 per H.A. (ongeslecht) [1]).

Nadat ten slotte nog een amendement van den heer Rost, hiertoe strekkende, „dat de gemeente het recht „zou erlangen om de geslechte gronden, hetzij in hun „geheel, hetzij gedeeltelijk naar hare keuze, voor een, „door van beide zijden te benoemen deskundigen te „bepalen prijs, te kunnen overnemen", met 19 tegen 2 stemmen, die van den voorsteller en den heer van Starkenborgh, was verworpen, omdat dit eene zaak van latere zorg was, tenzij het als uitdrukkelijke voorwaarde werd gesteld, waarop de gemeente hare rechten zou prijs geven en waartegen alsdan groote bezwaren bestonden, werd de *geheele voordracht aangenomen* met 19 tegen 2 stemmen.

Tegen de heeren Jorissen en Leopold.

Die nu meent, dat met deze beslissing de zaak bijna geheel in orde was, vergist zich deerlijk.

In de zitting van 22 Januari 1876 kwam eene nadere voordracht van Burg. en Weth. in nopens den stand der met het rijk gevoerd wordende onderhandelingen aangaande de ontmanteling. Hoofdzakelijk werden hierin deze punten besproken:

1. de termijn voor de slechting bestemd;
2. of de gemeente den vestinggrond tusschen Reit- en Boterdiep zal aankoopen in zijn tegenwoor-

1) Had men het Noorderplantsoen tot bouwterrein gemaakt, dan zou er *f* 140.000 voor slechting, bestrating en rioleering bij gekomen zijn, zoodat het dan *twee* ton zou gekost hebben, waarvoor men dan ongeveer 120.000 M^2, bouwterrein verkregen zou hebben. Tegen *f* 5.— de M^2., zou dat 6 *ton* geworden zijn en dus een winst van 4 *ton* opgeleverd hebben.

digen toestand, met de werken die zich daarop bevinden en de rechten van derden, die daarop mochten rusten;

3. de plaats voor de veemarkt.

Uit de op 5 Februari hierover gehouden discussie blijkt, dat een gevoel van teleurstelling bij vele leden is opgekomen. Ook B. en W. zijn niet tevreden, al wil de voorzitter niet onderschrijven de uitdrukkingen van eenige sprekers, dat het den Minister alleen om geld te doen zou zijn en dat zijne handelingen een gevolg zouden zijn van schraperigheid. Wel heeft de Minister te veel gedraald met te zeggen, hoe de zaken zullen loopen.

Ten slotte vereenigde men zich toch echter met de voorstellen van B. en W.

In de zitting van 1 April blijkt uit eene nieuwe mededeeling van B. en W., dat de Minister eenigszins uit zijn humeur is. De Minister toch zegt, dat het vertragen aan het gemeentebestuur zelve moet worden geweten, en dat zij door het opwerpen der stelling, dat de gemeente zelf eigenaresse der vesting is, de spoedige behandeling der zaak heeft belemmerd. De Minister ziet niet in, dat deze gemeente aanspraak zou hebben op concessies, omdat zij rechten prijs geeft, welke rechten juist door den Staat worden ontkend.

Overigens blijken de verschillen over technische bezwaren nog niet te zijn opgelost en vraagt de Minister *f* 60000 voor het blok Reitdiep-Boterdiep.

Deze mededeelingen werden in de volgende zitting van 13 April voor kennisgeving aangenomen.

Den 13[en] Mei kwamen nieuwe mededeelingen en tevens werd besproken eene schets der te sluiten overeenkomst. Vooral in den grond voor het eventueel te bouwen ziekenhuis, waarvoor 3 H.A. noodig is en welke grond *f* 4 per M^2. dus *f* 120000 zou kosten, vindt men een groot bezwaar en het is prof. Huizinga, die in de zitting van 27 Mei d.a.v. een ernstig protest laat hooren tegen den onevenredig hoogen prijs, die door de regeering wordt gevraagd voor dat terrein. De heer Cremers meent, dat het niet ondienstig is te wijzen op Maastricht, aan welke gemeente de Minister te veel concessies had gedaan, tengevolge waarvan de 2[de] Kamer geweigerd had hare goedkeuring aan de te sluiten overeenkomst te geven en waardoor Maastricht thans nog zijne vesting bezat.

Den 24[en] Juni blijkt, volgens de ingediende voordracht, de Minister iets inschikkelijker te zijn geweest en enkele punten te hebben toegegeven, o. a. dat de huizen aan de hoofdwegen minstens 8 Meter hoog moeten zijn.

Toch had men nog vele bezwaren en voordat het concept der te sluiten overeenkomst werd goedgekeurd had er in den Raad op 8 Juli nog eene breede discussie plaats en het had weinig gescheeld of de voordracht was verworpen.

De eerste spreker, de heer Leopold, zeide, dat van vroeger gedane beloften niets was gekomen, dat het

thans voorgestelde contract hoegenaamd geen voordeel had voor de gemeente. Hij wil daarom verwerping van de voordracht, de zaak blauw-blauw laten en de gemeente tegenover den Staat zich laten gedragen als ieder particulier.

Het lid Dr. Tellegen had ingezetenen van Breda gesproken, die hem hadden medegedeeld, dat het in deze gemeente den Staat alleen om geld maken te doen geweest was.

Ook de heeren Schilthuis en Reiger vinden, dat de Minister de opmerkingen van de gemeente laat voor hetgeen ze zijn en dat van gemeen overleg geen sprake meer is.

Nadat nog met 13 tegen 4 stemmen besloten was om een amendement van den heer Schilthuis, waarvan het gevolg zou zijn, dat de zaak geheel op losse schroeven zou komen te staan, niet in behandeling te nemen, werd de voordracht ten slotte toch nog aangenomen met 11 tegen 8 stemmen.

In de zitting van 19 Augustus besluit de Raad bij het vaststellen der hoofdpunten af te zien van de terreinen voor Ziekenhuis en Bewaarschool, daar die terreinen toch te duur zouden worden.

En in de zitting van 4 September 1876 nemen B. en W. nog eens alle hoofdpunten in extenso op, om ze in een geheel te hebben.

Eindelijk bij de Wet van 19 Dec. 1876, St. 254, werd de Minister gemachtigd, om eene overeenkomst te sluiten op de grondslagen, vervat in meergemelde hoofdpunten.

Volgens *Art.* 1 mocht de Minister aan de gemeente afstaan de bestaande wegen en nieuw aan te leggen wegen en waterleidingen en de lage vestinggronden ten oosten van den Heereweg, mits de Staat die ten westen kreeg.

Art. 2 bepaalt, dat de gemeente ontslagen wordt van hare bijdrage van *f* 375.— in de kosten van onderhoud der bruggen, terwijl zij van den Staat krijgt *f* 6200.—.

Art. 3 machtigt den Minister het terrein Reitdiep—Boterdiep te verkoopen voor *f* 60000.

Art. 4 zegt: De verdere voorwaarden, waaronder de in de vorgie artikelen bedoelde afstand, vergoeding en verkoop zullen plaats hebben, worden door den voornoemden Minister met de gemeente geregeld.

Die nadere regeling heeft nog al eenigen tijd aangehouden.

Eerst 6 *December* 1878 kwam de definitieve overeenkomst tot stand.

Ondertusschen was de Staat reeds Dinsdag den 28sten Maart 1876 met de slooping van de vestingwerken begonnen. Des middags om half twee werd in tegenwoordigheid van vele personen de eerste spade in den grond gestoken.

Het eerst vielen de wallen bij de Heerepoort en werden de grachten gedeeltelijk gedempt; gedeeltelijk bleven ze open om uitgediept te worden voor het Groote Verbindingskanaal.

De Staat zette het sloopingswerk met bekwamen spoed voort en ruim een jaar later, 7 Juli 1877, had

de eerste veiling van geslechte vestinggronden plaats. Het was bouwterrein aan de Oosterhaven, bestemd voor pakhuizen. En toen eenige perceelen twaalf gulden per vierkante Meter opbrachten, sloeg iedereen de handen ineen van verbazing en zei men: Als dat zoo doorgaat, wat is het dan te betreuren, dat het denkbeeld van den heer Jorissen, om de vesting in zijn geheel van den Staat aan te koopen niet genoeg ondersteund is geworden.

Het zij mij vergund bij dit punt een oogenblik stil te staan en de vraag te stellen: *Heeft de gemeente goed gedaan de overeenkomst van* 1878 *te sluiten?*

Mijn antwoord daarop is, *ja!*

Men hoort vooral tegenwoordig dikwijls beweren: het is zeer te betreuren dat de gemeente de vesting niet aangekocht heeft, zij had er geld mee verdiend.

Wanneer de koopprijs op 2 millioen ware gebleven, dan was dit echter zeer zeker niet het geval geweest.

Van 1874 tot 1 Dec. 1899 hebben de onkosten der slechting etc. bedragen *f* 500.730.16½. De baten hebben tot dien datum bedragen niet *drie* millioen, zooals men algemeen hier ter stede vertelt, maar *f* 1.668.468.08.

Behalve de terreinen, die er nu nog liggen en die men kan schatten op ± *f* 500.000.—, heeft de Staat tot 1 Dec. 1899 dus ongeveer 11½ ton meer ont-

vangen dan uitgegeven. [1]) Had de gemeente dus 2 millioen betaald, dan had zij minstens $3\,^1/_2$ ton te veel gegeven, behalve de rente, die wel op *f* 800000 geschat mag worden.

Nu dient men wijders hierbij eenige belangrijke punten niet uit het oog te verliezen.

In de eerste plaats heeft ten allen tijde en overal de Staat voor hare terreinen meer kunnen bedingen dan eene gemeente of een particulier.

Iedereen weet, dat wanneer hij iets van den Staat wil koopen, de Staat hem dit duur laat betalen. Want de Staat behoeft nooit te verkoopen; wil men niet voldoende betalen, welnu, de Staat laat de terreinen eenvoudig liggen. Vele voorbeelden hebben we daarvan hier ter stede gezien.

De terreinen aan den Praediniussingel waren 5 à 6 jaren geleden nog onverkoopbaar, thans zijn ze voor grof geld van de hand gegaan. Voor de villa-terreinen

1) De Staat heeft aan de vesting Groningen verreweg het meeste verdiend. Op 1 *Januari* 1898 was de verhouding aldus:

Groningen	*f*	$1.064.664.84^5$
Maastricht (alles verkocht) . .	»	261.748.38
Nijmegen (idem)	»	$232.364.76^5$
Venloo	»	$176.973.92^5$
Breda	»	$149.131.06^5$
Deventer (idem).	»	$97.396.65^5$
Zutphen (idem)	»	78.213.18
Vlissingen (in erfpacht gegeven)	»	38.272.71
Grave . -	»	36.816.52
Delfzijl	»	11.905.70

Daartegen is door den Staat *bijgelegd* in die plaatsen, waar de kosten van slechting meer hebben bedragen dan de opbrengst der vestingen:

Coevorden,	te kort	*f*	155.436.—
Bergen op Zoom,	» »	»	$41.627.33^5$
's Hertogenbosch, (alles verkocht.)		»	35.621.34

Op de na 1874 opgeheven vestingen heeft de Staat zuiver verdiend *f* 1.366.973.06. Hiervan op Groningen alleen (op 1 Jan. 1898) *f* $1.064.664.84^5$, terwijl er op dat tijdstip aldaar nog voor ongeveer *f* 600.000 bouwterrein aanwezig was.

heeft de Staat een prix fixe van minimum *f* 10.000 voor de kleine en *f* 12.000 voor de grootere. Soms werd er maar *f* 7000 op geboden. Toch kon geen kooper ze beneden den prijs van 10 mille of 12 mille krijgen.

In de tweede plaats: de gemeente zou waarschijnlijk uit een oogpunt van schoonheid wat meer spoed met den verkoop gemaakt hebben, waardoor de prijzen natuurlijk lager zouden geweest zijn.

In de derde plaats zouden verschillende omstandigheden bij de prijsbepaling van invloed geweest zijn. Toen er in den beginne gesproken werd van een plan om langs het Verbindingskanaal villa's te bouwen, lachtte iedereen ongeloovig en trok men over zulk een plan zijne schouders op. Wie zou hier in Groningen eene villa willen bouwen?

Gesteld nu eens, dat in den beginne eenige personen zich hadden vereenigd om enkele van die villa-terreinen aan te koopen en van hun plan aan den Raad mededeeling hadden gedaan en aan B. en W. inzage van mooie gevelteekeningen met sierlijken aanleg van heesters en bloemperken hadden verstrekt, denkt men dan niet, dat zij die terreinen dan niet voor betrekkelijk lagen prijs bedongen zouden hebben, en althans veel lager dan de prijzen, die de Staat heeft gekregen?

Veel voordeel zou er niet behaald zijn, en dus uit een financieel oogpunt ware de aankoop bepaald nadeelig geweest.

Niet te vergeten dient men nog, dat niemand vooruit had kunnen voorzien, dat Groningen zoo in bloei zou vooruitgaan. In 1874 had Groningen ongeveer 40000 (39.284) inwoners, thans 66000.

Terwijl hier te Groningen de bouwterreinen duur verkocht zijn, waren ze op andere plaatsen, b.v. 's-Hertogenbosch, in den beginne bijna onverkoop- baar. Uitgebreide stukken vestinggrond liggen daar nog onbebouwd.

Wat nu het andere argument betreft, n.l. dat men dan zelf baas geweest ware en men den aanleg dan geheel naar eigen inzicht had kunnen uitvoeren, dit argument heeft later hare beteekenis verloren.

De Staat is de overeenkomst op eene loyale wijze nagekomen.

Getuige o. a. de verkoop der villaterreinen, waartoe hij niet verplicht was en de servituten, die hij daarop en op de daar tegenoverliggende huizen gelegd heeft, welke servituten de prijzen wel gedrukt hebben.

Een groot bezwaar voor den aankoop door de gemeente zou zonder twijfel geweest zijn, de quaestie der opgezetenen, waarover ik boven reeds sprak.

Dat dit bezwaar inderdaad niet gering was, blijkt o. a. uit dentoe stand, dien men thans nog tusschen de voormalige Ebbinge- en Boteringepoorten aantreft. Daar stond hoog verheven een molen, waarheen een hooge toegangsweg leidde. Daar moest de gemeente, omdat het behoorde tot het later aangekochte vak Boterdiep—Reitdiep zelve voor de slechting zorgen.

Men heeft in dezen geen proces durven voeren en heeft eene minnelijke schikking getroffen. Maar de molen is blijven staan en staat er nog.

De Staat echter heeft alle opgezetenen er afgekregen, zonder een proces. Ook is het bedrag der schadeloosstellingen niet bijzonder hoog geweest.

Voor het vak Boterdiep—Reitdiep heeft de gemeente evenwel *f* 8065.08 betaald buiten den bedoelden molenberg.

Een belangrijk punt, dat zeer veel heeft medegewerkt tot het aannemen der door den Staat voorgestelde regeling, was *de spoed*, waarmede de Staat de vesting zou slechten.

Art. 5 der overeenkomst luidde aldus:

De Staat verbindt zich om binnen de na te noemen tijdstippen na de dagteekening der definitieve overeenkomst de vestingwerken te slechten en de aan de gemeente over te dragen wegen en aardebanen daarop aan te leggen, als:

a. binnen drie jaren voor de gronden ten zuiden en westen der stad tusschen de Reit- en Damsterdiepen, alsmede voor het vak ten noordwesten der stad tusschen de Reit- en Boterdiepen, wanneer de gemeente dat niet aankoopt, terwijl de wegen buiten de Boteringe- en Ebbingepoorten in elk geval binnen drie jaar door den Staat zullen worden gemaakt;

b. binnen vier jaren voor het overig gedeelte tusschen de Damster- en Boterdiepen.

Men had echter eene restrictie gemaakt ten opzichte van de perceelen, die bij derden in bezit waren, voor zooverre de Staat niet tijdig eene beslissing omtrent hunne rechten zou kunnen verkrijgen.

In bijna alle voordrachten van Burg. en Weth. vindt men: „Wij drongen bij den Minister op eene spoedige „beantwoording aan. Wij verzochten dat in dezen de „plannen met spoed mochten worden opgemaakt."

Per telegraaf werden antwoorden verzocht en verkregen.

Ook in den Raad hoorde men dikwijls, dat het meest belangrijke van de voordracht was de spoed, waarmede de slechting zou worden begonnen en voltooid.

Daarom werden telkens in de voordrachten van Burg. en Weth. geheele beschouwingen gewijd aan den spoed, soms handelen geheele voordrachten slechts daarover of de termijn 3 of 4 jaar moest zijn, daarover loopt bijna de geheele discussie in eene der raadsvergaderingen.

Zijn mijne inlichtingen juist, dan heeft men met het bepalen van een termijn eene bepaalde bedoeling gehad. Niet alleen om zeker te wezen, dat de zaak der slechting flink ter hand zou worden genomen, maar ook deze. Men was in 't algemeen, vooral kort voor het tot stand komen der overeenkomst, zeer verbitterd op den Minister van Financiën. En nu meende men, dat het den Minister niet mogelijk zou zijn de bepaling aangaande dien termijn na te komen. Men had inlichtingen ingewonnen, en volgens die inlichtingen zou de slechting veel langer moeten duren.

Waren nu de 3 en 4 jaar om, dan wilde men den Staat ter zake van contractbreuk voor den rechter dagvaarden en schadevergoeding vragen.

Intusschen hoe handig die mijn ook aangelegd was, ze zou niet springen.

Voordat de termijn verstreken was, was de Staat met zijne slechting reeds geheel gereed, en was de hoop op schadevergoeding in rook vervlogen.

Gaat men nu zoo de geheele geschiedenis der overeenkomst na, dan wil het mij voorkomen, dat er in dien tijd wel wat veel spoed gemaakt is.

Ik kan mij voorstellen, dat de inwoners der stad van 1874 er naar snakten om van het keurslijf, dat elke uitbreiding breidelde, verlost te worden, dat men groote vrees had, vooral na den gang van zaken, dien men te Maastricht had gezien, dat men nog jaren in de vesting gekneld zou blijven.

Maar alles wat in die dagen geschiedde, geschiedde niet voor eenige jaren, maar voor geruimen tijd.

„Laten wij bedenken", zei destijds de heer Jorissen in de bovenbedoelde avondzitting, „dat de verantwoor-„delijkheid voor de verandering, die wij thans bespre-„ken, niet vijf-en-twintig jaren voortduurt, zooals een „lid van den Raad gezegd heeft bij de behandeling „van den bouw van arbeiderswoningen, maar wel 250 „jaar. Thans staat de toekomst van Groningen op het „spel en doen wij thans niet alles wat in het belang „van een goeden aanleg van het nieuwe gedeelte zal „zijn, men zal het ons nog honderde jaren verwijten."

En toch verwierp de Raad zijn amendement om den Minister eens te polsen over den verkoop der vesting, men wilde zelfs geen onderzoek. En dat alleen, omdat de voortgang der zaak daardoor eenigszins zou stagneeren.

Toch ware dit onderzoek hoogst wenschelijk geweest. Want dan had de Raad beter met kennis van zaken kunnen oordeelen, dan nu het geval geweest is.

En dat het toch wel wenschelijk geweest ware

het punt van aankoop eens nader te onderzoeken en vooral wat den prijs betrof eens nauwkeurig te informeeren en niet af te gaan op gezegden van kapiteins der genie, blijkt uit de later door den Staat met de gemeenten 's Hertogenbosch, Nijmegen en Deventer gesloten overeenkomsten.

Wel hebben die onderhandelingen langer geduurd, maar men heeft van den Staat ook gunstiger condities verkregen.

Als men de geheele vesting, 70 H.A., eens had kunnen koopen voor denzelfden prijs per H.A., waarvoor men het vak Reitdiep—Boterdiep gekocht heeft, dan zou men slechts *f* 231.000 betaald hebben. Daarbij kwamen dan nog de kosten van slechting. Maar men heeft den koop niet aangedurfd. En één ding niet te vergeten, men had te Groningen geld. Men was nog in de gelukkige periode van batige saldo's van meer dan een *ton*, en de hoofdelijke omslag, die thans *f* 300000 per jaar bedraagt, bedroeg toen slechts *f* 7000.

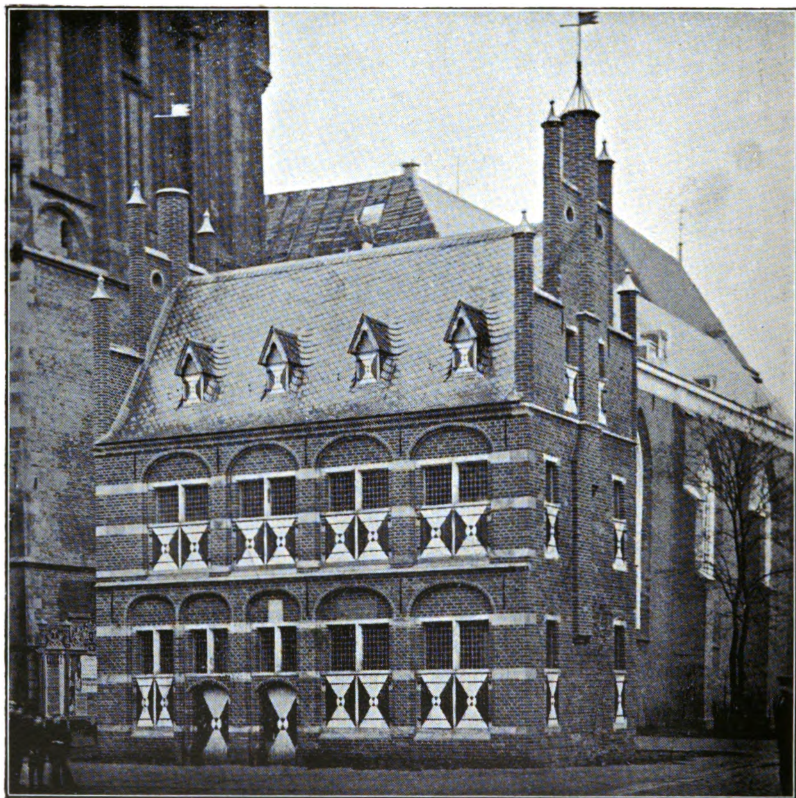
Maar men wilde zich, als men spoedig van de vesting verlost werd, wel eenige opofferingen getroosten. Men sprak in den Raad wel van een half millioen.

Ten slotte resumeerende, kom ik tot deze conclusie:

Hoewel men door te veel spoed te maken een nader onderzoek over den koopprijs onmogelijk heeft gemaakt, heeft de gemeente m. i. goed gedaan door de overeenkomst van 1878 te sluiten.

De gevolgde weg is de beste geweest.

MR. B. TEN BRUGGEN CATE.

HET OLDE RECHTHUIS IN 1899.

Wandelingen door het oude Groningen.

X.

Bestaande en verdwenen oude gebouwen.

Het Olde Rechthuis.

In aanmerking genomen, dat Groningen, indien slechts de datum of het jaar van haar ontstaan met eenige meerdere zekerheid was te bepalen, reeds lang het feest van haar duizendjarig bestaan zou hebben kunnen vieren, in aanmerking genomen die hooge ouderdom, vertoont de stad onzer inwoning daarvan slechts zeer weinige sporen. Hare ruime pleinen en breede rechte straten doen eerder aan Amerikaanschen stedenbouw der 19e eeuw denken dan aan de langzame ontwikkeling van dorp tot stad. Ook oude gebouwen zijn er schaars te vinden; van de houten huizen der middeleeuwen is geen enkele overgebleven, van de steenen huizen der edelen en machtigen der aarde bestaat enkel nog het hooge huis op den hoek van O. Boteringestraat en Broerstraat. Uit- en inwendig zijn evenwel de zware muren van dit huis zoo

verbouwd en bepleisterd naar de steeds wisselende eischen des tijds, dat ook daarin slechts met moeite in enkele gewelven de middeleeuwen zijn na te sporen. Toch wijzen de vorm en de afmetingen der zware steenen van de zijmuren van menig huis, welks moderne voorgevel tot andere gevolgtrekkingen zou leiden, op een verleden van soms meer dan 500 jaren.

Waar evenwel de middeleeuwen ons vrij wel in den steek laten, [1]) daartegenover kan Groningen met trots bogen op een aantal ongerepte gevels uit verschillende periodes der renaissance.

Wij zullen onze wandelingen door het oude Groningen voortzetten en hier en daar voor een huis blijven stilstaan, waar de tegenwoordige of vroegere gevel daartoe aanleiding geeft, terwijl wij daar zullen binnentreden, waar eene geschiedenis aan de vroegere bestemming van het huis of aan de voormalige bewoners is verbonden. Het zal ons zelfs kunnen gebeuren, dat wij blijven staren op eene ledige plek, de standplaats van een verdwenen gebouw. Bij die wandelingen zullen wij ons storen aan tijd noch plaats, doch eene volgorde aannemen door de omstandigheden aangegeven.

Die omstandigheden leiden er als van zelf toe het eerst in bespreking te nemen het in het afgeloopen jaar ongetwijfeld meest besproken huis der stad, het thans gerestaureerde oude *Rechthuis* der stad Groningen.

Dat huis en zijne geschiedenis zijn meermalen in beschrijvingen van Groningen of in eene op zich zelf

---

1) In de Brugstraat zuidzijde vertoont nog een huis (thans pakhuis) aardige overblijfselen van een gothieken gevel der 15e of begin 16e eeuw.

staande monographie [1]) behandeld, doch ook hier loopen de meeste schrijvers met een onbestemd gezegde, een los vermoeden of een stoute conjectuur over het vroegste verleden heen en steunt de eene schrijver, zonder eigen onderzoek, op het gezag van zijn voorganger. Thans echter, nu de muren in- en uitwendig van kalk- en cementlagen zijn ontbloot geweest, het gebouw tot in zijne fundamenten is onderzocht door mannen, toegerust met eene vroeger onbekende kennis van middeleeuwsche bouwkunde, nu vroeger ontoegankelijke resolutieboeken en rekeningen zijn doorzocht en de resultaten der onderzoekingen van bouwkundigen en van geschiedkundigen aan elkander zijn getoetst, thans is het mogelijk met eenige meerdere zekerheid de geschiedenis van dit merkwaardige gebouwtje vast te stellen.

De tot dusverre meest gangbare leer omtrent dit gebouw is als volgt: Het oude rechthuis, meer bekend als de hoofdwacht, is het vroegere raadhuis der stad. In 1443 werd midden op de markt een nieuw raadhuis gebouwd en aan het te klein geworden oude raadhuis de bestemming van rechthuis gegeven. Dat oude raadhuis, na 1443 rechthuis, dateert uit de 14e eeuw of vroeger, immers in eene oorkonde van 30 Juni 1338 en in latere 14e eeuwsche oorkonden is sprake van een „domus consulum in Groninghen", of van „een raethues der stadt", dit is natuurlijk het gebouwtje bij den Martinitoren. In 1509 werden de onderste vertrekken van dit huis ingericht tot een

1) Ds. G. Acker Stratingh in Gron. Volks Almanak 1839, blz. 126.

burgerhoofdwacht, dit verklaart ons de steen in het gebouw met het opschrift: „Justicia et pax osculate sunt a° 1509", d. i. „Het recht en de vrede hebben zich liefderijk verbonden in het jaar 1509" [1]). Die woorden doelen op de vereeniging van rechtspraak en hoofdwacht in dit gebouw in het genoemde jaar. De bovenverdieping, tot rechtspraak bestemd, diende voor de namens de regeering der stad door den ambtman van Selwerd uitgeoefende rechtspraak in het gericht van Selwerd, waartoe het gebied rondom Groningen, het Goorecht, behoorde.

Dit verhaal treft men het eerst aan in een in 1743 te Groningen bij Warnerus Febens verschenen „Kronijk van Groningen en de Ommelanden" [2]). Dit boekske is zeer onkritisch geschreven en bevat naast veel „Wahrheit" evenveel „Dichtung". Latere schrijvers hebben bovenstaande redeneering, welke den indruk maakt logisch te zijn, gevolgd en op dezen grondslag steunende verder aangevuld. Onze tijd vraagt echter meer dan redeneering, men wil als basis vaststaande feiten. En wanneer nu de kritiek de feiten van bovengenoemde redeneering een voor een onder haar vergrootglas bekijkt, dan zal zij enkele feiten aantreffen, die niet het epitheton „vaststaande" mogen dragen, die geen feiten zijn.

Dat in 1443 midden op de Groote Markt een nieuw raadhuis werd gebouwd, staat onbetwistbaar vast,

---

1) Vertaling o.a. bij Dr. Acker Stratingh t. a. p.

2) Aldaar blz. 132.

doch uit niets blijkt, dat het oude rechthuis het vroegere raadhuis is geweest en dat in dat jaar aan het huis bij den Martinitoren de bestemming van rechthuis zou zijn gegeven. Dat in 14e eeuwsche oorkonden sprake is van een raadhuis te Groningen bewijst nog niet, dat het bedoelde gebouwtje het raadhuis is geweest. Even mogelijk is het, dat het in de 14e eeuw genoemde raadhuis elders in de stad heeft gestaan, misschien wel op de plaats midden op de Markt, waar in 1443 het nieuwe raadhuis verrees. Zelfs kan men met vrij groote zekerheid aannemen, dat het bedoelde gebouwtje nooit raadhuis is geweest, aangezien het bouwkundig vaststaat, dat het is gebouwd in een tijd in elk geval later dan 1443.

Nu wordt in het Stadboek van 1425, en eveneens in de oudere uitgave van ongeveer 20 à 25 jaren vroeger, steeds onderscheid gemaakt tusschen rechtspraak „vor den hove" en rechtspraak „op den huese" of „op den raethuese"; ook luidt de tegenstelling soms „vor gerichte" en „op den huese." Zeer duidelijk leest men dit o.a. in Bk. III art. 2 [1]), alwaar staat: „voer den hove als de raet to rechte sit of op den raethuys als de raet samelinghe holt." Een ander artikel leert ons, wat onder „vor den hove" is te verstaan. Bk. IV art. 4 [2]) zegt: „Ende dat recht vor den hove is to holden tusschen den tween stengheldoren ende voert westwert to den dreen stenen, de ghesat sijn op

1) Bij uitgave Telting art CXXXVII.

2) Bij uitgave Telting art. XLI.

de horne van der straten." Die zin zoude al zeer moeilijk te begrijpen zijn, zoo wij niet in het bezit waren van eene verklaring van een bij uitstek daartoe bevoegd deskundige. De geleerde burgemeester van Groningen Menso Alting (1637—1713), een kenner bij uitstek van het oude Groninger recht, verklaart in zijn door hem in handschrift nagelaten „Register van verouderde woorden in het Stadboek van Groningen voorkomende met derzelver verklaringen" [1]) het woord hof als volgt: „Hove is genaemt een open plaets ten noorden op Walburgiskerkhof, tusschen twee doornenboomen ofte stengen ten oosten ende drie steenen op den hoek van de straat der Jacobinen ten westen, alwaar veerderley vergaderingen wierden gehouden. 1. Van de Borgerkluften, die aldaer de getugen en saken tot haer last verhoorden ende het getuignis opmaekten; 2. van het Nedergericht ofte enen Borgermester ende sinen Assessoren over penningschulden, onyechte klage ende der kluften getuignis richtende; 3. van den Schulte ende Raed aldaer te recht sittende, na vermoeden over halssaken; 4. Borgermesteren ende Raed in besondere gevallen, als kondigen van wetten, afleggen van eed etc. Het te hove gaen van de Kluften is opgeheven in den jare 1528, van den Schulte heeft opgehouden mette vernietiginge van desselfs ampt omtrent den jare . . . . ., van 't Nedergericht ende van de Borgermesters ende Raed mette volbouwinge van 't Rechthuys tusschen 't Markt

1) H.S. in 4⁰ no. 109 in het Rijksarchief in Groningen, in voce Hof en Hove.

ende Martinikerkhof ten westen van den toren." [1])

Men ziet uit bovenstaande mededeelingen van Menso Alting, welke voor een deel bevestiging vinden in andere artikelen van het Stadboek over de rechtspraak, dat het Rechthuis is „volgebouwd" met de bestemming, om, toen de zittingen in de open lucht ophielden te bestaan, te strekken tot vergaderplaats van het Nedergericht en van Burgemeesteren en Raad in enkele plechtige gevallen. Voor de gewone zittingen van den raad, van de oudst bekende tijden af uit 16 personen bestaande, waarbij dan nog de „stadtscriver" en dikwijls leden van den oud-raad moeten worden gedacht, was het gebouwtje ook klein genoeg. Het Nedergericht daarentegen bestond uit één burgemeester en drie raadsleden als assessoren.

Die zittingen nu van het Nedergericht in de open lucht zullen in 1509 opgehouden hebben te bestaan. Dat zij omstreeks 1425 nog werden gehouden, blijkt uit het aangehaalde artikel, en dat gebruik is nog ongeveer de geheele 15ᵉ eeuw in stand gehouden, althans gedurende diezelfde eeuw werden ook nog wel andere vergaderingen en zittingen op het Walburgs- of Martinikerkhof en het Akerkhof gehouden. [2])

1) Het klinkt vreemd, dat «voer den hove" hier een lagere rechtbank is dan «op den raethuese" en dat (zie o.a. Bk. I art. 14) er hooger beroep van eerstgenoemd college op het tweede mogelijk was, waar men het tegenovergestelde zou verwachten. Doch we moeten hier niet denken aan hof of hove in de beteekenis van eene «plechtige terechtzitting, waarin de vorst of zijn vertegenwoordiger recht deed» (Verwijs en Verdam, Middel Nederl. Woordenb. III 494), doch, gelijk wij boven zagen, de uitdrukking, zooals die in het Stadboek telkens en in het geheel 13 malen (Bk. I artt. 14, 16, 24, 25; III 2; IV 4; V 4, 27; VI 27; VII 17, 23, 26; VIII 44) luidt, à la lettre opvatten. Wij zien hieruit opnieuw een voorbeeld van de ontwikkeling van een gemeen zelfstandig naamwoord tot eigennaam. Vergelijk bijv. te 's Gravenhage: Het Plein, de Plaats; en te Groningen: 't Hof aan de n.z. Schuitendiep.

2) Zie o.a. Ypey en Feith, Oudheden van het Gooregt en Groningen blz. 248; Driessen, Mon. Gron. blz. 808.

Waar nu de bouwkundigen verklaren, dat de vorm en grootte der steenen, de bogen of tympans boven de ramen en andere kleine gegevens wijzen op een tijd van bouwen van omstreeks 1500, daar is het waarlijk niet te gewaagd den bouw van het Rechthuis te stellen op 1509, het jaartal op den steen met de spreuk gebeiteld.

Maar dan die spreuk en de vestiging der burger-hoofdwacht in 1509 in het gebouw?

Ook hier weer mangel aan kritiek. Men heeft in de 18e eeuw in het gebouw de hoofdwacht gevestigd gezien en die spreuk van 1509 gelezen, men heeft het een met het ander niet onverdienstelijk in verband gebracht, aldus de spreuk verklaard en daardoor als vaststaande historie aangenomen, dat in 1509 de benedenverdieping tot hoofdwacht is ingericht geworden. Doch de nuchtere criticus onzer dagen vraagt: Weet ge wel zeker, dat in 1509 de hoofdwacht in dit gebouw werd gevestigd? Hebt ge daarvoor eenig bewijs? Is uwe uitlegging van de spreuk met het oog op latere toestanden niet enkel een conjectuur, eene gissing?

En wij zien, dat in geen enkel boek of geschrift der 16e en 17e eeuw van een burgerhoofdwacht of „corps de guarde" in dat gebouw wordt melding gemaakt. De oude stadsrekeningen der 16e eeuw spreken van herstellingen en vertimmeringen aan „dat rechthues", geen enkele uitgave echter wijst op de bestemming der benedenverdieping als wachthuis, terwijl in die rekeningen wel andere posten voor wacht-huizen op andere plaatsen der stad voorkomen. Wij

hebben ons evenwel niet met dergelijke argumenten ex silentio op te houden, waar een afdoend bewijs voor het voetlicht kan worden gebracht.

Eene resolutie van B. en R. van Groningen van 8 November 1641 luidt: „Is binnengelaten de majeur Adam van Heerdt, versoekende, dat de Hooftofficieren van de soldaten, soo tot nu toe in de corps de guarde ten suiden van de Borger-corps de guarde de wacht hebben gehouden, op het olde Rechthuis de wacht mogen nemen, hebben de heeren Borgemeesters ende Raadt dit versoeck bij provisie geaccordeert."

Bij resolutie van 27 Maart 1647 werden door B. en R. eenige heeren „gecommitteert ende geauthoriseert . . . omme ordre te stellen op het logijs van de Borger- ende soldatenwacht in het Olde Rechthuis, latende alleen de bovenste camer van het Olde Rechthuis, daer de Ambtman des gerichts van Selwert recht holdet, in sijn gehiell verblijven."

Het genomen besluit schijnt niet voldoende tot uitvoering gebracht te zijn, althans 22 Maart 1652 volgde er eene nieuwe resolutie van B. en R., waarbij opnieuw eenige raadsleden „versocht ende gecommitteert . . . . omme het kleine waekbodetje (d. i. schildwachthuisje) ten zuiden van 't Olde Rechthuis te doen wechnemen, tselve met de woninge darachter, op Martinikerckhoff uitgaende, tot de borgers- ende soldatenwacht laten approprieeren ende vorders soo repareeren en vermaecken, als hierin bequaemst sullen vinden".

Het gebouw schijnt toen te zijn vertimmerd en 17

November 1652 besloten B. en R. het militair voorkomen van het wachtgebouw te verhoogen door het besluit „twee of drie falconetten met d'affuiten daertoe gehorich voor de borger-corps de guarde op de Breede marckt te brengen". Voortaan wordt in resolutiën en rekeningen het gebouw, tot nu toe aangeduid als *het Rechthuis* of *het Olde Rechthuis*, bijna zonder uitzondering altijd *de Hoofdwacht* of *de Corps de guarde* genoemd.

De inrichting van de benedenverdieping van het Rechthuis volgens de resolutiën van 1647 en 1652 tot hoofdwacht valt op merkwaardige wijze samen met eene andere omstandigheid. Het raadhuis op de markt is in 1625 en eerstvolgende jaren aanmerkelijk vertimmerd en vergroot, dientengevolge kon in dat gebouw in het vervolg de geheele rechtspraak van den raad worden uitgeoefend. Zoo zal ook het Nedergericht, dat zitting hield in het Rechthuis, zijn verhuisd naar het Raadhuis, alwaar wij het althans in de 2e helft der 17e eeuw aantreffen. De benedenvertrekken van het Rechthuis vielen dus kort na 1625 vrij en zoodoende kon in 1641 de majoor van Heerdt bij B. en R. met het verzoek komen de wacht te mogen vestigen in het ten deele ledig staande Olde Rechthuis. Aan dat verzoek is, zooals wij zagen, eerst bij provisie en eenige jaren later definitief voldaan en alleen de bovenverdieping bleef als vóór dien tijd in gebruik bij den ambtman van Selwerd en aldus tot 1803 de bestemming van rechthuis behouden.

Nu aldus op m. i. onaantastbare gronden is aangetoond,

dat in het Rechthuis eerst ongeveer 150 jaren na zijne stichting een hoofdwacht is geplaatst, moet ook de verklaring van den steen van 1509 vervallen en aan de bekende spreuk eene andere uitlegging worden gegeven.

Die steen is blijkens oude beschrijvingen en volgens de herinnering van oude Groningers vroeger geplaatst geweest, niet aan de zuidzijde, doch aan de westzijde in den voorgevel. Eerst in de 19^{e} eeuw (bij gelegenheid van de plaatsing van de veranda voor het gebouw) is die steen naar de zuidzijde verhuisd. Een oud plaatje van het Rechthuis op het titelblad van den Gron. Volksalmanak van 1839 vertoont den steen in den voorgevel in den tympan of boog boven het tweede benedenvenster van den zuiderhoek af. Bij het ontblooten van den gevel en het herstellen van den met nieuwe steenen dichtgemetselden boog vond men, eveneens met nieuwere steenen aangevuld, het langwerpig vierkante gat, waarin de steen precies paste. Bij de restauratie is deze dan ook op zijne oude plaats teruggebracht.

Op datzelfde plaatje ziet men op den zuidelijken hoek voor het gebouw een paal of zuil afgebeeld, waarop een plateau breeder dan de doorsnede van den paal, een en ander ter hoogte van ± 1.70 M. Ongetwijfeld hebben wij hier voor ons den ouden schandpaal of kaak [1]). Die schandpaal is kort na de verplaatsing van het Nedergericht naar het raadhuis

1) Men vindt een gelijkvormigen schandpaal thans nog aan de raadhuizen te Woerden en te Culemborg.

buiten dienst gesteld. Immers bij resolutie van B. en R. van 20 Augustus 1630 „is geresolveert dat een nye kaeck gemaeket zal worden wegens het formierde patroen [1]). Die nieuwe kaak, uit hardsteen gehouwen, werd opgericht op een afstand van ± 10 à 12 M. vóór het Rechthuis. Op onderscheidene teekeningen van de Groote markt uit de 18e eeuw vinden wij die nieuwe kaak (afgebroken in 1811) afgebeeld.

De oude kaak bleef buiten werking staan tot 1841, toen werd zij bij de nader te bespreken verbouwing van het huis geamoveerd, toen verhuisde ook de steen van 1509 naar den zuidergevel.

De spreuk op genoemden steen, ontleend aan het 2^{e} gedeelte van Psalm 85 vers 11, kan dus onmogelijk de beteekenis hebben daaraan vroeger gemeenlijk gegeven, immers in 1509 was het gebouw nog enkel rechthuis. De spreuk is een aan den bijbel ontleend opschrift, zooals er op zoovele oude gebouwen zijn te vinden. De zinsnede uit den psalm is toepasselijk op de bestemming van het gebouw, immers door de rechtspraak wordt aan de gerechtigheid voldaan en wordt de vrede hersteld. In dien psalm toch wordt de gelukkige toestand geschetst, welke er zal zijn, indien de mensch God vreest en op Hem vertrouwt, dan, zoo zegt vers 11: „zullen de goedertierenheid en waarheid elkander ontmoeten, zullen de geregtigheid en vrede elkander kussen.”

De spreuk op het Rechthuis is dus een soort profetie,

---

1) Dat «patroen» is nog in teekening aanwezig en hangt in het Museum van Oudheden te Groningen.

zij wil zeggen: door de rechtspraak in dit gebouw uitgeoefend „zullen de geregtigheid en vrede elkander kussen." [1])

Het gebouw heeft bij zijne stichting den geringen omvang gehad, waartoe het thans bij de restauratie is teruggebracht. Evenwel dien oorspronkelijk slanken vorm heeft het niet lang bezeten. In de 16ᵉ eeuw (het juiste jaartal is nog niet gevonden) werd aan de noordzijde een gedeelte aangeplakt met ramen en raampjes in den voorgevel, niet passende bij de vier breede ramen van het oorspronkelijk gedeelte. Duidelijk was die toevoeging zichtbaar, toen de gevel van den portlandcementlaag was ontbloot. Het aangevoegde gedeelte was van een kleiner soort steenen gebouwd, zonder dat deze met het overige gedeelte van den voorgevel in verband waren gemetseld, zoodat eene breede verticale voeg duidelijk de scheiding van het oorspronkelijke en het toegevoegde aangaf. Bovendien was de toevoeging uitwendig zichtbaar door den schoorsteen op het dak, welke tegen den zwaren binnenmuur (den oorspronkelijk noordelijken buitenmuur) was gemetseld, terwijl het de aandacht trok, dat die oude, van dezelfde soort steenen als de voorgevel opgetrokken, buiten- later binnenmuur veel zwaarder was dan de latere noordelijke buitenmuur.

Eenigen tijd later heeft men tegen den achtergevel van het gebouw een lage aanbouw neergezet met een

---

1) Ook A. Trommius in zijne Reductie der stadt Groningen (Gron. 1694). blz. 100, beschouwt de spreuk als betrekking hebbende op de rechtspraak. De uitlegging, zooals de Kronijk van 1743 die geeft, heeft hij niet gekend.

afhellend dak, als vervolg van het dak van het oorspronkelijk gedeelte. Inwendig kon men op den zolder nog aan den ouden achter- naderhand binnenmuur de profielsteenen van de oude daklijst terugvinden. Dat achterste gedeelte bevatte, zooals wij boven in de resolutie van 1652 lazen, eene woning, bestaande uit een aantal kleine kamertjes van lage verdieping. Een houten trap in dien aanbouw leidde naar de bovenverdieping. Toen evenwel onlangs de muren werden ontbloot en de fundamenten onderzocht (het geheele gebouw was door eene vóór het huis aangebrachte stoep en door ophooging van het omliggende terrein vrij wat in den grond gekomen) vond men in den achtergevel de sporen van een poortje en juist daarachter in den grond de twee onderste treden van een steenen trap. Bij verder onderzoek vond men in den achtergevel juist daar, waar de wenteltrap volgens berekening de bovenverdieping moest bereiken, weder een volgemetseld poortje en daarboven in den muur de sporen der plaatsen, waar het schuine dak van het aldus ontdekte trappenhuis aan dien gevel was bevestigd geweest. Zoo was het mogelijk bij de restauratie het geheele verloren gegane trappenhuis te reconstrueeren.

Nadat het gebouw aldus in de 16e eeuw reeds veel van zijne schoonheid had verloren, bleef het toch nog, zooals Bernhard Alting het in zijne „Historische lofrede ter eere van Groningen" [1]) uitdrukt, „gespeckt met gehouwen steen" zijne 16e eeuwsche bogen en oorspronkelijke kleur behouden.

1) Groningen 1650.

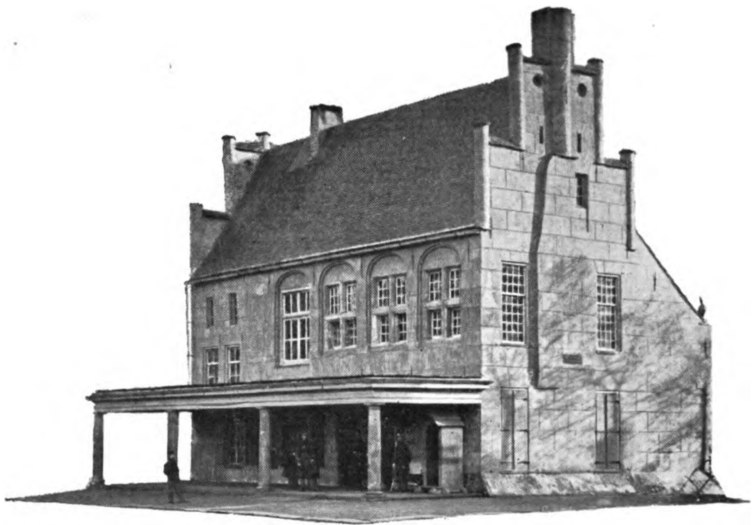
Den 13^{den} December 1841 stond de gemeente Groningen het eigendomsrecht op dit gebouw aan het Rijk af om het, zooals de acte van overdracht vermeldt, tot hoofdwacht te gebruiken. Dit was voor het oude monument een ramp, want nu was het gebouw aan de zorgen van het Ministerie van Oorlog overgeleverd, dat wil zeggen aan een officier der genie. De officieren van dit korps mogen vaardig zijn in het bouwen van kazematten en borstweringen, hunne kennis van oude architectuur is doorgaans zeer gering, en de meesten, vooral in dien tijd, voelen daarvoor niets. Dit verklaart, dat alle monumenten, welke in handen van de genie vallen, in korten tijd op de gruwelijkste wijze worden verknoeid.

De genie begon met in de benedenverdieping de drie breede ramen met steenen kruiskozijnen en de twee oude poortjes uit te breken en te verbouwen tot één moderne deur en vijf moderne smalle ramen. De tympans of bogen boven de ramen werden volgemetseld, de steen met het opschrift werd naar den zuidergevel verplaatst, de kaak weggebroken en het geheele huis in eene eentonige grijze cementkleur bepleisterd. Ten slotte werd langs den voorgevel ten behoeve der wacht eene leelijke vlakke luifel in Vitruviusstijl, rustende op vier zandsteenen zuilen, geplaatst. Die veranda verdween weder in 1876, toen het gebouw als hoofdwacht buiten dienst werd gesteld. De benedenverdieping diende nu in 't vervolg, deels tot militair bureau, deels tot bergplaats van schilderhuizen, timmerhout enz.; in de bovenverdieping vestigden eenige militaire ambte-

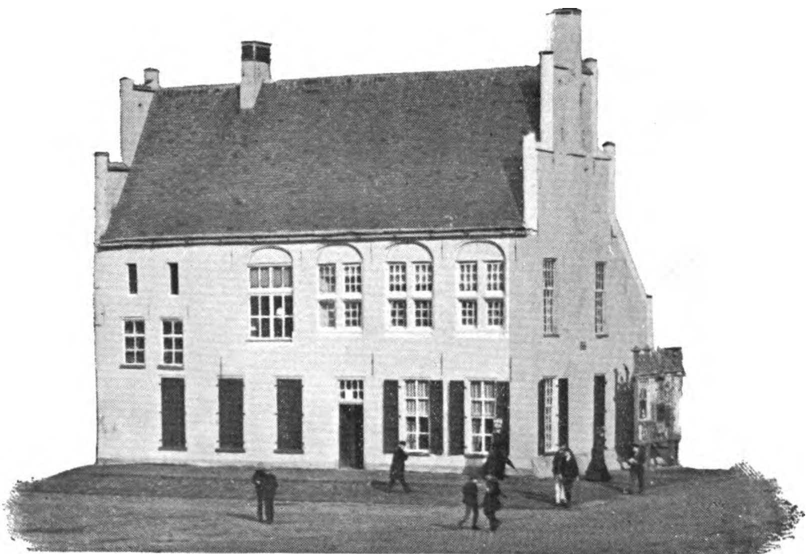
naren hunne bureaux. Na 1890 begonnen nieuwe verminkingen, het eene jaar werden de leien van het dak vervangen door moderne grauwe pannen, welke echter door de wervelwinden rondom den toren telkens bij storm hare ligplaatsen verlieten, als gevoelden zij zich op dit oude gebouwtje niet tehuis. Een ander jaar werden de laatste steenen kruiskozijnen der bovenramen van den voorgevel uitgebroken en vervangen door moderne uitslaande ramen. Weder een ander jaar zag het oude gothieke bronzen hek aan de zuidzijde verdwijnen.

Zoo stond het aloude Rechthuis daar, verminkt op allerlei wijzen, slechts in zijne topgevels aan weerszijden de eigenaardige vormen van de bouwkunst van het begin der 16e eeuw bewarende. Zoo stond het daar met dichtgeslagen luiken, ten deele onbewoond, geminacht door het publiek, dat het als een sta-in-den-weg begon te beschouwen, voor iedereen een onoogelijk vuilkleurig hok op het fraaie marktplein.

Van het verre 's Gravenhage uit waren echter voortdurend twee oogen op dit overblijfsel van oude Nederlandsche bouwkunst gevestigd. Onze referendaris der afdeeling Kunsten en Wetenschappen van het Ministerie van Binnenlandsche Zaken heeft, terstond nadat het gebouw als hoofdwacht buiten dienst is gesteld, pogingen aangewend om het historisch monument voor het Ministerie van Binnenlandsche Zaken te redden. Hij trachtte den Minister van Oorlog Bergansius te bewegen het oude Rechthuis af te staan, hetzij aan de Commissie tot oprichting van het Groningsch mu-

DE HOOFDWACHT 1841—1876.

HET OLDE RECHTHUIS 1876—1898.

seum, hetzij aan de gemeente Groningen. De Minister was goedgezind en gaf in overweging het gebouw op te nemen in de overeenkomst, welke hij met de stad bezig was te bespreken betreffende een ruil van terreinen en militaire gebouwen. Doch van die overeenkomst kwam niets.

Jhr. Mr. Victor de Stuers, de man, aan wien Nederland het behoud van zoo tallooze kunstschatten heeft te danken, liet zich niet ontmoedigen, maar werd integendeel geprikkeld door de bijna jaarlijks voorkomende nieuwe mishandelingen van het gebouw.

Hij poogde nu het Departement van Oorlog te bewegen het gebouw aan het Departement van Binnenlandsche Zaken toe te vertrouwen om het behoorlijk te restaureeren. Hij ontmoette aanstonds groote medewerking van den toenmaligen chef der afdeeling genie aan het Departement van Oorlog, kolonel van Panthaleon baron van Eck, een man met gevoel voor kunst en oude monumenten.

Eindelijk in 1897 werd de lang gekoesterde wensch vervuld. Ingevolge machtiging van het Departement van Oorlog van 19 Juli 1897 is de hoofdwacht bij proces-verbaal van 27 Augustus d.a.v. als monument van geschiedenis en kunst in beheer en onderhoud aan het Departement van Binnenlandsche Zaken, overgedragen, blijvende het in gebruik bij het Dep. van Oorlog. Daarop werden op de Staatsbegrootingen voor 1898 en 1899 de noodige gelden uitgetrokken en niet zonder eenige scherpe aanmerkingen verkregen.

In den zomer van 1898 werd met het wegnemen

van de grijze cementlaag van de gevels begonnen. Geruimen tijd stond het werk daarna gedurende den winter stil; steenen van de afmetingen als het oude gebouw bezit, steenen met eigenaardige profielen, moesten worden gebakken. In het voorjaar van 1899 werden de noorder- en oosteraanbouwsels verwijderd en begon het eigenlijke restauratiewerk.

Wie aan den weg timmert, heeft veel berechts. Dit zullen de opzichters en timmerlieden van het werk herhaaldelijk hebben kunnen ondervinden. Een ieder voorbijganger (en elk Groninger passeert hier minstens eenmaal per dag) had zijne opmerkingen over den bouw. Uitdrukkingen als: „geldverknoeien", „men moest liever het geheele ding omwerpen", „dat is geen restaureeren, 't is herbouwen" enz. bleven niet achterwege. Laat ons er echter in één adem bijvoegen: toen op 17 September 1899 de schutting rondom het gebouw werd afgebroken, zwegen de vitters en betweters en menigeen haastte zich tegenover schrijver dezes zijn afkeurend oordeel te herroepen en te wijzigen in een lofspraak.

Het kan dan ook niet worden ontkend, dat voor een ieder, die smaak heeft in sierlijke lijnen en schoone vormen, nog meer voor hen, die zin hebben voor geschiedenis en oudheidkunde, het gerestaureerde Olde Rechthuis een lust der oogen is. Wel is aan het gebouw veel vernieuwd, doch die vernieuwingen waren onvermijdelijk, waar zoolang en zooveel was verknoeid, zij geschiedden in de vormen en de materie van het oorspronkelijke. Alles is, dank zij de goede leiding

van den Rijksbouwkundige J. van Lokhorst en de scherpzinnigheid van den met kennis van oude bouwwerken goed toegerusten architect, den heer rijksopzichter Vrijman te 's Gravenhage, geheel overeenkomstig de overgebleven, soms zeer geringe gegevens gerestaureerd.

Alleen de kaak ontbreekt nog, terwijl het wapenschild boven een der ingangen is gefantaiseerd. Evenwel geen gewaagde fantaisie. In den boog boven een der deuren vond men een vierkant gat, waarin (evenals bleek in het naastgelegen tympan boven een der ramen het geval te zijn) klaarblijkelijk een steen had gezeten. De vorm van het gat deed een wapenschild vermoeden; de eigenares van het huis bij den bouw en gedurende 332 jaren alsmede de bestemming wezen op het wapen der stad Groningen. Derhalve is in de open ruimte een steen geplaatst met het wapen, zooals de stad Groningen dat in 1509 en vroeger voerde, nl. het wapenschild met den groenen dwarsbalk niet op de borst, doch schuin tusschen de klauwen van den adelaar. Een Groninger stadsmunt van het jaar 1509 strekte den beeldhouwer tot model.

De benedenverdieping is geheel ingericht als bij den oorspronkelijken bouw, de oude scheidsmuur tusschen de beide ingangen stond er nog en is blijven staan. Van die twee ingangen leidt de zuidelijke tot een vertrek, oudtijds gebruikt tot de zittingen van het Nedergericht, later tot wachthuis voor de burgerwacht, in deze eeuw tot wachtkamer van de militaire wacht, thans bestemd om voorloopig ledig te staan, doch te

strekken tot militaire hoofdwacht, telkens als van wege de afgelegenheid der nieuwe kazerne buiten de stad omstandigheden het hebben van een wacht in de stad wenschelijk maken. De noordelijke deur leidt tot een portaal, vanwaar men met een deur in het juist genoemde vertrek kan komen, terwijl aan de achterzijde een poortje toegang geeft tot den steenen wenteltrap, welke naar de tweede verdieping leidt.

Die geheele bovenverdieping was vermoedelijk oudtijds één zaal, althans geene sporen van een steenen scheidingsmuur zijn gevonden. Reeds in 1546 vinden wij den ambtman van Selwerd in deze bovenverdieping „na older gewoonte" zijn rechtspraak uitoefenen, hij heeft dat dus gedaan, vermoedelijk van de oprichting van het gebouw in 1509 af tot aan de opheffing van zijn rechtstoel in 1803. In de 17e eeuw schijnt een houten scheidingswand in de zaal te zijn aangebracht, waardoor het noordelijk gedeelte kon worden ingericht tot een vertrek voor den „gerichtsschriver" en zijne secretarie, het zuidelijk gedeelte voor de rechtzittingen van den ambtman, hetzij hij alleen zitting hield des Zaterdags in zijne hoedanigheid van richter van Sappemeer, hetzij hij met twee bijzitters des Vrijdags „de leege banck" voor het gericht van Selwerd spande om te „richten van penninckschult, uprueminge van landen und dergelycken." Hier ook werden driemalen in het jaar de plechtinge hoofdingen van het gericht van Selwerd gehouden, als wanneer om te beslissen in geschillen over onroerende goederen, „daermede ingerekent van naerkoep, van rentebreven und derge-

lycken" en in hooger beroep van zaken bij de leege bank behandeld, de ambtman met acht gezworen bijzitters „up den Dinxdach des namiddages van een uhr aff hen toe veer uhren" zitting nam, „om alle parten tho entfangen, van naerkoep und bevredinge", om daarover eene beslissing te geven den volgenden dag, alzoo des Woendags, „in den rechthuise na older gewoente, des voermiddages, des morgens van acht uhr durende up den namiddach tot einer uhren." [1])

Die hoofdingen, gevolgd in de 16e eeuw en vroeger door een drinkgelag, later door een „hoofdingsmaaltijd", werden in 1749 bij het Reglement Reformatoir afgeschaft. Het laatste hoofding is gehouden 6 November 1748, doch de naam is 150 jaren later voor een deel weder te voorschijn gekomen. In de Begrooting van het Departement van Binnenlandsche Zaken en de daarbij behoorende Memorie van Toelichting wordt het oude Rechthuis voortdurend genoemd „het Dinghuis", een zoo niet onjuiste, dan toch zeker onhistorische naam. Het publiek spreekt intusschen nog steeds van de Hoofdwacht. Voorzeker is het wenschelijk, dat, nu het gebouw tot de oude vormen van 1509 is teruggebracht, ook de oude naam „het Olde Rechthuis" weder in eere wordt hersteld.

De bovenzaal van het gerestaureerde gebouw is thans door twee houten scheidingsmuren in drie kamers gesplitst. De grootste en meest zuidelijke kamer zal strekken tot bureau voor den garnizoenscommandant,

1) Deze woorden zijn ontleend aan eene ordonnantie van 1546, te vinden bij J. A. Feith, Het gericht van Selwerd, blz. 119, alwaar blz. 102—125 over deze hoofdingen uitvoerig wordt gehandeld.

de noordelijke kamer tot bureau voor den provincialen adjudant in Groningen en Drenthe, terwijl daartusschen een vertrek tot wachtkamer en zoo noodig tot kamer van arrest is ingericht.

Zoo staat dan thans het oude Rechthuis weer in zijn oorspronkelijken vorm daar, hersteld en verjongd, voldoende toegerust om bij eenig geregeld onderhoud wederom vier eeuwen te kunnen trotseeren. Zoo staat het daar om in zijne slanke vormen van den kunstsmaak onzer voorouders te getuigen, om door zijne geschiedenis de herinneringen aan het voorgeslacht levendig te houden. Want waarlijk, dit gebouw is niet zonder historische herinneringen. De jaarlijksche eedsaflegging van burgemeesteren en raadsheeren vóór dit huis is daarvan wel de meest belangrijke.

Reeds in het Stadboek van 1425 [1]), waar de verkiezing der raadsheeren wordt voorgeschreven, leest men, dat op den dag der raadsverkiezing, welke plaats heeft „op dat raethuus", de acht nieuw gekozenen met de acht leden, die zitting blijven houden, „sullen voert komen voer gerichte voer den hoff", om den eed af te leggen, terwijl den volgenden dag, als de raad wederom op het raadhuis de vier burgemeesters heeft gekozen, deze vier heeren van het raadhuis „sullen rechte voert gaen voer gherichte" [2]), om den burgemeesterseed te zweren.

Wij hebben boven gezien, dat onder „hoff" of „hove" is te verstaan eene plaats bij of op het St. Walburgskerk-

1) Bk. I art. 2, bij Telting art. 1.
2) Bk. I art. 4, bij Telting art. 1.

hof (thans noordelijk gedeelte van het Martinikerkhof), waar de raad somwijlen zitting hield. Toen die zittingen van den raad in de open lucht ophielden en het Nedergericht zijne zittingen in het nieuw gebouwde Rechthuis ging houden, werd ook de plechtige eedsaflegging van het St. Walburgskerkhof naar het Rechthuis verplaatst.

Bij onderscheidene schrijvers der 17e eeuw vinden wij van deze plechtigheid meer of minder uitvoerige beschrijvingen. [1]) Op den dag der verkiezing, 14 dagen voor St. Peter ad Cathedram, dus op 8 Februari, worden, terstond nadat de uitslag der verkiezing is bekend geworden, de gekozenen door een bode naar het Raadhuis opontboden. Indien zij de benoeming aannemen, hetwelk men gewoonlijk tevoren reeds weet, gaan de gekozenen in plechtigen optocht samen met de aangebleven raadsleden van het Raadhuis naar het Rechthuis. Inmiddels is het volk door het luiden van den St. Salvator, de groote klok van den Martinitoren, van de plechtigheid verwittigd en in grooten getale op het marktplein saamgestroomd. De nieuwe en oude raadsheeren scharen zich voor het Rechthuis en een der vensters der bovenverdieping wordt geopend, de praesideerende burgemeester vertoont zich voor dit venster en leest het formulier van den eed voor, waarop allen, staande, de linkerhand rustende op het in zilver gebonden officieele Stadboek, de rechterhand ten hemel opgeheven, den eed afleggen.

1) O. a. bij Emmius, De agro Frisiae etc. deque urbe Groninga. Gron. 1605, pag. 162; Bernh. Alting, Beschrijvinge der stadt Groningen, h. s. fol. nr. 445 in het Rijksarchief in Groningen; Tegenw. Staat v. Stad en Lande II, bl. 68.

Daarna worden (althans in de 18e eeuw) de achttien vaandels der borgervendelen ontrold en wordt daarmede gesalueerd en heffen de wachthebbende burgers en militairen de musketten omhoog, om eeresalvo's over het marktplein te doen weerklinken. Inmiddels hebben de stadsmuzikanten zich op de „galderij" van het Raadhuis geplaatst om met hunne welluidende tonen de feestvreugde te verhoogen.

Den volgenden dag (in de 18e eeuw 12 dagen later) heeft men dezelfde plechtigheid, thans ter beëediging der vier burgemeesters. Beide dagen waren feestdagen, zoowel voor de betrokken personen als voor het groote publiek.

Deze jaarlijksche plechtigheid onder den blooten hemel, meermalen zeker bij strenge vorst, onder wilde sneeuwjacht of gure regenbui, zooals het begin van Februari dat kan doen verwachten, heeft gedurende eeuwen plaats gehad en is eerst in 1795 afgeschaft.

Een ander stuk historie, hetwelk naar de vroegere geschiedschrijvers hier in 1413 zou zijn afgespeeld, het werpen van twee raadsheeren uit de vensters van het raadhuis bij een oproer der Schieringers, moet hier verder onvermeld blijven, nu is aangetoond, dat in 1413 dit gebouw nog niet was verrezen. De plaat van dit, overigens historisch vaststaande, feit bij Diest Lorgion, [1]) waarop het gebouw zelfs met zijne aanbouwsels uit lateren tijd is weergegeven, heeft dus alle beteekenis verloren.

Evenwel er blijven nog voldoende historische herinneringen over. Wie denkt niet bij het aanschouwen

1) Geschiedk. Beschrijving der stad Groningen, I, blz. 146.

van den steen in den voorgevel aan de gerechtigheid hier uitgeoefend, aan de plechtige zittingen van het gericht van Selwerd in de bovenverdieping, aan die van burgemeester en assessoren, zittende in het Nedergericht, in de benedenverdieping. De kaak verrijst voor onze oogen en wij zien in gedachten den schaamteloozen verstokten booswicht of den zich diep schamenden overtreder, die uit onbedachtzaamheid handelde, den sluiker met de smokkelvaatjes, de hoer met den schandsteen, den schapendief met het schaapsvel, den paardendief met een paardenstaart, den appeldief met de gestolen appels om den hals [1]), allen zonder onderscheid aan de nieuwsgierigheid en spotternijen van het meedoogenlooze publiek overgeleverd.

Doch vooral uit de dagen, toen de benedenverdieping tot wachthuis was ingericht, doemen de herinneringen op. De zuidelijke kamer diende den burgers, de noordelijke den militairen tot wacht. „Alhier siet men", aldus verhaalt Trommius [2]) „dagelicx een compagnie borgers ende soldaten op- ende aftrecken. Bij de Borgerye is van outs gebruyckelick geweest, ende oock noch in gebruycke, dat se in 't optrecken op de merckt tegenover de Pleyne bij gelederen schieten, waerdoor een yeder in 't hanteren der wapenen des te veerdiger wort." Dagelijks weerklonken dus bij „de wachtparade" de salvo's uit de musketten van het op of van de wacht trekkende „borgervendel"; bij plechtige

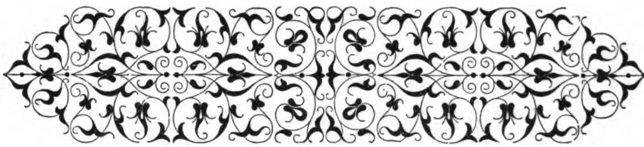
1) Talrijke voorbeelden van kaakstraffen te Groningen bij Mr. H. O. Feith, De strafregtspleging te Groningen, vooral in de 17e eeuw, in Bijdr. v. d. Gesch. en Oudheidk. der prov. Gron., dl. II, blz. 293.

2) T. a. p., blz. 100.

gelegenheden voegde zich daarbij het gebulder van de „falconetten", welke voor het wachthuis waren geplaatst. Van de „faits et gestes" der wachthoudende, drinkende en kaartspelende burgers en soldaten, die, door een onderlingen naijver geprikkeld, niet altijd in de beste verstandhouding, zooals het buren betaamt, hebben geleefd, zoude eene afzonderlijke geschiedenis zijn te schrijven. Zij hadden dan ook eenerlei doel, de rust en de veiligheid der stad te behartigen en waren, wat men wel eens noemt: twee masten op één schip. „In de wachtkamer van de militie", aldus wederom Trommius, „aen de middelmuer staet een kist, waerin de sleutelen van de stadtspoorten bewaert worden, over welcke kist een stercke ijseren bolte doorschiet door de muer tot in de Wachtkamer der borgerije ende aldaer met een slot tijdelicx vast gemaeckt wort, sodat niet als met wederzijts bewilliginge dese kist geopent ende de sleutelen daeruyt gelicht konnen worden." Bij de restauratie kwam het bedoelde ronde gat door de muur weder duidelijk te voorschijn.

Door de restauratie van het „Olde Rechthuis" is de markt te Groningen aanmerkelijk verfraaid; sierlijk staat het aardige gebouwtje aan den voet van den grijzen St. Maarten. Door verbouwing in 16e eeuwschen stijl of geheele amoveering van het leelijke kostershuisje der Martinikerk zou voorzeker het Rechthuis nog beter tot zijn recht komen.

MR. J. A. FEITH.

Een kijkje op de Groninger kermis voor ruim honderd jaren.

De kermis hier te lande heeft, in 't algemeen gesproken, een taai leven. Wel zijn in twee onzer grootste steden die instellingen verdwenen, wel vond dat voorbeeld in sommige kleinere plaatsen navolging, daar staat tegenover dat andere meer aanzienlijke gemeenten — om van zoovele dorpen niet te gewagen — niet wilden breken met deze oude inzettingen der vaderen.

Tot die meer aanzienlijke plaatsen behoort ook onze vaderstad Groningen. Ook daar hebben zich, ja, vele stemmen tegen de kermis verheven met meer of minder wichtige argumenten, ook daar hebben zich kerkelijke collegiën met zwaarmoedige adressen tot het stadsbestuur gewend, — dit alles was niet bij machte de vroedschap afvallig te doen worden van de aloude traditie.

Schoon niet meer in- of uitgeluid en tot een tiental dagen ingekort, is de kermis tot op den huidigen dag in het gevolg der Meimaand.

Het oordeel over de wenschelijkheid van het behoud der kermis kan verschillen. Men kan zich voegen aan de zijde van hen die haar beschouwen als „de Dwaasheid op haar zegewagen", men kan ook meegaan met hen die hier eene gepaste ontspanning, ook voor den minderen man, meenen te vinden.

Te dezer plaatse wensch ik in de quaestie geen partij te kiezen. Maar de meening schijnt veld te winnen dat de kermis, gelijk zij is, geacht moet worden niet meer van dezen tijd te zijn. Of haar dus nog vele levensjaren zullen zijn beschoren, is eene vraag die m. i. moeilijk bevestigend kan worden beantwoord.

Het ligt niet in mijne bedoeling hier een overzicht te geven van het ontstaan en den voortgang dier jaarmarkten. Dat is reeds meermalen elders en met goed gevolg verricht. [1])

Ik wil alleen, als tegenhanger van wat op onze tegenwoordige kermissen, met behulp van de nieuwste vindingen der wetenschap (met name stoom en electriciteit) den bezoeker wordt geboden, een kijkje nemen van wat eene ouderwetsche kermis hier ter stede te zien gaf, en wel — om niet te hoog op te klimmen — ruim honderd jaren geleden. De Requestboeken der stad Groningen, zoomede de berichten en annonces der Groninger Courant van die dagen, waaruit ik hier en daar een greep heb gedaan, kunnen hiervoor voldoend materiaal leveren. Tot beter verstand van het volgende zij opgemerkt dat te dien tijde

1) Zie b.v. over oorsprong en ontwikkeling »de Groninger kermis in vroegere eeuwen«, rede van Mr. J. A. Feith, in de Soc. der Handwerksl., gedrukt Prov. Gron. Courant van 2 en 9 April 1894.

twee groote vrijmarkten of kermissen in onze stad bestonden: de voorjaars-vrijmarkt die in Mei viel, en de herfst-vrijmarkt in September, welke laatste ± 1850 is afgeschaft. [1])

Onder de uitspanningen welke de tegenwoordige Groninger kermis aanbiedt, bekleeden de verschillende tooneelvoorstellingen zeker niet de laatste plaats. Zien wij wat men van dien aard in het laatst der vorige eeuw kon genieten. A priori ligt het vermoeden voor de hand dat het onderscheid groot is. Immers, het tooneel stond in die dagen in een gansch anderen reuk dan heden. Vooral de geestelijkheid, in die voorstellingen — misschien niet altijd ten onrechte — gevaar voor de goede zeden ziende, waarschuwde daartegen dikwijls met nadruk van den kansel. Dat onder dien invloed de stedelijke regeering het tooneel niet altijd aanmoedigde is begrijpelijk. Toch ontbraken de tooneelvoorstellingen niet.

In die dagen trad op de bekende Martinus Corver, zich noemende „Directeur van de Nederduitsche Schouwburg in 's Hage". Hij deelde in zijn request aan den Raad mede (July 1771) dat hij de eer had gedurende eenige jaren „eenige Toneelstukken niet zonder genoegen van den Prince Erfstadhouder en voornaame perzonen te vertonen", en wenschte nu ook te Groningen „eenige Treur- en Blijspelen, de Vaderl. Geschiedenis raakende, en andere Stoffen op het zedelijk bestaan invloed hebbende, te exerceren." Zijn verzoek

1) Over de verschillende jaarmarkten te Groningen breeder bij Mr. Feith in de aangeh. rede.

werd toegestaan: zelfs werd hem vergund nog eenigen tijd na de kermis te blijven spelen, tot goedmaking zijner onkosten. De tytels der opgevoerde stukken heb ik tot mijn leedwezen niet kunnen opdiepen: de Directeur schijnt niet te hebben geadverteerd in de Gron. Courant. Minder gelukkig dan Corver was diens kunstbroeder Vincent Nicolossi, „Directeur der Italiaansche Opera", wiens verzoek om eenige Opera's te mogen opvoeren 's Raads toestemming niet kon verwerven (Oct. 1771).

Enkele jaren later ontmoeten wij Franciscus Neijts, „woonende te Amsterdam, Directeur der Nederduitsche en Vlaamsche Opera." Hij vergastte zijn publiek o.a. op: „de Dezerteur, groote Opera in 3 deelen, verciert met zijne Decoratien en Spectakel, gevolgd door den Bedrogen Bailliuw, opera in 2 deelen". Die „Dezerteur" schijnt in den smaak te zijn gevallen, wij vinden dat stuk nogmaals op het programma vermeld, ditmaal voorafgegaan door „Laurette, nieuwe opera in één deel." [1])

In de volgende jaren schijnt de gezindheid der vroedschap jegens het tooneel minder gunstig te zijn geworden. Wel werd in 1789 aan zekeren L. Nuth, „Directeur van de Hoogduitsche Opera", toegestaan in de Meikermis eenige stukken te vertoonen, doch voor de Herfstkermis werd hem diezelfde vergunning geweigerd. Geen beter onthaal vonden, in 1790 en '91, de verzoeken van de H.H. Abraham Kraayenstein, 's Gravesande, Alexis Britting en van mej. C. L. van

1) Gron. Cour. 1780, nos. 41, 42.

Dinsen, geb. Crayenstein, respectievelijk Directeuren en Directrice van Hollandsche tooneellisten.

Destijds schijnt de ietwat zonderlinge combinatie van een tooneelstuk met een vuurwerk of marionettenspel als nastukjes niet ongewoon te zijn geweest. De Gron. Courant, van Dinsdag 20 Octob. 1770, bericht ons bij advertentie:

„Heden avond precies 8 uur zal in de Kaatzebaan[1]) vertoond worden Zaire, of de Koninklijke Slavin, Woensdag de Huwelijke Staat, daarna een fraaij Vuurwerk, bestaande in een Zonnebloem, glinsterende Vuur-Rooze etc. met een schoone illuminatie, op Donderdag Genoveva of de herstelde Onnozelheid, treurspel. De 1e plaats is 12, de 2e 6, de 3e 4, de staande 2 stv." Op Vrijdag d.a.v. werd terzelfder plaatse vertoond: „de dodelijke Minnenijd, treurspel, Zaterdag, „voor de allerlaatste maal de belagchelijke Jonker, alsmeede onze geheele Marionetten en Belegering." Prijzen als boven. In diezelfde „Kaatzebaan" werden in Sept. 1770 nog vertoond: Vrijdag 21 Sept. de Haven van Constantinopel, de stad Rouaan, en de comedie van Malmoertje en Maldogtertje, des Zaterdags: „Joseph in Dothan", des Maandags „Leyden ontzet".

Van tooneelvoorstellingen tot muziekuitvoeringen, met of zonder zang, is de overgang gemakkelijk. Ook dit kunstgenot werd den 18e eeuwschen kermisganger niet onthouden. Daarin voorzagen vooral de zonen

1) Er waren meer uitspanningen van dien naam, o. a. in de Butjesstraat en bij het Bessemoersteegje.

en dochteren van het zangerig Italie — althans de executanten droegen Italiaansch klinkende namen. Zoo stelde zich de Heer Marsiany voor in Octob. 1769 een concert te geven ten huize van den Heer Riedel in de Poelestraat, waar hij zou zingen „een voornaam intermezzo, genaamd „La Serva Patrona", met mad[e] Barbarini; daarna zal de Heer Marsiany zingen verscheiden klugtige airs, die de Liefhebbers zeer zullen behagen; eindelijk zal het Concert geëindigd worden met een voornaam Douetto Adagio." De prijs voor ieder persoon is fl. 1.—.

Dit „elck wat wils", deze afwisseling van het ernstige met het kluchtige was ook de methode van Marsiany's landgenoot den Heer Nicolossi. Deze virtuoos wenschte, in Oct. 1771, terzelfder plaatse in de Poelestraat ten beste te geven „met zijn Gezelschap een groot Vocaal en Instrumentaal Concert, in twee partijen, van den vermaarden capelmeester Buranello; de tweede partij zal van de compositie van den beroemden Jumilli zijn, bestaande in eene serieuse, gemengelde en klugtige Arie. Daarna zal men nog Duos, Trios, Quatuors en Quinten zingen. De oudste juffrouw Césari zal een stuk van den grooten capelmeester Picini zingen, welk stuk met de Fluit Travers zal geaccompagneerd worden." Ook dit kunstgenot was te smaken à raison van fl. 1.—.

Doch ook landgenooten lieten zich in dat kunstvak niet onbetuigd. De Hollandsche of Vlaamsche jufvrouw Neijts (wij ontmoetten dien naam reeds vroeger) kondigt in May 1780 aan dat zij, alweer in hetzelfde locaal,

zal geven „een groot Vocaal en Instrumentaal Concert, waarin onder andere door haar verscheide Fransche en Italiaansche Aria's zullen gezongen worden." De naar het schijnt traditioneele gulden gaf ook hier toegang. Bij soortgelijke voorstellingen van de H.H. Feretti, Mussi e. a. zullen wij niet stilstaan.

Op onze huidige kermissen hebben de voorstellingen van prof. Basch en zijne navolgers een welverdienden toeloop. Ook oulings ontbraken dergelijke, doorgaans op eene handige toepassing van sommige natuurkrachten en der Optica berustende, voorstellingen niet geheel. In 1786 vinden wij de annonce: „De Heer Phyllidoor, Professor in de Physique etc., proposeert zig twee wonderbaarlijke experimenten op Subscription binnen deze stad te presenteren. 1. Een vuurwerk van ontbrandbare Lucht in welke alle zoorten van Gedierten zullen gezien worden, en hij zal op de commando van de Compagnie in 25 differente couleuren die Flammen schangeren en maken. 2. Zal hij maken dat een Perzoon van de Compagnie zal staan blijven en niet van de plaats komen, zoolang het hem geliefd. De intekening voor ieder Perzoon is een Ducaat." Goedkoop was deze „Professor" dus niet.

Vergunning tot het vertoonen van „physische en mathematische konsten" verwierven in 1790 en '91 ook de Heeren Pinetti en Jean Baptiste Keiner, doch het beste op dit gebied was voor Groningen weggelegd in het voorjaar van 1790. In Maart van dat jaar kwam een request bij den Raad van „Jacobus Philadelphia van de Joodsche Gemeente, hoe hij in het

exerceren van Physische, Mechanische en Optische Konsten dermaten is gevorderd, dat hij de eer heeft gehad, dezelve in verscheiden steeden en ook ten Hove bij Z. D. Hoogheid tot genoegen te vertoonen, en genegen hetzelve hier in deeze Stad ook te representeeren, verzogte tot 4 representatien te mogen worden geaccordeerd."

Bij dezen kunstemaker moeten wij een oogenblik stilstaan. Omstreeks 1720 te Philadelphia (V. S.) geboren, ontving hij den naam Jacob, welken hij later tegen dien zijner geboorteplaats verwisselde. Hij was een spiritist en goochelaar van Europeesche vermaardheid, en zijne voorstellingen deden in de verte denken aan de séances van Mesmer en Cagliostro.

Hem gedenkt Schiller waar hij zingt:

„Wenn dein Finger durch die Saiten meistert,
Laura, itzt zur Statue entgeistert,
Itzt entkörpert steh' ich da.
Du gebietest über Tod und Leben,
Mächtig wie von tausend Nervgeweben
Seelen fördert *Philadelphia*." [1])

Men wil weten dat de Duitsche dichter hier eene toespeling maakt op eene voorstelling, door Philadelphia voor Cathari na van Rusland gegeven, waarbij hij deze vorstin zoo deed ontstellen dat zij haar bewustzijn verloor. [2]) Plaats en tijd van 's mans dood, waarover allerlei fabuleuze verhalen de ronde deden, zijn onbekend.

Minder ingewikkelde voorstellingen waren de thands

1) Laura am Clavier.
2) Navorscher, I (1851) pp. 187, 244, 269. Nav., II (1852) p. 20.

vrijwel in het vergeetboek geraakte marionetten-theaters en Chineesche schimmen. Met het verleenen van vergunning voor deze vertooningen — vooral voor de eerstgenoemde — was het stadsbestuur niet scheutig. Dit vindt zijne verklaring in de omstandigheid dat die marionetten-voorstellingen, wel verre van hoofdzakelijk der jeugd tot uitspanning te dienen, niet zelden gebruikt werden om ironische toespelingen of parodiën aan den man te brengen betreffende den politieken en maatschappelijken toestand dier dagen, toespelingen dikwijls minder aangenaam voor de gestelde machten. Naar mate de staatkundige horizon donkerder wordt, in diezelfde mate zien wij Burgemeesteren en Raad meer „difficulteren" waar het de vergunning geldt voor bovengenoemde voorstellingen.

Bekende virtuosen in deze „branche" waren, om van anderen niet te spreken, Pieter van der Zaal, Samuel de Graaf en Alexis Brittenga, die tusschen 1774 en 1779 hunne marionetten en schimmen lieten werken. In Sept. 1781 werd nog vergunning verleend aan Cornellis van den Bosch, doch in de volgende jaren, met name in 1787 en 1790 mocht geen desbetreffend request eene gunstige beschikking verwerven.

Minder dikwijls dan thans kwamen hier de wassenbeeldenspellen. Als eenig voorbeeld vond ik dat in October 1790 de heer Roose verzocht „om te mogen vertoonen eene aanzienlijke verzameling van wassene figuuren van berugte personagien en andere personen." Zijn verzoek werd geaccordeerd.

Onze vaderen waren bijbelvaster dan wij. De kennis

van den hoofdinhoud der Schrift was meer in alle lagen der samenleving doorgedrongen. Van daar dat toespelingen op Bijbelsche gebeurtenissen, of vergelijkingen aan dat boek ontleend veel meer „a matter of course" waren dan in deze onze dagen. Daaruit is het dan ook te verklaren dat men destijds zelfs op de kermis belangstellenden vond in voorstellingen uit de Bijbelsche historie genomen, of in het nabootsen van voorwerpen volgens de Bijbelsche beschrijving, zaken die in dezen tijd zeker slechts een minimum van belangstelling zouden wekken. Een paar staaltjes mogen volgen. In Mei 1777 was te zien: „een uitmuntend en deftig Konststuk, representerende den tegenwoordigen staat van het door de geheele Heilige Schrift bekende land van Canäan of het zoogen. Beloofde of Heilige Land. Dit werk is in Engeland vervaardigd, zeer fraaij van hout, in alles bouwkundig gereguleert, en steld in den omtrek van 58 voet al het merkwaardige voor dat zig nu heeden ten dage in deze vermaarde Landstreek nog voor het oog opdoet; dit overheerlijk Konststuk ... zal door eene Bijbelkundige explicatie worden uitgeleid. Men betaald op de 1e plaats 6, op de 2e plaats 4 stv. De Explicatieboeken zijn voor 2 stv. te bekomen."

Niet minder belangwekkend was voorzeker het kunstwerk dat door Bannek en Kleine in Juny 1779 ter bezichtiging werd gesteld. Het was niets minder dan „de in de geheele waareld beroemde tempel Salomons, uit fijn houd nauwkeurig toebereijd, met zijn voorhoven, vaaten, keetels, kopere zee, brandofferaltaar, reukaltaar, kandelaars, tafel der toonbrooden enz., zijnde

vier ellen lang en breed." [1]) Het stuk was te zien in de herberg „het Hagje" in het Klooster bij de Roodeweeshuisstraat.

Ten allen tijde is het eene eigenschap der menschelijke natuur geweest nieuwsgierigheid te gevoelen — belangstelling is veelal niet het rechte woord — voor personen wier uitwendig samenstel van den gewonen lichamelijken norm afwijkt. Reuzen, dwergen en andere personen van ongewonen bouw hadden daarom immer veel bekijks. Dat ze dus vroeger noch heden op eene kermis mochten ontbreken ligt voor de hand. Zoo bestond er in Mei 1772 gelegenheid tot het bewonderen van „een Vriesche Boer, hij is 34 duim groot en 42 jaaren oud, hij is gelogeerd aan de Groote Merkt in de Pauw, te bezien voor 2 stuiver ijder perzoon, en de Heeren en Dames betaalen naar haar genereuziteit".

Wie aan grooter afmetingen de voorkeur gaf, kon zijne gading vinden in de tent van Arnoldus Bruins, die, in Sept. 1779, liet kijken „een wonderbaare groote reus, oud 20 jaaren en 6 maanden, en 9 voeten min twee duimen hoog". Ook de schoone sexe was vertegenwoordigd. De Gron. Cour. van 26 Sept. 1786 bericht ons: Gearriveerd een wonder der natuur, zijnde eene juffrouw geboren zonder armen of handen, zeer schoon van aangezicht, alles na proportie, dewelke alle wonderwerken met haar Linkervoet komt te doen, schrijft verscheiden taalen, versnijd pennen, borduurt met de naald, spint vlas, doet de pistool laaden

1) Vergel. 1 Kon. cap. 6 en 7; 2 Chron. cap. 3 en 4.

en afschieten, tekent met de pen, koomt zich zelfs met ornamenten der Dames te kleden etc."

Meer onbepaald, wat hare „Leistungen" aangaat, is het bericht over zekere jufvrouw Tabsch, (Mei 1791) „welke, geene armen hebbende, nogthans veele verwonderenswaarde verrichtingen doet".

Eene gelukkige combinatie van een Heer en eene Dame vermeldt ons de Gron. Cour. van 18 Sept. 1789.

„Wordt bekend gemaakt dat alhier is aangekomen een klein Aardmannetje, oud 52 jaaren, hoog 18 duim, welgeschapen van lijf en leden. Nog is hierbij te zien een klein Vrouwtje, zij is oud 32 jaar, groot 2½ voet, zij danscht Hongaarsch, Duitsch en Hollands. De eerste plaats is 6, de tweede 2 stuivers. De vertoonplaats is in de Nieuwe Tent bij de Koornbeurs".

Doch niet alleen ontspanning kon de kermisganger vinden, hij kon ook zijn leerlust voldoen en zijne kundigheden uitbreiden, met name anthropologisch en zoölogisch terrein. Menschen en dieren, uit verwijderde hoeken van onze globe, werden hem ter kennismaking voorgesteld. Om met de menschen te beginnen, in Sept. 1779 requestreerde „de castelein Jan Zanino in qualité voor Goethart Milano om een Tent te mogen oprichten op de zijde van de Koorenbeurs om aldaar twee wilde menschen, zijnde een man en een vrouwsperzoon te laaten bezien", terwijl in Mei 1786 de aankomst gemeld wordt „van 3 wilde menschen, 2 meisjes en 1 jonge".

Wat de vreemde dieren betreft, van eene eigenlijke

reizende menagerie, zooals onze vaders onder van Aken en Martin gekend hebben, vond ik slechts een enkel voorbeeld, en dat op zeer kleine schaal. In Mei 1778 arriveerde te Groningen „eene minagerie (sic) van vreemde Vogels en Gedierten, als een Jonge Tijger en een Orang Outang, nog twee Mokockies of welbeminden van de Dames, nog twee Salvetten of Boskatten, een mannetje en een wijfje, nog twee jonge Saters uit Angola, nog twee O. I. raaven, dewelke ongemeen schoon zijn, nog twee Kakketoes. Deze vogels en dieren zijn te zien van 's morgens 9 tot 's avonds 10 uuren. — Ook in 1790 en '91 vertoonde de heer Nicoletti „eenige levende vreemde gediertens."

Veelvuldiger werden enkele dieren ter bezichtiging gesteld. Zoo vertoonde in 1767 Antoni Chiesa „van Berlijn", een „cameel en meerkat", zoo kon men in Sept. 1770 bewonderen „een Oostersche Schiltvis, wiens weerga nooit in de Nederlanden is geweest." Wie tegen een gang naar de „Kaatzebaan" — waar het beest te zien was — opzag, kon zich die moeite sparen, want „die hem (d.i. de Schiltvis) aan Huis gelieft te hebben, kan maar laaten weeten." Zoo verkreeg in Sept. 1790 Joseph Russé vergunning „om te mogen vertoonen eenen Dromendran (sic) met eenige kleine jongere, dewelke konsten doen." Maar het meest interessante op dit gebied werd, zonder tegenspraak, geleverd door Monsieur Emanuel die, blijkens advertentie, in Sept. 1771 arriveerde „met de wonderbaare Strochius de Wijtkoetsie (sic!!), [1]) hetzelve

1) Strochius, misschien = struthio = struisvogel.
Wijtkoetsie, misschien = Wisconsin in Noord-Amerika?

kan 30 à 40 uuren op een dag loopen, heeft 2 vleugels en 2 monden, is 8 voeten hoog en 14 lang en 6 jaar en 9 maanden oud; dit dier is te zien op de Vismerkt in de Blauwe Tent." Ik hoop dat de lezers van dit jaarboekje zich een duidelijker voorstelling van dit Apocalyptische dier kunnen vormen dan steller dezer regelen bij machte was te doen.

Vernuftig was voorzeker het denkbeeld van Jan Hering, om de verrichtingen van mensch en dier tot een harmonisch geheel saamtevoegen.

Gezegde Heer Hering kreeg vrijheid „om hier eenigen tijd te mogen laaten doen eenige konsten met een Turkse Bok, drie haasen en een sterke jufvrouw." Dat deze schrandere combinatie veel bijval vond, mag afgeleid worden uit de omstandigheid dat meergenoemde Jan Hering een verzoek indiende „om prolongatie van tijd." Burgemeesteren en Raad echter, van oordeel dat de toegestane tijdsruimte (14 dagen) voldoende was om de belangwekkende vertooningen genoegzaam te bewonderen, wees 's mans verzoek van de hand.

„Het paard is de beste huisvriend des menschen", was, meen ik, eene uitspraak van den krijgshaftigen paus Julius II. Stad en Provincie Groningen kunnen deze stelling onderschrijven. Van oudsher tot op onzen tijd is aan de paardenfokkerij veel zorg besteed, en ook de paardensport telt hier tal van aanhangers. Wanneer Carré, Wohlschläger of Schumann de bewonderenswaardige dressuur hunner viervoeters doen bewonderen, is de omvangrijke tent veelal geheel

gevuld. Coryphaeën in paardendressuur als de gegenoemde Heeren kregen de liefhebbers der vorige eeuw hier niet te zien. Wat in die dagen als zoodanig vertoond werd zou thands nauwelijks in een dorpje of afgelegen plattelandsstadje de aandacht trekken. „Op 17 Juny (1777) en volgende dagen zal de Heer Price en de Heer Watson in de Vonk buiten het klein Poortje hunne groote en wonderbaare exercitien op één, twee en drie paarden op meer dan veertigderlei onderscheiden manieren verrigten: onder andere zal nagebootst worden het klugtige postuur van een gebogchelden snijder, verbeeldende te Paard rijdende naar Brentsford om den Hr. John Wilkes te stemmen, en een Engelsche matroos in zijne grappige houding, rijdende naar Portsmouth etc. Daar is een goede zitplaats voor Heeren en Dames. Lootjes te bekoomen à fl. 1."

Ook kunstjes met vuurwapenen stonden op het programma dezer Heeren. Bij een hunner voorstellingen werd geadverteerd dat zij o.a. „een kogel uit de pistool zullen schieten en op de punt van een pennemes vangen". Behalve deze firma zijn mij alleen de H.H. Joseph Francis van London en Jean Lamain Masson met uitvoeringen op equestrisch gebied voorgekomen.

Het plaveisel der beide groote pleinen van Groningen, de Groote- en de Vischmarkt, was vroeger slecht en is dat heden ten dage nog. Ook het voorgeslacht, al moge het wat minder gevoelig zijn geweest dan de thans levende generatie, zal dikwijls niet zonder een pijnlijke gelaatsvertrekking de balsteenen dier

markten hebben betreden. Maar wie in kermistijd last had van exteroogen of dergelijke voetaandoeningen, behoefde dien last niet langer te dragen dan hij zelf verkoos. Met een wenk, om zoo te spreken, kon hij zich daarvan laten bevrijden.

Groot was het getal dergenen die er zich op toelegden die uitwassen van den voet te verwijderen, hetzij zij slechts verlof vroegen om „in eene chaise te mogen voorstaan," hètzij zij, deftiger en meer overeenkomstig de waardigheid hunner wetenschap, in eene of andere herberg of logement intrek hadden genomen. Het zou de moeite niet loonen al die aanbiedingen te memoreeren. Slechts een paar staaltjes. In 1779 kwam een request in „van de Joode Jacob Franz Schoets te Hanover, om zijn nog nooit gehoorde konst en geheime Arcanum in het uittrekken met de geheele wortel van exteroogen, en dat zonder de minste gevaar, pijn of bloeden, ook dat dezelve niet wederom koomen". Beknopter, als de tijdsruimte die hij voor zijne verrichtingen zegt noodig te hebben, is het woord van M. S. Cohen. Zonder preambule verzoekt hij eenvoudig „geduurende de kermis te moogen geneesen alle zoorten van exteroogen, en dat wel in den tijd van vijf minuten."

Doch niet alleen de voet vond zorgvuldige verpleging, ook voor andere lichaamsdeelen, vooral voor tanden of kiezen en oogen was overvloedig hulp te vinden. Ja, de kiezentrekkers en „oculisten" waren nog talrijker dan de snijders van exteroogen. Het was wèl zooals een oud straatliedje zingt:

Al die door tandpijn
Aangerand zijn
Lijden smart,
Maar laat ze trekken
Uit de bekken
Op de mar(k)t!
't Is een wonder,
Men trekt ze zonder
Pijn of smart!"

Als dentisten traden op, om slechts enkele te noemen, „Josephes Nicolai, beroemt operateur, bijzonder in 't Kies- en Tandetrecken en verscheiden andere konsten en hulpmiddelen, verzoekende om alhier in eene chais hetzelve te moogen exerceren", C. G. Rood-Ermel, trouw bezoeker der Groningsche kermis, „operateur en habil meester in 't snijden van Hasemonden en in 't trekken van kiesen en tanden", C. Z. Cuere, Kies- en Tandmeester van Amsterdam en vele anderen van datzelfde allooi.

Vele dier kundige mannen waren in verschillende takken der medische wetenschap wèl ervaren en leverden medicamenten voor allerlei uit- en inwendige kwalen. De Wet op het Geneeskundig Staatstoezicht was destijds nog ver te zoeken! Het bedenkelijke van deze praxis in zulke handen ontging echter niet geheel en al aan het waakzaam oog der stedelijke regeering.

In Sept. 1784 requestreerde zekere F. I. M. Heitmann, „kies- en tandmeester, om zijne konst, met wat daartoe behoorde, te moogen exerceren".

Burgemeesteren en Raad stonden den man zijn

verzoek toe, maar clausuleerden daarbij uitdrukkelijk: „dog alleen voor trekken van tanden en kiesen, zonder eenige andere operatien of kuuren te doen."

Onder de eveneens talrijke oculisten vond ik zelfs een Keizerlijken Hofraad. De bescheiden gestelde advertentie van dien hooggeplaatsten menschenvriend, moge, als eenig staaltje, hier nog volgen. „De wijdberoemde Heer Comty, Keizerlijk Hofraad, alsmede van andere Potentaaten, Oculist, en die zig door zijne gelukkige en nog nooit geveilde (sic!) operatien veel roem zoowel bij verscheide voornaame Hoven, Universiteiten als Steden verworven heeft, is thans alhier aangekomen en gedenkt er zig eenigen tijd op te houden. Koomende jongst van Hamburg en Hanover, alwaar hij zeer veel blinden hun verlooren gezigt wederomgegeven heeft, hij ligt den Staar of Catharact zoo schielijk en volgens een allernieuwste door hem alleen uitgevonden wijze, tot uiterste verwondering der toeschouwers, en genoegzaam zonder pijn der Lijders Geneest alle roode oogen en neemt hunne vlekken weg. Opereert ook op een bijzondere wijze de traanfistel en andere hieruit spruitende oogkwalen. De armen geneest hij om niet. Gemelde Heer Hofraad biedt zijnen dienst allen Lijders aan. Hij is gelogeerd aan de Groote Markt, in de Groote Toelast." [1])

Hoe veel echter ter bevordering van het lichamelijke welvaren op de kermis was te vinden, de „gezonde Apotheek" van onze dagen schijnen de vaderen, althans onder dien naam, niet te hebben gekend.

1) Gron. Cour. 2 Oct. 1770, no. 79.

Behalve het reeds genoemde gaf de kermis nog vele andere zaken te bewonderen. Daar waren de koordedansers, de acrobaten, de buiksprekers (ventriloques), de goochelaars, daar de vertooners van de kijkkast — in dien meer deftigen tijd veelal „perspectieve kast" [1]) geheeten — met ape- en beereleiders en andere kermisklanten van minder gehalte. Hoe aantrekkelijk dit alles ook voor de jeugd moge geweest zijn, wij zullen er niet bij stilstaan en het kijkje op de kermis hiermede besluiten.

Trekken wij eene paralel tusschen hetgeen de kermis voor ruim eene eeuw te zien gaf en wat heden ten dage wordt geboden, dan is het verschil voorzeker groot. Vooral het tooneel met wat daarmede samenhangt is niet bij vroeger te vergelijken. Maar ook het overige is, vooral door toepassing van stoom en electriciteit, in hooge mate verbeterd en geperfectionneerd. Zeker, indien een kermisganger van voor honderd jaren kon opstaan en eene hedendaagsche kermis medemaken, hij zou een geruimen tijd behoeven om van zijne verbazing te bekomen.

Intusschen — het werd reeds in den aanhef opgemerkt — de teekenen der tijden zijn niet gunstig. Wellicht zijn de dagen der kermis geteld.

Mocht dit zoo worden, laten wij haar dan vaarwelzeggen met een dankbaren terugblik op de wèlaangename oogenblikken, die zij aan zoovelen heeft verschaft.

Groningen, Mr. C. P. L. RUTGERS.
in Wijnmaand 1899.

---

1) Eenige van zulke perspectief-kastjes zijn aanwezig in het Museum van Oudheden te Groningen.

Opgedolven voorwerpen.

Onder de talrijke voorwerpen, in 1899 in de provincie Groningen uit wierden en bij het graven van fundamenten opgedolven, dienen als belangrijk te worden vermeld:

1. Eene verzameling van twaalf geheel gave urnen, bevattende asch van verbrande dierlijke wezens, gevonden in een der drie putten of graven ontdekt nabij Faan, gem. Oldekerk. [1])

2. Een uit baksteenen gebouwd graf of stolp, uit ± de 14e eeuw, midden in de wierde van Wijtwerd. [1])

3. Twaalf zilveren muntjes van bisschop Bernulfus van Utrecht (1027—1054), waarvan tien met het opschrift Cruoninge, dus te Groningen geslagen. Gevonden in de wierde van Enselens bij Loppersum.

4. Een geheel gave schenkkan, baardman, van het einde der 16e eeuw. Opgegraven uit de fundamenten van de in 1899 weggebroken Spilsluizen te Groningen.

1) Zie hierover uitvoerig: Afl. 2 der Bijdragen tot de kennis der prov. Groningen.

Curieus kerkelijk Vonnis.

Op de Synode, in 1786 te Groningen gehouden, kwam de kerkeraad van Eenum in appèl tegen eene uitspraak van de Classis Loppersum in zake Ds. Henricus Velinck, predikant te Eenum, die zich ergerlijk vergrepen had. De Synode besliste in eene openbare vergadering: dat de Kerkeraad terecht had geappelleerd en wegens hare waakzaamheid zou geprezen worden; dat Ds. Velinck werd gecondemneerd alle kosten te dragen, vier maanden in zijn dienst geschorst en veroordeeld werd, om gedurende dien tijd des Zondags *onder den predikstoel* te zitten, om de bestraffingen der classicale broederen aan te hooren en na afloop van dien termijn gehouden te zijn in tegenwoordigheid van de Heeren Oudemans en Frima eene boetpredikatie te doen over een text, welke hem door die heeren zou worden opgegeven en dat de Synode hem de facto gedeporteerd zoude achten, indien hij in een dezer artikelen te kort schoot.

Of Velinck aan alle eischen heeft voldaan, is mij niet bekend, maar volgens Brucherus (Gedenkboek van Stad en Lande, blz. 88) werd hij in 1788 „gedeporteerd."

J. W. C.

Rechtspraak.

Luleff Ticheler angesecht, woe groete beclacht den erbaren Raedt voergebracht, he tut argheringhe voeler menschen sijne dagheliexsche wanderinge alhijr op der strate allenthalven manck den volcke onvormijdet gebruickte ende insunderheit mede ter plaetze, daer he binnen deser stadt den nederslach [1]) gedaen, dat welcke dan also nicht behoert hadde; niet tho weyniger worde he ydtz andermael weder van B. ende R. begnedight binnen deser stadt te komen, allene tut sijner uterlijker noedtrufft, solde oeck der ghemeenheit [2]) des volckes ende ander plaetzen, daer he nicht noetdrufftigs tdoen, schuwen ende mijden, ende bijsunders sich nicht vinden laten, daer he den menschen ghedoodet, offte de Raedt wolde daer anders tho verdacht sijn. Dyt allent tut wederseggen ende belevent eens erbaren Raedes.

Acteboek van Burgemeesteren en Raad v. Groningen d.d. Maandach 23 *Mei* 1558.

Johan Suringh gerichtlick ingesecht, dat he sijn huesfrou (by poene twe hondert daler) sal weder in hues nhemen, se oeck neet stoten off slaen noch mit quaede woerden of warcke noch emant van der frundtschafft qualick bejegenen sal.

Acteboek van B. en R. van Groningen d.d. 6 *Aug.* 1593.

---

1) = doodslag.
2) = samenkomst.

INHOUD.

HW 2A2X P

